

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ
ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР
ЖӘНЕ ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ
ХАБАРШЫСЫ
«ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ» СЕРИЯСЫ

ИЗВЕСТИЯ
КАЗАХСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА
СЕРИЯ «ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ»

BULLETIN
OF KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF
INTERNATIONAL RELATIONS AND
WORLD LANGUAGES
SERIES “PHILOLOGICAL SCIENCES”

ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)

4 (63) 2021

АБЫЛАЙ ХАН АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР ЖӘНЕ
ӘЛЕМ ТІЛДЕРІ УНИВЕРСИТЕТІ

КАЗАХСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОТНОШЕНИЙ И
МИРОВЫХ ЯЗЫКОВ ИМЕНИ АБЫЛАЙ ХАНА

KAZAKH ABLAI KHAN UNIVERSITY OF INTERNATIONAL RELATIONS
AND WORLD LANGUAGES

4 (63) 2021

ISSN 2411-8745 (Print)

ISSN 2709-9245 (Online)

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

ХАБАРШЫСЫ

“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы

ИЗВЕСТИЯ

КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”

BULLETIN

of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”

Алматы
«Полилингва» баспасы
2021

© “Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті” Акционерлік қоғамының “Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Хабаршысы-Известия” ғылыми журналының “Филология ғылымдары” сериясы таралымы, Қазақстан Республикасының Инвестициялар мен даму жөніндегі министрліктің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде тіркелген. Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі мен мерзімі № 674, 18.05.1999 ж. Тіркелу куәлігі 10.04.2015 жылғы № 15194-Ж

Бас редактор

Құнанбаева С.С., филология ғылымдарының докторы, профессор,
ҚР ҰҒА-ның академигі, Алматы, Қазақстан

Жауапты редактор

Тойшыбаева Г.К., филология ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Редакция алқасының мүшелері

Акишина Т., профессор, Оңтүстік Калифорния Университеті, Лос-Анджелес, АҚШ

Рысалды Қ.Т., филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Бердичевский А.Л., педагогика ғылымдарының докторы, Айзенштадта халықаралық экономикалық қатынастар институты, Айзенштадт, Австрия

Солдатенкова Т., профессор, Лёвен католикалық университеті, Лёвен, Бельгия

Суна Тимур Агильдере, филология ғылымдарының докторы, профессор, Хаджи Байрам Вели ат. Анкара Университеті, Түркия

Красных В.В., филология ғылымдарының докторы, профессор, М.В.Ломоносов атындағы ММУ, Мәскеу, Ресей

Карасик В.И., филология ғылымдарының докторы, профессор, Волгоград мемлекеттік техникалық университеті, Ресей

Ахатова Б.А., филология ғылымдарының докторы, профессор, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Мизамхан Б.С., филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан

Техникалық редактор

Амангожаева Е.Б., жетекші маман, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘнеӘТУ, Алматы, Қазақстан

© Научный журнал “Хабаршысы-Известия” КазУМОиМЯ имени Абылай хана серия “Филологические науки” Акционерного общества “Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана” зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан. Номер и дата первичной постановки на учет № 674, 18.05.1999 г. Регистрационное свидетельство № 15194-Ж от 10.04.2015 г.

Главный редактор

Кунанбаева С.С., доктор филологических наук, профессор,
академик НАН РК, Алматы, Казахстан

Ответственный редактор

Тойшыбаева Г.К., кандидат филологических наук, КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Члены редакционной коллегии

Акишина Т., профессор, Университет Южной Калифорнии, Лос-Анджелес, США

Рысалды К.Т., доктор филологических наук, профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Бердичевский А.Л., доктор пед. наук, Институт международных
экономических связей Айзенштадта, Айзенштадт, Австрия

Солдатенкова Т., профессор, Лёвенский католический
университет, Лёвен, Бельгия

Суна Тимур Агильдере, доктор филологических наук, профессор,
Анкарский Университет им.Хаджи Байрама Вели, Турция

Красных В.В., доктор филологических наук, профессор МГУ им.
М.В.Ломоносова, Москва, Россия

Карасик В.И., доктор филологических наук, профессор
Волгоградского государственного социально-педагогического
университета, Волгоград, Россия

Ахатова Б.А., доктор филологических наук, профессор
КазУМОиМЯ имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Мизамхан Б., кандидат филологических наук, доцент КазУМОиМЯ
имени Абылай хана, Алматы, Казахстан

Технический редактор

Амангожаева Е.Б., ведущий специалист, КазУМОиМЯ имени
Абылай хана, Алматы, Казахстан

© Scientific Journal "Bulletin of Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages". Series "Philological sciences" of JSC "Kazakh Ablai khan University of International Relations and World Languages" is registered in Communication, Informatization and Information Committee of the Ministry on Investment and Development, Republic of Kazakhstan. Number and date of first registration №674, from 18.05.1999. Certificate N 15194 – G, 10.04.2015.

Editor in chief

Kunanbayeva S.S., doctor of philological sciences, professor,
associate member of National Academy of Sciences of the RK,
Almaty, Kazakhstan

Executive Editor

Toishibaeva G.K., Candidate of Philology, KazUIR & WL named after
Abylai Khan, Almaty, Kazakhstan

Editorial board members

Akishina T., professor, University of Southern California, Los Angeles,
USA

Rysaldy K.T., doctor of philological sciences, professor, Ablai Khan
KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Berdichevskiy A.L., doctor of pedagogical sciences, Institute of
International Economic Relations of Aizenshtadt, Aizenshtadt, Austria

Soldatenkova T., professor, Leuven Catholic University, Leuven,
Belgium

Suna Timur Agildere, doctor of philological sciences, professor,
Ankara University named after Haji Bayram Veli, Turkey

Krasnykh V.V., doctor of philological sciences, professor, Moscow
State University named after M.V. Lomonosov, Moscow, Russia

Karasik V.I., doctor of philological sciences, professor of Volgograd
State Technical University, Russia

Akhatova B.A., doctor of philological sciences, professor, Ablai Khan
KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Mizamkhan B., candidate of philological sciences, Ablai Khan
KazUILandWL, Almaty, Kazakhstan

Technical Editor

Amangozhaeva E.B., leading specialist of KazUIR & WL named after
Abylai Khan, Almaty, Kazakhstan

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENTS.

1 Бөлім. ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 1. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ

ИССЛЕДОВАНИЙ

Part 1. CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

Қунанбаева С.С. Международная научно-образовательная интеграция в контексте модернизации казахстанского иноязычного образования	8-19
Қунанбаева С.С. Қазақстанда шет тілінде білім беруді модернизациялау аясында халықаралық ғылым және білім беру саласын интеграциялау	8-19
Kunanbaeva S.S. International Scientific and Educational Integration in the Context of Modernization of Kazakhstan Foreign Language Education	8-19
Абасилов А.М. Социолингвистические основы развития языка в региональном аспекте	19-35
Абасилов А.М. Тіл дамуын аймақтық тұрғыдан зерттеудің әлеуметтік лингвистикалық негіздері	19-35
Abasilov A.M. Sociolinguistic Foundations of Language Development in the Regional Aspect	19-35
Абдуллаева Г.С., Абдуллаев С.Н. Синонимия и варьирование моделей простого предложения в тюркских языках	35-50
Абдуллаева Г.С., Абдуллаев С.Н. Түркі тілдеріндегі жай сөйлем үлгілерінің синонимиясы мен түрленуі	35-50
Abdullaeva G. S., Abdullaev S. N. Synonymy and Variation of Simple Sentence Models in Turkic Languages	35-50
Алтаева А.Ш. Речевая культура и коммуникативная компетенция билингва	51-62
Алтаева А.Ш. Сөйлеу мәдениеті және билингвтің коммуникативтік біліктілігі	51-62
Altaieva A.Sh. Speech Culture and Communicative Competence of a Bilingual	51-62
Баяндина С.Ж., Абыканова Д. Репрезентация эмотивов в языковой картине мира этносов	62-71
Баяндина С.Ж., Абыканова Д. Эмотивтердің этностардың тілдік әлемінде бейнеленуі	62-71
Bayandina S. Zh., Abykanova D. Representation of Emotives in the Language Picture of the World of Ethnos	62-71
Килевая Л.Т. Переносное значение русского глагола в антропоцентрическом освещении	71-84
Килевая Л.Т. Орыс тіліндегі етістіктің антропоцентрлік ауыспалы мағынасы	71-84
Kilevaya L. Figurative Meaning of the Russian Verb from the Anthropocentric Viewpoint	71-84
Құрманқұл Е., Ашинова С., Қабшықбай Н. Причины изменений языка при общении	84-90

Құрманқұл Е., Ашинова С., Қабшықбай Н. Қарым-қатынастың тілдің өзгеруіне әсері	84-90
Kurmankul E., Ashinova S., Kabshikbai N. Causes of Language Changes in Communication	84-90
Дүйсенбай А.Е., Бекқожанова Г. К. История появления американских сленгов и заимствование казахским языком иноязычных сленговых слов	91-98
Дүйсенбай А.Е., Бекқожанова Г. К. Американдық сленгтердің шығу тарихы және шет тілінен енген сөздердің сленгке айнала отырып қазақ тілінде енуі	91-98
Duisenbay A. E., Bekkozhanova G.K., History of American slangs and the ways borrowings in the Kazakh language become slangs	91-98
Елубаева А.А. Лингвокогнитивный аспект терминов права	98-105
Елубаева А.А. Зан терминдерінің лингвокогнитивтік аспектісі	98-105
Yelubayeva A.A. Linguacognitive Aspects of Legal Terms	98-105
Кожбаева Г.К., Ермагамбетова А.С., Дінәсілова М.А. Лингвостилистическое своеобразие английского языка мобильных чатов	106-118
Қожбаева Г.Қ., Ермагамбетова А.С., Дінәсілова М.А. Ұялы телефон чаттарында қолданылатын ағылшын тілінің лингвостилистикалық ерекшеліктері	106-118
Kozhbaeva G.K., Ermagambetova A.S. Dinassilova.M.A. Linguastylistic Peculiarities of the English Language of Mobile Chats.....	106-118

2 Бөлім. АУДАРМАНЫҢ ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ПРАКТИКА АЯСЫНДАҒЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

Раздел 2. ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПЕРЕВОДА Part 2. RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

Аубакирова А. К., Тулинова В.С. К вопросу о лингвокультурном и когнитивном анализе концепта «drinking» при переводе публицистического текста	119-130
Аубакирова А.К., Тулинова В. С. Публицистикалық мәтінді аудару кезінде «drinking» концептін лингвомәдени және когнитивтік тұрғыдан талдау мәселесі	119-130
Aubakirova A.K., Tulinova V.S. On the Question of Linguocultural and Cognitive Analysis of the Concept "drinking" in the Translation of a Publicistic Text	119-130

3 бөлім. ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 3. НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Part 3. SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Акбембетова А.Е. Елеусизова Г.С. Обучение пословицам неродного языка	131-144
---	---------

Ақбембетова А. Е., Елеусізова Г.С. Шет тіліндегі мақал-мәтелдерді үйрету	131-144
Akbembetova A.E. , Eleusizova G.S. Teaching Proverbs in a Foreign Language	131-144
Беккожанова Г.К., Пазилова Б., Агабекова И. Н. Роль интерактивных методов в обучении английскому языку	144-152
Беккожанова Г.К., Пазилова Б., Агабекова И. Н. Ағылшын тілін оқытуда интерактивті әдістердің рөлі.....	144-152
Bekkozhanova G.K., Pazilova B., Agabekova B.N. The Role of Interactive Methods of Teaching English.....	144-152
Жумабаева З.Е., Амирханова Б.О. Жаңартылған білім мазмұны аясында пәнаралық байланыс орнату	153-163
Жумабаева З.Е., Амирханова Б.О. Реализация междисциплинарной связи в контексте обновленного содержания образования	153-163
Zhumabaeva Z.E., Amirkhanova B.O. Implementation of Interdisciplinary Connections in the Context of the Updated Content of Education	153-163
4 бөлім. ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ	
Раздел 4. ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ	
Part 4. LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY	
Мамыт А.А. Генезис сюжетов казахского героического эпоса.....	164-173
Мамыт А.А. Қазақ қаһармандық эпосы сюжеттерінің генезисі.....	164-173
Mamyt A.A. Genesis of Plots of the Kazakh Heroic Epic.....	164-173

1 Бөлім.
ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ
Раздел 1.
АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ
ИССЛЕДОВАНИЙ
Part 1.
CURRENT ISSUES OF LINGUISTIC RESEARCH

УДК 378. 37.02
МРНТИ 14.01.11
DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.001

МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ
ИНТЕГРАЦИЯ В КОНТЕКСТЕ МОДЕРНИЗАЦИИ
КАЗАХСТАНСКОГО ИНОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

***Кунанбаева С.С.¹**

¹д. фил. н., профессор, академик НАН РК, ректор КазУМОиМЯ
им.Абылай хана, Алматы, Казахстан

¹e-mail: kazumo@ablaikhan.kz

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению результатов 80-летней деятельности КазУМОиМЯ имени Абылай хана в области интернационализации и углубления интеграционных процессов в системе образования, в том числе и иноязычного.

Ставится цель раскрыть опыт успешного продвижения университета в решении задач по развитию инновационно-инвестиционных трендов и модернизации системы высшего профессионального образования.

В статье проанализированы, обобщены и систематизированы основные ключевые меры университета по вхождению в мировое образовательное пространство, а также модернизации иноязычного образования в Республике Казахстан.

На материале выводов статьи можно сделать заключение об основных тенденциях развития образования в целом в Казахстане и иноязычного образования в частности на примере одного из старейших вузов страны.

Основным направлением работы является характеристика различных форматов международно-сетевых взаимодействий университета, деятельность Университета по построению учебно-производственных кластерных вертикалей, а также инициированные и созданные самим Университетом во взаимодействии с зарубежными

вузами-партнерами или профессиональными сообществами профессиональные консорциумы, объединения, ассоциации, обеспечивающие корпоративное образование.

Кроме того, отмечается, что КазУМОиМЯ активно использует все возможности корпоративного образования, сетевого взаимодействия на всем научно-образовательном маршруте высшей профессиональной школы, осуществляя

- широкомасштабную, бюджетно-финансируемую академическую мобильность бакалавров, магистров, докторантов;

- подготовку профессиональных кадров по совместным образовательным программам (двойной диплом) на всех уровнях подготовки с вузами Китая, Южной Кореи, Франции, Великобритании, Испании, Новой Зеландии, Малайзии;

- принимая участие в большой международной координации усилий по сближению учебных программ, взаимопризнанию и эквивалентности дипломов, расширению общего образовательного пространства.

Большое внимание в статье уделяется раскрытию роли университета в научном обосновании и обеспечении модернизации иноязычного образования, а также концептуальной платформы иноязычно-профессиональной подготовки специалиста.

Особо подчеркивается профессионально-прикладной характер исследований, проведенных в университете, что проявляется в разработке госстандартов по инопрофильным специальностям, типовых программ, критериев оценки достижений студентов, учебников и учебных пособий по иноязычному образованию. Тем самым университетом предопределяются векторы развития иноязычного образования в целом в Республике Казахстан.

Научная статья вносит определенный вклад в рассмотрение истории развития системы образования Казахстана в контексте развития мирового образования.

Ключевые слова: международный интеграционный процесс, разработка научно-прикладного плана, теория иноязычного образования, качественно-квалификационная шкала оценки, корпоративное образование

Основные положения

КазУМОиМЯ им.Абылай хана, своей 80-летней деятельностью, внес огромный вклад в развитие интернационализации и углубление интеграционных процессов в системе образования, как своеобразный итог в дело развития интернационализации образования и других сфер жизнедеятельности страны.

Сегодня КазУМОиМЯ является членом 14 международных ассоциативных организаций, наиболее крупными из которых

являются Международная Ассоциация Университетов (ЮНЕСКО), «Eurasia-PacificUnited», Международная Ассоциация Университетов франкофонов (AUF), Фонд «Международные отношения» под эгидой МГИМО, Базовая Организация по языкам и культуре стран СНГ, 3 Международные Ассоциации Ведущих Школ Туристического и Гостиничного Бизнеса в Европе EURHODIP, членство в Европейском Совете по языкам, Консорциуме Гуманитарных Университетов стран-членов ШОС, Европейской ассоциации связей с общественностью, а также свыше 100 зарубежных вузов-партнеров.

Особо эффективна работа лингвистических и гуманитарных вузов СНГ и стран-членов ШОС в сетевом объединении в форме Консорциума как Евразийской образовательной интеграции, возглавляемой МГЛУ. Такая сеть вузов позволяет форсировать осуществление процессов целенаправленного взаимодействия вузов-партнеров, расширить границы и возможности для интеграции отраслевого образования и науки.

Партнерские отношения и ассоциативные связи нашего университета носят максимально открытый характер и являются серьезным прорывом в региональных интеграционных процессах, вносящих серьезный вклад в формирование единого интеграционного международного образовательного пространства.

Согласно государственно-стратегической установке на обеспечение синхронизации науки с инновационным развитием экономики, с целью реализации задач по инновационной индустриализации экономики страны предопределяется необходимость наращивания научного потенциала страны через развитие в образовании системы инноваций научной кооперации с производством и углубления международных интеграционных процессов для обеспечения конкурентоспособного образования и корпоративности в научных исследованиях.

Следовательно, научно-образовательные интеграционные процессы становятся эффективной формой консолидации глобальных инновационных идей и мирового научно-образовательного потенциала, направленных на обеспечение общемировой интеграции.

Включение Казахстана в эти процессы знаменует и выдвижением перспективной задачи перед вузами Казахстана стать центром экспорта образования и научных открытий.

Введение

Деятельность КазУМОиМЯ по сетевым инновационным проектам в кооперации с отраслевыми профессиональными сообществами, зарубежными компаниями свидетельствует не только о реализационном потенциале вуза, но и об успешном продвижении в решении установок, выдвинутых Главой государства по развитию инновационно-

инвестиционных трендов и модернизации системы высшего профессионального образования, ориентированного на международно-признаваемый качественный уровень образования и уровень подготовки специалистов, соответствующих стандартам мирового рынка труда.

Результаты

Несмотря на преимущественно гуманитарную специфику научно-образовательной деятельности КазУМОиМЯ им. Абылай хана, сложились определенные типы международно-сетевых взаимодействий с ВУЗами и профессионально-отраслевыми объединениями или профильными научно-исследовательскими институтами в формате:

- профессионально-отраслевых научных и учебных центров, как, например, Центр международных исследований и прикладной политологии (Университет Турин и Университет Абылай хана); международно-туристический кластер подготовки специалистов с зарубежными субъектами – Хайняньским и Даляньским Университетами (КНР); учебный центр по подготовке журналистов и специалистов по медиаиндустрии с Университетом Тиссайд (Великобритания); Центр Корееведения при поддержке правительства Южной Кореи; сертификационный центр русского языка в кооперации с РУДН (Россия), начато внедрение Кембриджских сертификационных программ с Британским Советом, открыт центр трансферта методик и технологий ESL совместно с Фондом ВИКИ Билим; в дни юбилейных мероприятий пройдет и церемония открытия Института Конфуция (КНР) с участием посольства Китая как форма корпоративного объединения Университета Чиньчинь (КНР) и Университета Абылай хана.

Заслуживает внимания деятельность Университета по построению учебно-производственных кластерных вертикалей, планируемых для обеспечения инфраструктуры единого научно-образовательного инновационного комплекса, что позволило Университету открыть Центр раннего развития «Smartkids» для дошкольной ступени, подготовить открытие полилингвального лица «Интерлингва» для основной ступени будущей 12-летней школы, поставлена задача по подготовке специализированных педкадров по дисциплинам и направлением профильной ступени будущей 12-летней школы на английском языке, разработка и издание учебников для 12-летней школы по дисциплинам, преподаваемым на английском языке.

Еще одним перспективным сетевым началом являются инициированные и созданные самим Университетом во взаимодействии с зарубежными вузами-партнерами или профессиональными сообществами **профессиональные консорциумы, объединения, ассоциации**, обеспечивающие корпоративное образование.

Сетевыми объединениями такого типа являются:

- Инновационно-Образовательный Консорциум по подготовке специалистов в области переводческого дела следующих университетов:

Страсбургского Университета, Университета Асетеп (Турция), Университета Абылай хана;

- Консорциум синхронистов-переводчиков при участии Института переводчиков Сорбонна -5, Института Клуз (Румыния), Высшей школы устных и письменных переводчиков в Бельгии, готовящей переводчиков для Евросоюза и НАТО; Университета Монс-Хэно в Бельгии;

- Консорциум Университетов по туризму и гостиничному бизнесу с туристическими объединениями Дании, Бельгии;

- открытое Университетом Ассоциативное объединение переводчиков Казахстана.

Таким образом, сегодняшний этап интернационализации систем образования характеризуется большей международной координацией усилий по сближению учебных программ, по взаимопризнанию и эквивалентности дипломов, расширению общего образовательного пространства, научной кооперации и координации процессов обмена преподавателями и студентами. КазУМОиМЯ активно использует все возможности корпоративного образования, осуществляя:

- широкомасштабную, бюджетно-финансируемую академическую мобильность бакалавров, магистров, докторантов;

- подготовку профессиональных кадров по совместным образовательным программам (двойной диплом) на всех уровнях подготовки с вузами Китая, Южной Кореи, Франции, Великобритании, Испании, Новой Зеландии, Малайзии.

Еще одним из стимулов интернационализации образовательных программ и его реального сетевого внедрения является также и растущее влияние международных профессиональных объединений, своего рода международных цеховых ассоциаций, вырабатывающих единые требования и условия обеспечения гарантий качества, обязательные стандартные требования, критерии профессионализма, форматы аккредитаций и др. На этих основах они вырабатывают международно-профессиональные стандарты, которые приведут к международной согласованности учебных программ и критериев качества и профессионально-квалификационному выравниванию.

Как известно, принятая Казахстаном национальная система квалификаций, включающая в себя квалификации, их отраслевые варианты и профессиональные стандарты, определяют системные преобразования в форме сетевых моделей управления, начиная с их разработок до их внедрения в формате компетентностно-модульных программ. Особую востребованность имеют кластерные формы образования, форматы государственно-частного партнерства в отраслевом образовании, то есть разработки, как этого требуют новые механизмы и требования национальной системы квалификаций.

Следовательно, сетевые взаимодействия на **всем научно-образовательном маршруте** высшей профессиональной школы – это

та среда обитания и деятельности, которая требует выработки единых универсальных подходов, начиная с их ценностно-образовательной категоризации, прогнозной оценки степени приложимости с учетом специфики вузов, исследования внутренних резервов для их обеспечения, и целого ряда других организационных аспектов для уточнения.

Партнерами университета являются не только работодатели, но и члены Консорциума по специальностям, ассоциативно образованные в университете.

В процессах интеграции и обеспечения ее современно-востребованного уровня интенсивности и масштабности общепризнана ведущая роль знания языков как основного инструмента обеспечения межкультурного и межгосударственного взаимодействия. Естественно и то, что и оценка вклада базового ВУЗа Республики, ответственного за научно-обоснованную разработку и обеспечение модернизации иноязычного образования, а также определение конкретных путей его совершенствования, также является основным мерилом роли вклада этого вуза в обеспечение концептуальной платформы иноязычно-профессиональной подготовки специалиста как обязательной составляющей профессиональной квалификации современного специалиста любой отрасли, как действенной основы их профессиональной деятельности в новых условиях международного взаимодействия и сотрудничества.

Позвольте только перечислить базовые разработанные и апробированные наработки в рамках научно-методических школ КазУМОиМЯ им.Абылай хана, а именно:

- разработана когнитивно-лингвокультурологическая методология научного познания и исследования конкретной научной области – теории иноязычного образования;

- теоретически обосновано выделение «иноязычного образования» как самостоятельной дидактической области, вызванной расширением объекта исследования и предмета овладения «иностранный язык» до уровня междисциплинарного комплексного конструкта «иноязык-инокультура-личность», отражаемого синтезировано такой базовой категорией, как «лингвокультура»;

- разработаны теоретические основы современной теории межкультурной коммуникации, базируемой на лингвокультурологической методологии;

- разработана дидактическая система достижения обновленной цели и конечного качественного результата – формирование личности субъекта межкультурной коммуникации;

- выстроена парадигма обновленной системы иноязычного образования, в которой правомерность определения методологии иноязычного образования как когнитивно-лингвокультурологической обосновывается наличием собственных специфических методологичес-

ких и методических принципов;

- объектом формирования являются когнитивно-лингвокультурологические комплексы (КЛК), разработана система их моделирования и формирования как основ межкультурной коммуникации.

Второй базовой разработкой научно-прикладного плана является «Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования» 2011 года, в которой на основе современной интерпретации компетентностного анализа как системы целеполагания и структурирования деятельности разработаны и включены в образовательные программы вузовского иноязычного образования, во-первых, состав и описание профессионально-значимых компетенций, структурируется и описывается компетентностная модель специалиста, во-вторых, проводится:

- моделирование содержания компетентностного образования, его обязательный состав компонентов;

- выделяется **проф-концепт** – как единица предметного содержания профессионально-иноязычно-компетентностного образования;

- разрабатывается система формирования, совершенствования и когнитивно-коммуникативного контроля, стимулирующая саморазвитие и самооценку собственного профессионального самосовершенствования;

- выработана критериально-параметровая шкала измерения языковых компетенций.

Следующей базовой разработкой является «Концепция языкового образования РК», направленная на обоснование научно-концептуальных основ стандартизации, ранжирования по уровням усвоения и обученности, выработки интегрированной методологической и технологической модели одновременного и параллельного овладения языками Триединства в РК в условиях многонационального государства.

Обсуждение

В целях определения правомерности применения единых моделей образования для языков триединства, основанных на едином современном теоретико-методологическом базисе – когнитивно-лингвокультурологической методологии, выведены закономерности и специфика становления полиязычной личности в условиях многоязычия, отражающие различия социолингвистического характера. На основании дифференциации трех статусных групп языков: родной язык, иностранный язык, были выделены условия, в которых будет осуществляться усвоение нового языка, предопределённого онтогенетическими особенностями контактирующих языков. Ими являются :

- социокультурная среда
- лингвокультурная основа

- форма языкового сознания
- объект формирования с выходом на результат образования.

Этот подход, базируемый на психолингвистических и социокультурных характеристиках языкового становления, позволил определиться в предметных областях языкового образования как языкового и иноязычного образования.

В 2010 году эта концепция была принята как **Госстандарт по языкам триединства**.

В 2015 году завершена работа по исследованию **стратегических ориентиров** высшего иноязычного образования, посвященная профессионально-прикладным механизмам обновленной **системы менеджмента иноязычно-отраслевого образования в высшем профессиональном образовании**.

На разработанных концептуально-методологических основах разработан и опубликован:

- первый иноязычный комплекс трехязычных словарей и сопровождающих разговорников по 5 рабочим языкам по «Зеленой экономике» для предстоящей выставки ЭКСПО-2017;
- учебно-методический комплекс по профессионально-ориентированному иностранному языку для специальностей «Переводческое дело», «Иностранный язык: два иностранных языка».

Как Республиканское учебно-методическое объединение по иностранным языкам, отмеченные направления модернизации иноязычного образования и подготовки профессионально-отраслевых кадров университет внедряет как **основы госстандартов по инопрофильным специальностям**, определяет основы типовых программ, тем самым предопределяет векторы развития иноязычного образования в Республике.

В настоящее время одним из оправданных объектов критического осмысления и выработки единых подходов является подведение под единую взаимоприемлемую качественно-квалификационную шкалу оценки достижений студентов, академическое признание дипломов и квалификаций при включенном, двудипломном образовании и других форм международно-интегрированного высшего образования, так как при наличии общеевропейской накопительно-кредитной системы ECTS, внедренной и в Казахстане, и существующем многообразии моделей образования по другим регионам мира, все более вовлекаемых в процесс международно-образовательного взаимодействия, обеспечить их безболезненную состыковку представляется сложным.

Университетом проведена следующая работа:

- 1) Универсализация квалиметрического подхода в оценке образовательных результатов;
- 2) Универсализация различных форм обеспечения системы преемственности образовательных программ в разных странах, в силу

отсутствия единой универсальной сквозной, системно-преемственной системы обучения, ориентированной на оценку определяемого в кредитах объема трудозатрат студентов, распределенных как по учебным дисциплинам, так и по уровням профессионально-образовательных программ.

3) Представление программ современного профессионального образования как компетентностных программ образования в формате отдельных модулей по принципу их направленности на формирование определенных компетенций с числом распределяемых кредитов на дисциплины с учетом их профессиональной значимости.

Все это дает возможность обеспечения соотносимости учебных программ, отражения равнозначности каждой дисциплины и ее доли в профессиональной подготовке обучающихся, так как часовая трудоемкость предмета не всегда отражает значимость этой дисциплины в общей профессиональной подготовке.

Заключение

Многолетние наработки Университета внесут существенный вклад в модернизацию и обеспечат перспективное развитие высшего профессионального образования, свидетельством тому неуклонный рост международного авторитета КазУМОиМЯ имени Абылай хана.

Свыше 100 тысяч высококвалифицированных специалистов, вышедших из стен старейшего вуза, являются нашим бесценным наследием, нашим профессиональным и духовным богатством. Среди выдающихся выпускников вуза – известные политики, представители дипломатического корпуса, научные работники, руководители. В первые годы независимости Республики Казахстан именно наши выпускники - более 600 человек – составили корпус полномочных представителей 1-2 уровня в аккредитованных зарубежных консульствах, став первыми посланниками дипломатических миссий.

Есть все основания полагать, что КазУМОиМЯ будет праздновать еще много юбилеев, а главное – готовить специалистов, востребованных в любой сфере деятельности.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. 1 сентября 2020 г. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g

[2] ЗАКОН РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН Об образовании (с изменениями и дополнениями по состоянию на 28.08.2021г.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747#pos=3;-106

[3] Стратегия «Казахстан-2050». https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs

REFERENCES

- [1] Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana. 1 sentjabrja 2020 g. https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g [In Rus.]
- [2] ZAKON RESPUBLIKI KAZAHSTAN Ob obrazovanii (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 28.08.2021 g.). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30118747#pos=3;-106 [In Rus.]
- [3] Strategija «Kazahstan-2050». https://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs [In Rus.]

ҚАЗАҚСТАНДА ШЕТ ТІЛІНДЕ БІЛІМ БЕРУДІ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ АЯСЫНДА ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ САЛАСЫН ИНТЕГРАЦИЯЛАУ

*Құнанбаева С.С.¹

¹Филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі,
Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӨТУ ректоры, Алматы, Қазақстан
¹e-mail: kazumo@ablaikhan.kz

Аңдатпа. Мақала Абылай хан атындағы ҚазХҚжӨТУ-нің білім беру жүйесінде, соның ішінде шет тілінде білім беруді интеграциялау процесстерін интернационализациялау және тереңдету саласында атқарған 80 жылдық қызмет нәтижелерін қарастырады.

Мақаланың негізгі мақсаты – инновациялық-инвестициялық процесстерді дамыту және жоғары кәсіптік білім беру жүйесін жаңғырту саласында университеттің қосқан үлесін дәріптеп, тәжірибесін бөлісу.

Мақалада университеттің әлемдік білім кеңістігіне енудегі, сондай-ақ Қазақстан Республикасында шет тілінде білім беруді жаңғырту саласында атқарылған негізгі іс-шаралары талданған, жинақталған және жүйеленген.

Мақалада жасалған тұжырымдар мен еліміздегі ең көне университеттердің бірінің тәжірибесіне сүйене отырып, жалпы Қазақстандағы білім беруді дамытудың негізгі тенденциялары және оның ішінде шет тілдерін оқыту мәселесі туралы қорытынды жасауға болады.

Университеттің түрлі форматтағы халықаралық және желілік өзара серіктестігі, білім беру мен өндірістік кластерлік вертикалды құрудағы рөлі, сондай-ақ университет бастамасымен және шетелдік серіктес университеттермен немесе кәсіби серіктестермен бірлесе отырып құрған корпоративтік білім беруді қамтамасыз ететін кәсіби консорциумдар, ассоциациялар, қауымдастықтар жайлы да мақалада сөз болады.

ҚазХҚжӨТУ корпоративтік білім берудің барлық мүмкіндіктерін, жоғары кәсіптік мектептің ғылыми-білім беру бағытын белсенді түрде қолданады. Келесі шаралар оған дәлел:

- бакалаврлардың, магистрлердің, докторанттардың ауқымды, бюджеттік академиялық ұтқырлығын қамтамасыз ету;

Қытай, Оңтүстік Корея, Франция, Ұлыбритания, Испания, Жаңа Зеландия, Малайзия университеттерімен оқытудың барлық деңгейінде бірлескен білім беру бағдарламалары (қос диплом) бойынша кәсіби кадрларды дайындау;

- оқу бағдарламаларын біріздендіру, дипломдарды өзара қабылдау, жалпы білім беру кеңістігін кеңейту.

Шет тілінде білім беруді жаңғыртуды ғылыми тұрғыдан негіздеу мен қамтамасыз етудегі университеттің рөлін, сондай-ақ маманды шет тілінде кәсіби даярлаудың тұжырымдамалық тұғырнамасын ашуға көп көңіл бөлінеді.

Университетте жүргізілетін ғылыми-зерттеу жұмыстарының кәсіби қолданбалы сипаты ерекше атап өтіледі, ол басқа мамандықтар бойынша мемлекеттік стандарттарды, үлгілік бағдарламаларды, студенттердің оқу жетістіктерін бағалау критерийлерін, шет тілін оқыту бойынша оқулықтар мен оқу-әдістемелік кешендерді әзірлеуде анық байқалады.

Осылайша, университет жалпы Қазақстан Республикасындағы шет тілін оқытудың даму векторларын алдын ала белгілейді.

Тірек сөздер: халықаралық интеграция процесі, ғылыми-қолданбалы жоспар құру, шет тілінде білім беру теориясы, сапа мен біліктілікті бағалау шкаласы, корпоративтік білім беру.

INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL INTEGRATION IN THE CONTEXT OF MODERNIZATION OF KAZAKHSTAN FOREIGN LANGUAGE EDUCATION

*Kunanbaeva S.S.¹

¹Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of KazUIR & WL named after Abylai Khan, Almaty, Kazakhstan

¹e-mail: kazumo@ablaikhan.kz

Abstract. The article is devoted to the results of the 80-year-activity of the Kazakh Abilaikhan UIR&WL in the field of internationalization and integration processes of the foreign language education system.

Aim of the article is to reveal the experience of the university in solving innovation and investment trends and modernization of the higher professional education.

The article analyzes, summarizes and systematizes the main measures taken by the university to enter the world educational space as well as to modernize the foreign language education in the Republic of Kazakhstan.

Based on the examples of one of the oldest universities in the country, one can draw a conclusion about the main trends in the development of education in general, foreign language education in particular.

The article characterizes various formats of the university's international interactions, activities in building educational and industrial cluster verticals

as well as professional consortia and associations that provide corporate education initiated by the University in cooperation with foreign partner universities and professional communities.

It is noted that the KazUIR & WL actively uses all the possibilities of corporate education networks and:

- organizes large-scale, budget-funded academic mobility of bachelors, masters and doctoral students;
- trains specialists within joint educational programs (double diploma) together with the universities of China, South Korea, France, Great Britain, Spain, New Zealand and Malaysia;
- takes part in international projects to work out joint curricula; to mutually recognize diplomas, and expands common educational space.

Much attention is paid to the disclosure of the role of the university in the scientific field and in provision of modernization of the foreign language education as well as the conceptual platform of professional foreign language training of a specialist.

Professional and applied nature of the research carried out at the university is emphasized. It is manifested by the development of state standards of other specialties, model programs, assessment criteria, textbooks and teaching aids on foreign language education.

University predetermines the vectors of development of foreign language education in the Republic of Kazakhstan.

Key words: international integration process, development of a scientific and applied plan, theory of foreign language education, quality and qualification assessment scale, corporate education

Статья поступила 02.11.2021

УДК 81.272

МРНТИ 16.21.27

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.002

ТІЛ ДАМУЫН АЙМАҚТЫҚ ТҰРҒЫДАН ЗЕРТТЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

***Абасилов А.М.¹**

¹филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
м.а., Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,

Қызылорда, Қазақстан

¹e-mail:aman_abasilov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-4660-454X>

Аңдатпа. Мақалада тілдің дамуын аймақтық тұрғыдан зерттеудің әлеуметтік лингвистикалық негіздемесі, зерттеудің әдіс-тәсілдері,

аймақтардағы тілдің дамуына әсер ететін факторлар, осы бағыттағы түрлі ғылыми еңбектерді саралау арқылы қарастырылған.

Мақаланың мақсаты – әлеуметтік лингвистиканың негізгі мәселелерінің бірі ретінде көптілді қоғамдағы тілдердің дамуын зерттеудің теориялық негіздерін анықтау. Зерттеудің ғылыми-тәжірибелік маңыздылығы қазіргі Қазақстан аумағын әлеуметтік-лингвистикалық аймақтарға бөлуде және әрбір аймақтың тілдік жағдайына қарай мемлекеттік тіл мен басқа да тілдерді дамыту механизмін әзірлеуде жатыр.

Тілдердің дамуын аймақтық аспектіде зерттеу әдіснамасы жалпы елдегі тіл саясаты, тілді жоспарлау және тіл құрылысын реттеу мәселелері бойынша белгілі шетелдік және отандық ғалымдардың зерттеулеріне негізделген. Мақалада елімізде ғылыми негізделген тіл саясатын жүргізу мәселесі лингвистикалық ғылыми ортада қызығушылық тудырғанымен, оның мемлекеттік және саяси ортада әлі толық жүзеге асырылмағаны атап өтілген.

«Әлеуметтік лингвистикалық аймақ» терминін ғылыми айналымға енгізу тілдік ахуалдың нақтырақ әлеуметтік лингвистикалық мониторингіне, әр аймақта мемлекеттік және басқа да тілдерді дамыту тетіктерін дамытуға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы оларды университет тәжірибесінде әлеуметтік лингвистика, тіл теориясы бойынша лекциялар мен семинарлар өткізу кезінде, сондай-ақ тіл саясаты мәселелерімен айналысатын мамандары, мемлекеттік және басқа тілдерді дамытуға арналған бағдарламаларды әзірлеп, ҚР аймақтарында жүзеге асыратын мемлекеттік және жергілікті билік органдарының қызметкерлері қолдануында.

Сонымен, көптілді қоғамдағы тілдің даму тарихын ескере отырып, басқа мемлекеттердегі тілдердің даму тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстанның аймақтары үшін тілдерді реттеудің әлеуметтік лингвистикалық тетіктерін және ғылыми-практикалық ұсыныстарды теориялық тұрғыдан негіздеу және әзірлеу қажет.

* Мақала 2020-2022 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыру аясында жазылды. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP08956367 гранты).

Тірек сөздер: тіл дамуы, әлеуметтік лингвистика, тілдік ахуал, әлеуметтік лингвистикалық аймақ, зерттеу әдістері, тіл дамуына әсер ететін факторлар, тіл саясаты.

Негізгі ережелер

Бүгінгі таңда тілдік құбылыстар пәнаралық сипаттағы зерттеуді қажет етеді. Осы тұрғыдан алғанда лингвистикалық пәндердің

ішінде әлеуметтік лингвистика әртүрлі гуманитарлық ғылымдардың: әлеуметтану, психология, философия, саясаттану және лингвистиканың жетістіктерін өзіне қабылдап байланыстыра алады. Осындай бірлікте қарастырғанда ғана адам зерттеушінің басты назарына ілігеді. Сонда ғана біз адам қажеттіліктерін, мүдделері мен тәжірибесін есепке алатын ғылымның заманауи талаптарына жақындаймыз.

Қазіргі ғылыми ойдың дамуындағы антропоцентрлік тенденция, сондай-ақ тілге деген танымдық көзқарас адамға белгілі бір тіл мен мәдениеттің тұтынушысы ретінде қарауға әкеледі. Бұл экспансионизм принципімен, яғни өзге ғылымдармен тығыз байланыста болуға кең жол ашады [1, 208-210]

Кіріспе

Тіл дамытуды аймақтық тұрғыдан жоспарлуды зерттеу тек лингвистикалық емес, сонымен қатар экстралингвистикалық факторлармен де байланысты. Қазіргі әлеуметтік лингвистикалық зерттеулер үшін тақырыптың өзектілігі микро- және макросоциоллингвистика мәселелерін шешу қажеттілігімен анықталады. Басқаша айтқанда, адамдардың әртүрлі жағдаяттарда жеке бір тілді не оның қосымша жүйелерін таңдау мен қолдану тәртібін зерттеу және тілдік байланыстарды қарастыру проблемаларын шешу жатады. Бұл тақырыптың аймақтану үшін қажеттігі қазіргі жағдайда халықтың әлеуметтік-мәдени шындыққа бейімделуінің негізгі көрсеткіші болып табылатын тілді зерттеу керектігінен көрінеді.

Жұмыстың жаңалығы, ең алдымен, зерттелетін материалынан – Қазақстанның геосаяси кеңістігінің құрамындағы оңтүстік, солтүстік, батыс, шығыс және орталық аймағындағы әлеуметтік лингвистикалық үдерістерден көрінеді. Қазақстанның осы аталған аймақтары жекелей сөз болғанымен тұтастай әлі әлеуметтік лингвистикалық тұрғыдан зерттелген жоқ.

Қазіргі кездегі Қазақстанды әлеуметтік лингвистикалық аймақтарға бөліп, әр аймақтың тілдік ахуалына қарай мемлекеттік тіл мен өзге тілдерді дамытудың тетігін жасау, сол арқылы тұтастай ел аумағындағы тілдік құрылысты жоспарлау мен реттеу, яғни ғылыми негізделген тіл саясатын жүргізу лингвистикалық ғылыми ортада қызығушылық туғызғанмен, мемлекеттік және саяси ортада іске асуы қолға алынған жоқ. Сондықтан бізге әр деңгейдегі мемлекеттік қызметкерлердің, депутаттардың, саясаткерлердің, назарын аударатын мәселелерді: әр аймақтағы этникалық топтардың сандық, әлеуметтік жағдайы, географиялық таралуы, көші-қон үдерістері, қазіргі көпэтносты Қазақстан мен жаһандану әлемінде маңызды орынға шығып отырған аймақ тұрғындардың өмір сүру жағдайлары мен мәдениеттердің әр алуандығы (азиялық пен еуропалық, оңтүстік пен солтүстік, батыс пен

шығыс, қала мен ауыл, жат жұрттық және жергілікті), ондағы тұрақтылық факторы, қазақ және өзге этнос тілдерінің қолдану салаларының сипаты және олардың әртүрлі өмір салаларындағы қызметі, қостілділік, көптілділік түрлері т.б. мұқият зерттеуді қажет етеді.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Аймақты социолінгвистикалық талдауының негізгі бірлігі деп ғылыми әдебиеттерде тілдік ахуал, әлеуметтік-коммуникативті жүйе, коммуникативті орта және көпэтносты тілдік кеңістікті айтады. Осыларға жекелей тоқталып өтейік.

Тілдік ахуал белгілі бір аймақтың, саяси-аумақтық бірлестіктің немесе мемлекеттің шекараларында белгілі бір қоғамға (этникалық және көп этникалық қауымдастыққа) қызмет ететін тілдік құрылымдардың, яғни тілдер мен олардың ішкі кіші жүйелерінің жиынтығы ретінде анықталады. Тілдік ахуалдың типологиялық белгілеріне мыналар жатады: 1) тілдік ахуалды құрайтын тілдік түзілімдердің саны, яғни оның тілдік әртүрлілігінің дәрежесі; 2) тілдік ахуалды құрайтын этникалық тілдік түзілімдердің саны, яғни этно-тілдік әртүрлілік дәрежесі; 3) әрбір тілде сөйлейтін халықтың пайызы, яғни тілдік ахуалды құрайтын тілдердің салыстырмалы демографиялық қуаты; 4) мұндай функциялардың жалпы санына қатысты әр тіл орындайтын коммуникативті функциялардың саны, яғни тілдік ахуалды құрайтын тілдік құрылымдардың салыстырмалы коммуникативті күші; 5) тілдердің заңды мәртебесі; 6) тілдік ахуалды құрайтын тілдердің генетикалық жақындық дәрежесі; 7) белгілі бір тілдік ахуалда беделді тілдің этникалық тамыры: ол автохрон тілдерінің бірі, яғни байырғы халықтың бір бөлігі үшін ана тілі ме, әлде импортталған тіл ме; 8) қоғамның бірге өмір сүретін тілдердің беделін бағалауы [2, 101-102]. Сол сияқты тілдік ахуал ұғымын талқылауда әлеуметтік лингвистикалық мәселелер бойынша біршама кеңірек ақпараттар Л.И.Антропова мен Т.Б.Крючковалардың еңбектерінде берілген [3]; [4].

А.Д. Швейцер осы топ қолданатын тілдік жүйелер мен ішкі жүйелердің барлық жиынтығын қамтитын әлеуметтік-коммуникативтік жүйені негізге алады және тұжырымдаманы кеңейтеді. Л.Б.Никольский тілдік ахуалды түсінуге тек әлеуметтік-функционалды бөлуді ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік-коммуникативтік жүйелер мен олардың компоненттерінің (ішкі жүйелердің) иерархиясын [5, 131-145]; [6, 101] қосады.

Әлеуметтік-коммуникативті жүйеге белгілі бір қоғамда қолданылатын және бір-бірімен функционалды толықтыру қатынастарында орналасқан кодтар мен қосалқы кодтардың жиынтығы жатады. А.Д. Швейцер бұл тұжырымдаманың функционалды аспектісін ерекше атап өтеді.

Әлеуметтік-коммуникативтік жүйе және тілдік ахуал ұғымдарын салыстыра отырып, В.И. Беликов пен Л.П. Крысин әлеуметтік-коммуникативтік жүйенің компоненттері бір-бірімен белгілі бір функционалдық қатынастарда болып тілдік ахуалды қалыптастырады. Тілдік ахуал - бұл белгілі бір кезеңдегі әлеуметтік-коммуникативтік жүйенің сипаттамасы [7, 25-27]. Тілдік ахуалды анықтауда уақыт факторын нақтылау өте маңызды [8, 72].

А.Д. Швейцер тілдің лингвистикалық жағдайының типологиясын құра алатын негізгі параметрлерге тілдің не оның диалектісінің әлеуметтік мәртебесін (статусын), яғни қоғамда атқаратын қызметін жағынан өзге тілдер ішінде алатын орнын жатқызады. Ол әр тілдік жүйенің немесе оның ішкі жүйесінің әлеуметтік-коммуникативтік рөлін, «символдық» функцияларын қамтиды [5, 131-145].

Талқылау

Әлеуметтік лингвистика дамыған сайын көптеген фактілерді түсіндіру тереңдей түседі және көп өзгерістерге ұшырайды. Сөйтіп тілдік ахуалды талдау жаңа әдіспен түсіндіріледі. А.И.Кузнецова қазіргі уақытта елдің белгілі бір аймағының тілдік ахуалын сипаттағанда, бірқатар әлеуметтік және демографиялық факторлар мен өз ұлтының тілінің ана тілі ретінде танылуының арасында нақты байланыс бар екенін атап көрсетеді [9, 28-29]. Тілдік ахуалды тек мемлекет шекараларында ғана емес, сонымен қатар арнайы мәдени аймақтардың (полигондардың) шекараларында да сипаттауға болады. В.А.Виноградов, А.И.Коваль және В.Я.Порхоумовский өз зерттеулерінде әлеуметтік топ және этникалық қауымдастық ұғымдарына сәйкес келмейтін коммуникативті ортаның негізгі және бастапқы тұжырымдамасын жасайды. Коммуникативті ортаның әлеуметтік топтан айырмашылығы - бұл негізгі этнотілдік сипаттамалары бар халықтың бір бөлігі. Бірақ этникалық қауымдастықтан айырмашылығы, коммуникативті ортаны анықтауда оның этникалық гетерогенділігіне ешқандай шектеулер енгізілмейді, осылайша оның мәдени және тілдік біркелкілігі жоғалады. Коммуникативті ортаның шекаралары белгілі бір этникалық қауымдастықтың шекаралары да, тілдің таралу шекаралары да емес, коммуникативті орта елдің немесе географиялық аймақтың жалпы көрінісін құрайтын белгілі бір аймақтарға тән ішкі коммуникативті байланыстардың қарқындылық деңгейімен ғана ерекшеленеді [10, 9-11].

М.М.Бауэр зерттеуінде аймақтың көпэтникалық тілдік кеңістігі ұғымы жаңа этнодемографиялық және геосаяси жағдайларға байланысты қарқынды өзгертін өзара байланысты белгілер мен сипаттамалардың жиынтығында аймақтық жүйелік-семантикалық өріс ретінде түсіндіреді. Аймақтық жүйелік-семантикалық өріс, автордың пікірінше, байырғы тілдер, диаспора тілдері және иммигрант тілдері. Бұл полилингвизм,

титулдық ұлттың тілі - орыс тілінің айқын үстемдігі және басқа ұлттық тілдердің «аралда» сақталуынан байқалады [11, 14-15].

Полиэтникалық аймақтың коммуникативтік кеңістігі ұғымына Л.Ф.Карелина жалпы кеңістіктіктегі мәдениетте қалыптасқан (және қалыптасатын) лингвомәдени сипаттағы белгілер жиынтығы түсінілетін полилингвалды мәдениет феноменін жатқызады [12, 12].

Нәтижелер

Біздің зерттеуіміздің мақсаты үшін де маңызды деп алдымен этникалық, тілдік және мәдени факторды ерекше атап өту керек, алайда әлеуметтік сипаттамалар да белгілі бір дәрежеде қажеттілік санатына енеді. Сондықтан біз үшін «әлеуметтік лингвистикалық портрет» ұғымы өзекті болып табылады, онда аймақтың тілдік ахуалын сипаттауға кешенді тәсіл аясына ұжымдық және жекелік бастаулар біріктіріледі.

Зерттеліп отырған аймақтың жалпы (ұжымдық) ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік беретін кешенді әлеуметтік-лингвистикалық портрет өлшемдеріне аймақтың сипаттамасын келесі параметрлерге жатқызуға болады:

1. Халқы, оның ұлттық және этникалық құрамы. Аймақ халқы және оның ұлттық құрамы. Этникалық топтар бойынша халықтың динамикасы және оның себептері. Этносаралық некелер (Деректер көздері: халық санағы нәтижелері, жергілікті статистика.)

2. Аймақтағы этникалық топтардың тілдері. Тілдер, олардың құрамы. Тілде сөйлейтіндердің, түсінетіндердің, оқитындардың саны. Тілдерді меңгеру дәрежесі. Тілді сақтау бойынша іс-шаралар (клубтар, үйірмелер, курстар, газеттер, әдебиет, бұқаралық ақпарат құралдары). Тілдердің қызмет етуі. Тілдік коммуникация формалары (ауызша, жазбаша, аудиовизуалды). Коммуниканттардың өзара әрекеттесу сипаты (жеке (тұлғааралық), жеке-топтық, топтар арасындағы, әлеуметтік, ұлтаралық (халықаралық)). Тілдік коммуникация типтері (диалог, монолог) (Деректер көздері: халық санақтардың нәтижелері; сауалнама, сұхбат.)

3. Тілдерді сақтау мен дамытудың жеке ұйымдары (ұлттық-мәдени орталықтар): орталық қашан құрылды, оның міндеттері қандай, нақты іс-шаралар (Деректер көздері: орталық жетекшілерімен сұхбаттасу).

4. Тіл дамуын мемлекеттік реттеу. Этникалық топтардың тілі мен мәдениетін сақтау мәселесі бойынша өңірлік үкіметтің саясаты. Бұқаралық ақпарат құралдарына талдау жасау (Деректер көздері: аймақтағы үкімет өкілдерімен сұхбат, бұқаралық ақпарат құралдарының жарияланымдарын талдау нәтижелері.)

М.В.Дьячков жеке деңгейде кез келген тілді меңгерудің әлеуметтік маңызы жоқ екенін айтады. Осылайша, анықтама бойынша, тілдік ұжым этникалық емес категория болып табылады (ол әртүрлі этникалық

топтарға жататын адамдардан тұруы мүмкін), бірақ лингвистикалық-мәдени (өйткені екі, үш және т.б. тілді білетін адамдар белгілі бір дәрежеде сәйкес мәдениеттің элементтерімен таныс болады). Біртұтас тілдік топты құрмайтын әртүрлі этникалық қоғамдарда байланыс барлығына ортақ делдалдық тіл арқылы жүзеге асырылады. Бірінші және екінші жағдайлардың (бір тілдік топ — бірнеше тілдік топтар) арасындағы айырмашылық келесідей: бірінші жағдайда адамдар бірдей тілдерді біледі, екіншісінде олар әртүрлі тілдерді және олардың әртүрлі санын біледі, бірақ бұл тілдердің бірі барлығына ортақ. Бірінші жағдайда көптілді, екінші жағдайда көптілді қоғам қалыптасады [13, 5].

Жеке ерекшеліктерді анықтауға мүмкіндік беретін Қазақстан аймақтарының кешенді социолингвистикалық портретінің критерийлеріне келесі параметрлермен аймақтың сипаттамасын жатқызуға болады:

1. Кіші этникалық топтың тілдік ортасы.
2. Аймақта ана тілін білу (үйрену) қажеттілігі.

Е.Ю.Протасованың пікірінше, эмигранттың өзін-өзі қабылдауына оның әлеуметтік-тілдік ортасына байланысты факторлар әсер етеді: қоршаған орта тілі (бұл ана тілінің диалектісі ме? толығымен бейтаныс тіл? бұл беделді тіл ме? ол қоныс аударғанға дейін алдын-ала зерттелді ме? бұл тіл бойынша қандай оқулықтар мен оқу құралдары, әдебиеттер бар?); эмиграцияға дайындық (адамның екінші тілді үйрену дағдысы бар ма? басқа тілдер қандай? оны не күтіп тұрғанын қаншалықты елестетеді? сіздің көз алдыңызда сәтті интеграция мысалдары бар ма? ол тілді үйренуге және интеграцияға қаншалықты негізделген?); қоныс аудару жасы (екінші тілді меңгеру процесі әр түрлі жаста әр түрлі болады); отбасы мүшелерінің құрамы (бүкіл отбасы интеграциясының сәттілігі оның жеке мүшелерінің әрекеттеріне қаншалықты байланысты? саналы түрде меңгерілген ма? кім көп, қай тілде жүреді, отбасыдағы қарым-қатынас?); қабылдаушы қоғамның өміріне қатысу мүмкіндіктері; үйдегі жағдай (немесе адам көшіп келген жерде); мінез, темперамент, тұлға түрі, проблемаларды шешуге шоғырлану қабілеті, автодидактика қабілеті [14, 147-148]. Сондықтан белгілер «тілдік орта» және «тілді білу/үйрену қажеттілігі (мотивация)» басқа этникалық топтың тасымалдаушысын бейімдеуде, яғни аймақтың социолингвистикалық портреті құрылымында өте маңызды.

Аймақты әлеуметтік-лингвистикалық тұрғыдан зерттеуде сауалнама, сараптамалық сауалнама, сұхбат, биографиялық әдіс, контент-талдау әдісі және таза лингвистикалық әдістер болады.

Социолингвистикалық материалды алу әдістерінің бірі - сауалнама. Мұнда аймақтағы этникалық топ өкілдеріне сауалнама жүргізді, бұл аймақтағы әлеуметтік, коммуникативтік және лингвистикалық факторларға талдау жасауға мүмкіндік береді. Социолингвистикада

элеуметтік, коммуникативті және тілдік жағдайлар ерекшеленеді, олардың жиынтығы қоғамдастықтың, республиканың немесе мемлекеттің тілдік өмірін анықтайды [15, 36-37]. Сондықтан сауалнамаға бірнеше параметрлерді қамтитын сұрақтар енгізіледі: параметрлердің бірінші тобы сұхбат алушылардың элеуметтік сипаттамаларын анықтауға мүмкіндік береді; екінші топ осы тілдік тұлға кеңістігінде тілдің жұмыс істеуімен байланысты; үшінші топ осы аймақтағы белгілі бір этникалық топтарда тілдің өміршендігін болжау жолдарын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен параметрлердің бірінші тобының сұрақтары туған жері мен жылы, эмиграция және иммиграция, жұмыс орны мен лауазымы, Отбасылық жағдайы және аймақтан кету ниеті туралы ақпаратты талдауды қамтиды. Екінші топтың сұрақтары сұхбат алушының балалық шағында сөйлейтін, жұмыста сөйлейтін, балалармен және жұбайымен/жұбайымен қарым-қатынас жасайтын, респондент қай тілде ойлайды, қай тілде түсінеді, қай тілде оқиды және т. б. тілдер туралы мәліметтерді талдауға мүмкіндік береді.

Белгілі бір этникалық топтың осы аймақтағы тілінің өміршендігін болжау үшінші топтың сұрақтарына — ертегілерді оқу, ана тіліндегі өлеңдер, радио және теледидар хабарларына қызығушылықтың болуы туралы сұрақтарға жауаптарды ескере отырып жүзеге асырылуы мүмкін. Сонымен қатар, осы типтегі алғашқы зерттеулерде тілдік тұлғаның кеңістігінде элеуметтік-мәдени антропонимдік өлшем енгізілді: респонденттер балаларына қандай атаулар беруді жоспарлап отырғаны, осы атаулардың этимологиясы қандай екендігі туралы ақпарат талданады. Алғашқы бақылаулар көрсеткендей, осы ұлттың төлқұжатында жазылған атау көбінесе қарым-қатынаста қазақ тіліне ауыстырылады. Атауларды орыстандырудың бұл фактісі сауалнама парағында жазылуы керек.

Өңірдегі элеуметтік-лингвистикалық ахуалға кәсіби баға алу үшін ұлттық-мәдени орталықтар басшыларына сараптамалық сауалнама жүргізу ұсынылады. Сарапшыларға ұсынылатын мәселелер мынадай тақырыптық салаларға қатысты болды: 1) ұлттық-мәдени орталықтың құрылу мақсаты, міндеттері мен себептері; 2) мемлекеттік және аймақтық тіл саясатын бағалау. Сараптамалық сауалнаманың тұжырымдарын қолданудағы шектеулерді ескеру қажет [16, 489].

Ұлттық-мәдени орталықтардың басшылары аймақтағы ұлттық тілдік мәселелерді шешу жолында ресми және орташа көзқарасты білдіреді. Белгілі бір субъективизмді жою үшін этникалық топтар, ұлттық-мәдени орталықтардың жетекшілері емес ақпарат берушілерге аймақтық ұлттық және тіл саясатын бағалау туралы сұрақтар ұсынылады.

Сұхбат әдістемесі және оның типологиясы элеуметтанулық әдебиеттерде және журналистика негіздері бойынша оқулықтарда егжей-тегжейлі сипатталған (мысалы, қараңыз.: [17, 415-448]) Мысалы,

журналистикада биографиялық сұхбаттың бірнеше түрі қолданылады: әңгімелесушіге белгілі бір тақырыпқа бірден жақындауға көмектесетін лейтмотив; әңгімелесушіден өз өмірінің тарихын егжей-тегжейлі айтуды сұраған кезде әңгімелеу; ашық, онда журналист «тыңдаушы» рөлін алады және әңгіме немесе сұхбат қатаң анықталған тақырып төңірегінде құрылған кезде назар аударады [18,103].

Сұхбат беруші сұхбат жоспарын жеткілікті түрде еркін пайдаланады және бәрі респондентке байланысты болған кезде бейресми сұхбат әдісі егжей-тегжейлі көрсетіледі. Алынған материалды талдау кезінде ғалым сапалы мазмұнды талдауды қолданады және басым тақырыптарды анықтайды, ал мазмұнды талдау бірлігі «мағыналы пікір» деп санайды. Сонымен қатар автор балама пікірлердің сипатын қорытындылайды және қай жерде орынды болса, автордың ұстанымын анықтайды [19, 17-19].

Аймақтың тілдік ахуалын зерттеу брысында сұхбат алушының өзі қарастырғысы келетін ақпаратты өзі анықтайды да оны сұхбат берушіге тақырыптық түрде жібереді. Сұхбат барысында аймақта болатын бейсаналық ассоциялардың, сезімдердің, ой-пікірлердің вербализациясы жүреді, бейнелер нақтыланады. Адам осылайша өзінің жеке көзқарастарын нақтылайды. кейде оны қайта анықтап толықтыруы да мүмкін [14,33].

Сұхбат әлеуметтанудағы «жағдайды талдау» (casestudy) немесе «биографиялық әдіс» деп аталатын әдістің құрамдас бөлігі болып табылады. [16, 54-59]; [20, 63-82]. Бұл әдіс аймақтың тілдік ахуалын зерттеу үшін өте қажет, өйткені ол жеке адам санасы мен оның өзін-өзі тануды талдауға көмектеседі және ұжымдық, сондай-ақ жекелік көзқарастарыды біріктіріп, кеңірек социолінгвистикалық талдау жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар «биографиялық әдіс» зерттеушінің стандартты емес немесе «жалпы көпшіліктің ойымен қабылданған перспективалардан ауытқуды» түсіну мүмкіндігін арттырады [20, 67].

Биографиялық әдіс тілдік биография сияқты әлеуметтік лингвистикалық сипаттаманың түріне жүгінуге мүмкіндік береді.

Осы айтылғандармен қоса кез келген әкімшілік-аумақтың белгілі-бір уақыт кеңістігіндегі тілдік ахуалы қарастырғанда оған әсер етуші әлеуметтік факторларға назар аудару қажет. Ел-елде немесе бір елдің өз ішіндегі түрлі бөліктеріндегі тілдік ахуалға екі түрлі сипаттағы факторлар ықпал етеді. Оның біріншісі – объективті факторлар да, екінші – субъективті факторлар деп аталады. Бұлардың қайсысы объективті, қайсысы субъективті факторларға жатады дегенге келсек, алғашқысына адам санасынан тысқары әсер ететіндері жатқызамыз да, соңғысына адамның саналы қызметімен байланысты болатындарды айтамыз. Демек республикамыздағы жоғарыда атап өткен аймақтарда тіл дамытуды жоспарлау мен реттеуде осы факторлар негізгі қағидат ретінде алынуы қажет. Бұл факторларды жеке-жеке бөліп сөз етер болсақ, олар мынадай:

Объективті сипаттағы факторлар:

1.Тарихи фактор. Этностардың сол аумақта қоныстану ұзақтығы, материалды және рухани мәдениеттерінің бірлігі немесе өзгешелігі т.б..

2.Географиялық фактор. Елдің немесе оның жекелеген бөлігінің физика-географиялық бет-бейнесі, өзге елдермен, жекелеген аймақтармен өзара тілдік қатынаста болуға ықпал ететін кедергілерінің барлығы не жоқтығы. Ел, аймақ аумағында қоныстанған этностардың сипаты, сол аумақтағы тілдердің не олардың өміп сүру формаларының таралу деңгейі және геосаяси жағдайы т.б..

3.Уақыт факторы. Елдің немесе аймақтың белгілі кезеңдеріндегі тілдік ахуалының сипаты.

4.Этникалық фактор. Тіл – этностың лингвистикалық белгісі. Сондықтан сол аймақтығы әрбір этностың демографиялық жағдайы ескерілуі тиіс, яғни аймақтағы тұрғындар саны, этникалық құрамы, олардың жалпы ел, аймақ көлеміндегі барлық тұрғындар ішіндегі үлес салмағы т.б..

5.Лингвистикалық фактор. Аймақтағы тілдер саны, олардың өзара жақындық немесе алшақтық дәрежелері, тілдердің өмір сүру формаларының (әдеби тіл, диалекті т.б.) лингвистикалық тұрғыдан зерттелгендігі т.б..

6.Әлеуметтік лингвистикалық фактор. Ел аймақ көлеміндегі тілдік орта түрлері, біртілділік, қостілділік және көптілділік түрлері, оның компоненттері болып саналатын тілдер, сол аумақтағы күллі тіл атаулының қоғамдық қызмет ауқымы әрбір этнос өкілдерінің ана тілін және мемлекеттік тілді меңгеру дәрежелері т.б..

7.Демографиялық фактор. Әрбір этностың демографиялық үлесі, табиғи өсімі, миграциялық үдерісі, қоныстану тығыздығы, этностардың өз тілінде, яғни ана тілі, екінші тіл деңгейінде сөйлеушілер саны т.б..

8.Әлеуметтік фактор. Неке, отбасылардың этникалық құрамы, әлеуметтік рөлдері, әлеуметтік топтар мен жіктердің сөйлеу тілін таңдау тәжірибесінде ұлттық-сана сезім әсерінің барлығы немесе жоқтығы т.б..

Субъективті сипаттағы факторлар:

1.Әлеуметтік-психологиялық фактор. Этнос өкілдерінің өз тілінің жекелігін, даралығын жете түсіну деңгейі. Ел, аймақ тұрғындарының тілдік бағыт-бағдары, олардың мемлекеттік тілге көзқарасы т.б..

2.Педагогикалық (кадрлік) фактор. Ел, аймақ көлемінде мемлекеттік және басқа тілдерді оқытып-үйретуші кадрларды дайындау, тіл дамытудағы мемлекеттік іс-шараларды жүзеге асыруда бакалавриатта, магистратуада, докторантурада арнайы социолінгвист кадрларды даярлау т.б..

3.Саяси фактор немесе тіл саясаты. Тіл саясаты дегеніміз – мемлекет, қоғамдық ұйымдар тарапынан жүзеге асыратын қоғамдағы тілдік ахуалды өзгертуге немесе тұрақтандыруға бағытталған саяси, әлеуметтік және лингвистикалық шаралар жүйесі.

Осы аталған объективті және субъективті факторлар республикамыздың жергілікті жерлерінде әртүрлі аймақтарында түрлі дәрежеде өз ықпалын тигізіп отыр. Сондықтан олар әр аймақ бойынша талданып, зерттелуі тиіс.

«Аймақ» деген терминді біз Қазақстанның өз ішінде тіл дамыту ісін саналы түрде қолға алу және қажетті бақылау жүргізу тетігін жасау үшін ел аумағындағы түрлі дәрежеде қалыптасып отырған тілдік ахуалды топтастыру мақсатында қолданбақшымыз. Ол республикамызда өзіндік географиялық, экономикалық, геосаяси, лингвистикалық т.б. ерекшеліктерімен тарихи түзілген, тілдік ахуал түрлері өзара ұқсас болып келетін және бір-біріне жақын орналысқан, облыстық әкімшіліктен құралған ірі, жеке аумақтық бөлініс дегенді білдіреді. Міне, осындай тарихи-дәстүрлі және ғылыми қағидаттардың негізіне сүйене отырып, Қазақстан Республикасының шартты түрде мынадай бес тілдік аймаққа бөліп қарастырамыз:

Оңтүстік аймақ. Оған Алматы, Жамбыл, Қызылорда, Түркістан облыстары енеді.

Солтүстік аймақ. Оған Ақмола, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары жатады.

Шығыс аймақ. Бұл аймаққа Шығыс Қазақстан облысы қарайды.

Батыс аймақ. Ақтөбе, Атырау, Батыс Қазақстан және Маңғыстау облыстары жатады.

Орталық аймақ. Бұған Қарағанды облысы енеді.

Осы аймақтарға қоса республикамыздағы астаналық мәртебедегі Нұр-сұлтан қаласы және республикалық бағыныстағы Алматы мен Шымкент қалалары өз алдына жеке сөз етілуі тиіс [21].

Қорытынды

Қорыта айтқанда, республикамыздағы тіл проблемалары көптілділік ахуалымен шиеленіскен. Сондықтан тіл дамыту жұмысын саналы түрде қолға алу, оны нақтылы жоспарлау мен реттеудің тетігін жасауда елді аймақтарға топтастыру қажет. Елімізде тіл дамытуды жоспарлау мен реттеуде, оның ішінде қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде кезең-кезеңімен жүзеге асыруда аталған аймақтардағы объективті және субъективті факторлар басты назарға алынуы тиіс. Осы факторлар бірден бір негізгі қағидат ретінде алына отырып, тіл дамытудың аймақтық бағдарламалары жасалуы тиіс, оны іске қосушы және қажетті бақылау жүргізуші аймақтық орталықтар құрылуы қажет.

ӘДЕБИЕТ

[1] Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) // Язык и наука конца 20 века: Сб. статей. М.: Издат. центр РГГУ, 1995. – С.144-238.

[2] Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика: Пособие для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев: 2-е изд., испр. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 207 с.

[3] Антропова Л. И. Формы существования языка: социокультурно-коммуникативный подход: Монография. – Магнитогорск: ГОУ ВПО «МГТУ им. Г. И. Носова», 2005. – 148 с

[4] Крючкова Т. Б. Развитие отечественной социалингвистики // Социалингвистика вчера и сегодня: Сб. обзоров / РАН. ИНИОН. Центр гуманитар. науч.-информ. исслед. отд. языкознания; Редкол.: Трошина Н. Н. (отв. ред.) и др. – М.: ИНИОН РАН, 2004. – С. 8-51.

[5] Швейцер А. Д. Современная социалингвистика: теория, проблемы, методы. – М.: Наука, 1976. – 176 с. 116.

[6] Швейцер А. Д., Никольский Л. Б. Введение в социалингвистику: для ин-тов и фак. иностр. яз. Учеб. пособие. М.: Высш. школа, 1978. – 216 с.

[7] Беликов В. И., Крысин Л. П. Социалингвистика: Учебник для вузов. М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2001. – 439 с.

[8] Боргоякова Т. Г. Социалингвистические процессы в республиках Южной Сибири. – Абакан: Изд-во Хакасского гос. ун-та им. Н. Ф. Катанова, 2002. – 166 с

[9] Кузнецова А. И. Старые социалингвистические материалы и возможность их нового прочтения (к вопросу об изменении интерпретаций в социалингвистике) // Языки Российской 209 Федерации и нового зарубежья: Статус и функции. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 18-33

[10] Виноградов В. А., Коваль А. И., Порхоновский В. Я. Социалингвистическая типология: 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 136 с.

[11] Бауэр М. М. Трансформационные процессы полиэтнического языкового пространства Тюменской области: социалингвистический анализ: Автореф. канд. дис. – Кемерово, 2007. – 28 с.

[12] Карелина Л. Ф. Специфика языковой деятельности украинской диаспоры в полиэтническом окружении в аспекте социалингвистической контактологии (на материале Тюменской области): Автореф. докт. дис. – Великий Новгород, 2006. – 22 с

[13] Дьячков М. В. Социальная роль языков в многоэтнических обществах: Пособие для ун-тов и пед. ин-тов. – М.: Ин-т национ. проблем образования МС РФ, 1993. – 115 с.

[14] Протасова Е. Ю. Финнороссы: жизнь и употребление языка. – СПб.: Златоуст, 2004. – 308 с

[15] Баскаков А. Н., Насырова О. Д. Языковые ситуации в тюркоязычных республиках Российской Федерации (краткий социалингвистический очерк) // Языки Российской Федерации и нового

зарубежья: статус и функции. –М.: Эдиториал УРСС, 2000. – С. 34–129.

[16] Добренъков В. И., Кравченко А. И. Методы социологического исследования: Учебник. –М.: ИНФРА-М, 2008. –768 с.

[17] Решение национально-языковых вопросов в современном мире / Под ред. акад. Е. П. Чельшева. –М.-СПб.: Златоуст, 2003. 464 с.

[18] Мельник Г. С. Общение в журналистике: секреты мастерства: 2-е изд., перераб. – СПб.: Питер, 2008. 235 с.

[19] Здравомыслов А. Г. Немцы о русских на пороге нового тысячелетия. Беседы в Германии: 22 экспертных интервью с представителями немецкой интеллектуальной элиты о России — её настоящем, прошлом и будущем — контент-анализ и комментарии. –М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. 544 с.

[20] Девятко И. Ф. Методы социологического исследования: 3-е изд. – М.: КДУ, 2003. 296 с.

[21] Абасилов А. Мемлекеттік тіл: әлеуметтік лингвистикалық проблемалары, оларды аймақтық тұғыдан шешу жолдары. Монография. / А.Абасилов. – Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2021. – 191 бет.

REFERENCES

[1] Kubryakova E. S. Evolyuciya lingvisticheskikh idej vo vtoroj polovine XX veka (opyt paradigmal'nogo analiza) // YAzyk i nauka konca 20 veka: Sb. statej. M.: Izdat. centr RGGU, 1995. – С.144-238. [In Rus.]

[2] Mechkovskaya N. B. Social'naya lingvistika: Posobie dlya studentov gumanit. vuzov i uchashchihsya liceev: 2-e izd., ispr. –М.: Aspekt Press, 2000. – 207 s. [In Rus.]

[3] Antropova L. I. Formy sushchestvovaniya yazyka: sociokul'turno-kommunikativnyj podhod: Monografiya. – Magnitogorsk: GOU VPO «MGU im. G. I. Nosova», 2005. –148 s[In Rus.]

[4] Kryuchkova T. B. Razvitie otechestvennoj sociolingvistiki // Sociolingvistika vchera i segodnya: Sb. obzorov / RAN. INION. Centr gumanit. nauch.-inform. issled. otd. yazykoznaniya; Redkol.: Troshina N.N. (otv. red.) i dr. – М.: INION RAN, 2004. – S. 8-51. [In Rus.]

[5] SHvejcer A. D. Sovremennaya sociolingvistika: teoriya, problemy, metody. –М.: Nauka, 1976. – 176 s. 116. [In Rus.]

[6]SHvejcer A. D., Nikol'skij L. B. Vvedenie v sociolingvistiku: dlya in-tov i fak. inostr. yaz. Ucheb. posobie. M.: Vyssh. shkola, 1978. – 216 s. [In Rus.]

[7] Belikov V. I., Krysin L. P. Sociolingvistika: Uchebnik dlya vuzov. M.: Ros. gos. gumanit. un-t, 2001. – 439 s. [In Rus.]

[8] Borgoyakova T. G. Sociolingvisticheskie processy v respublikah YUzhnoj Sibiri. –Abakan: Izd-vo Hakasskogo gos. un-ta im. N. F. Katanova, 2002. –166 s[In Rus.]

[9] Kuznecova A. I. Starye sociolingvisticheskie materialy i vozmozhnost' ih novogo prochteniya (k voprosu ob izmenenii interpretacij v sociolingvistike) // YAzyki Rossijskoj 209 Federacii i novogo zarubezh'ya: Status i funkcii. –M.: Editorial URSS, 2000. –S. 18-33 [In Rus.]

[10] Vinogradov V. A., Koval' A. I., Porhomovskij V. YA. Sociolingvisticheskaya tipologiya: 2-e izd., ispr. i dop. –M.: Izdatel'stvo LKI, 2008. – 136 s. [In Rus.]

[11] Bauer M. M. Transformacionnye processy polietnicheskogo yazykovogo prostranstva Tyumenskoj oblasti: sociolingvisticheskij analiz: Avtoref. kand. dis. –Kemerovo, 2007. –28 s. [In Rus.]

[12] Karelina L. F. Specifika yazykovoj deyatel'nosti ukrainskoj diaspory v polietnicheskom okruzenii v aspekte sociolingvisticheskoy kontaktologii (na materiale Tyumenskoj oblasti): Avtoref. dokt. dis. –Velikij Novgorod, 2006. –22 s [In Rus.]

[13] D'yachkov M. V. Social'naya rol' yazykov v mnogoetnicheskikh obshchestvah: Posobie dlya un-tov i ped. in-tov. –M.: In-t nacion. problem obrazovaniya MS RF, 1993. –115 s. [In Rus.]

[14] Protasova E. YU. Finnorossy: zhizn' i upotreblenie yazyka. –SPb.: Zlatoust, 2004. – 308 s [In Rus.]

[15] Baskakov A. N., Nasyrova O. D. YAzykovye situacii v tyurkoyazychnyh respublikah Rossijskoj Federacii (kratkij sociolingvisticheskij ocherk) // YAzyki Rossijskoj Federacii i novogo zarubezh'ya: status i funkcii. –M.: Editorial URSS, 2000. – S. 34–129. [In Rus.]

[16] Dobren'kov V. I., Kravchenko A. I. Metody sociologicheskogo issledovaniya: Uchebnik. –M.: INFRA-M, 2008. –768 s. [In Rus.]

[17] Reshenie nacional'no-yazykovyh voprosov v sovremennom mire / Pod red. akad. E. P. CHelysheva. –M.-SPb.: Zlatoust, 2003. 464 s. [In Rus.]

[18] Mel'nik G. S. Obshchenie v zhurnalistike: sekrety masterstva: 2-e izd., pererab. – SPb.: Piter, 2008. 235 s. [In Rus.]

[19] Zdravomyslov A. G. Nemcy o russkikh na poroge novogo tysyacheletiya. Besedy v Germanii: 22 ekspertnyh interv'yu s predstaviteleyami nemeckoj intellektual'noj elity o Rossii — eyo nastoyashchem, proshlom i budushchem — kontent-analiz i kommentarii. –M.: «Rossijskaya politicheskaya enciklopediya» (ROSSPEN), 2003. 544 s. [In Rus.]

[20] Devyatko I. F. Metody sociologicheskogo issledovaniya: 3-e izd. – M.: KDU, 2003. 296 s. [In Rus.]

[21] Abasilov A. Memlekettik til: әлеуметтік лингвистикалық проблемалары, оларды аймақтық тұрғыдан шешу жолдары. Monografiya. / A. Abasilov. – Almaty: Memlekettik tildi damytu instituty, 2021. – 191 bet. [In Kaz.]

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЯЗЫКА В РЕГИОНАЛЬНОМ АСПЕКТЕ

*Абасилов А.М.¹

¹ кандидат филологических наук, и. о. ассоциированного профессора,
Кызылординский государственный университет имени Коркыт ата,
Кызылорда, Казахстан

¹e-mail: aman_abasilov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-4660-454X>

Аннотация. В статье освещаются социолингвистическое обоснование регионального исследования развития языка, методы и подходы к исследованию, факторы, влияющие на развитие языка в регионах, путем анализа различных научных трудов данного направления.

Целью статьи является выявление теоретических основ изучения развития языков в полиязычном социуме как одной из основных проблем социолингвистики. Научная и практическая значимость исследования заключается в дифференциации территории современного Казахстана на социолингвистические зоны и разработке механизма развития государственного языка и других языков в зависимости от языковой ситуации каждого региона. Методология изучения развития языков в региональном аспекте базируется на исследованиях известных зарубежных и отечественных ученых по языковой политике, языковому планированию и регулированию языкового строительства на территории страны в целом. В статье отмечается, что, хотя проблема проведения в стране научно-обоснованной языковой политики вызвала интерес в лингвистической научной среде, в государственной и политической среде она еще не до конца реализована. Поэтому автор статьи отмечает, что количественное, социальное положение этнических групп в каждом регионе, географическое распределение, миграционные процессы, условия жизни населения региона, многообразие культур, факторы стабильности в нем, характер сфер применения языков казахского и других этносов, их функционирования в различных сферах жизни, двуязычие, полиязычие требуют тщательного изучения. Введение в научный оборот термина «Социолингвистический регион» будет способствовать более конкретному социолингвистическому мониторингу языковой ситуации, разработке механизмов развития государственного и других языков в каждом регионе.

Практическая значимость результатов исследования заключается в их применении в вузовской практике при чтении лекций и проведении семинаров по социолингвистике, теории языка, а также специалистами, занимающимися проблемами языковой политики, работниками государственных и местных органов, разрабатывающими

и внедряющими в жизнь программы развития государственного и других языков в регионах РК.

Таким образом, опираясь на опыт развития языков в других государствах, учитывая историю языкового развития в полиязычном обществе, необходимо теоретически обосновать и разработать социолингвистические механизмы регулирования языков и научно-практические рекомендации для регионов Казахстана.

Ключевые слова: языковое развитие, социолингвистика, языковая ситуация, социолингвистический регион, методы исследования, факторы, влияющие на развитие языка, языковая политика

SOCIOLINGUISTIC FOUNDATIONS OF LANGUAGE DEVELOPMENT IN THE REGIONAL ASPECT

*Abasilov A.M.¹

¹candidate of philological sciences, acting associate professor, Korkyt Ata
Kyzylorda state University, Kyzylorda, Kazakhstan

¹e-mail: aman_abasilov@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-4660-454X>.

Abstract. The article highlights the sociolinguistic rationale for the regional study of language development, methods and approaches to the study, factors influencing the development of the language in the regions, by analyzing various scientific works of this direction.

The purpose of the article is to identify the theoretical foundations of studying the development of languages in a multilingual society as one of the main problems of sociolinguistics. The scientific and practical significance of the study lies in the differentiation of the territory of modern Kazakhstan into sociolinguistic zones and the development of a mechanism for the development of the state language and other languages, depending on the linguistic situation of each region. The methodology for studying the development of languages in the regional aspect is based on the research of well-known foreign and domestic scientists on language policy, language planning and regulation of language construction in the country as a whole.

The article notes that, although the problem of conducting a scientifically grounded language policy in the country has aroused interest in the linguistic scientific community, it has not yet been fully implemented in the state and political environment. Therefore, the authors of the article note that the quantitative, social position of ethnic groups in each region, geographical distribution, migration processes, living conditions of the population of the region, diversity of cultures, factors of stability in it, the nature of the spheres of application of the languages of Kazakh and other ethnic groups, their functioning in various spheres of life, bilingualism, multilingualism require careful study.

The introduction of the term "Sociolinguistic region" into scientific circulation will contribute to a more specific sociolinguistic monitoring of the language situation, the development of mechanisms for the development of the state and other languages in each region.

The practical significance of the research results lies in their application in university practice when giving lectures and conducting seminars on sociolinguistics, language theory, as well as specialists dealing with problems of language policy, employees of state and local authorities who develop and implement programs for the development of the state and other languages in regions of the RK.

Thus, relying on the experience of the development of languages in other states, taking into account the history of language development in a multilingual society, it is necessary to theoretically substantiate and develop sociolinguistic mechanisms for regulating languages and scientific and practical recommendations for the regions of Kazakhstan.

Key words: language development, sociolinguistics, language situation, sociolinguistic region, research methods, factors influencing the development of language, language policy

Статья поступила 21.11.2021

УДК 894.2.35:882:81.367.332.2

МРНТИ 16.21.21

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.003

СИНОНИМИЯ И ВАРИИРОВАНИЕ МОДЕЛЕЙ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ТЮРКСКИХ ЯЗЫКАХ

*Абдуллаева Г.С.¹, Абдуллаев С.Н.².

¹аспирант Иссык-Кульского государственного университета им.

К.Тыныстановы, Каракол, Кыргызстан

²д. ф. н., профессор, Иссык-Кульский государственный университет им.

К.Тыныстановы, Каракол, Кыргызстан

*¹e-mail: abdullaeva.guzyalya@mail.ru,

²e-mail: abdullaev.sayfullah@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена вопросам изучения простого предложения в тюркских языках. Простое предложение считается основной единицей этого уровня системы языка. В современной лингвистике единицей языка в синтаксисе признается модель предложения. Модель простого предложения помогает исследовать важные аспекты теории простого предложения. К их числу относятся

вопросы синонимии и варьирования моделей простого предложения. Сама модель состоит из структурной схемы и пропозиции.

В рамках одной пропозиции можно выделять разные структурные схемы. Однако синонимия простого предложения на уровне моделей еще мало изучена. Здесь используются такие понятия, как изосемическая и неизосемическая модели, гипермодель и др. Тем не менее относительно полного описания синтаксической синонимии на материале тюркских языков еще нет.

Во многих случаях встает проблема раграничения синонимии и варьирования моделей простого предложения. Чтобы описывать структурные и семантические варианты модели простого предложения, важно обратиться к понятию парадигма модели простого предложения. Это понятие используется для изучения форм реализаций моделей простого предложения. Оно связано с синтаксической категорией предикативности. Парадигма моделей простого предложения ориентируется на изменения формы предиката.

Другим перспективным понятием в аспекте рассматриваемых в статье проблем является понятие гипермодели. По мысли авторов статьи, данное понятие может оказать содействие в выстраивании синонимических блоков применительно к моделям простого предложения. На сегодняшний день такое понятие относительно полно описано применительно к глагольным моделям простого предложения. Ясно, что это понятие может быть распространено и на полипредикативное предложение.

Для тюркских языков характерен изоморфизм способов выражения синтаксических отношений в простом и сложном предложениях. Поэтому понятие гипермодели поможет разграничить синонимию и варьирование на этих двух уровнях синтаксического строя тюркских языков. На этой основе можно проследить тенденции развития аналитизма и синтетизма синтаксических конструкций.

Ключевые слова: простое предложение, модель, синонимия, варьирование, парадигма.

Основные положения

Модели простого предложения – эмические единицы языка на синтаксическом уровне. В тюркских языках они образуют системы моделей. Внутри системы обнаруживаются системные отношения. Разновидностью таких отношений являются отношения синонимии и варьирования. Варианты моделей могут объединяться в гипермодели.

Введение

Современный синтаксис тюркских языков четко различает единицы языка и речи. В качестве единиц языка в синтаксисе сегодня

изучаются модели. Модель простого предложения признается основной единицей данного фрагмента языковой системы. Важное место в их изучении занимает описание системных отношений между моделями.

Описание материалов и методик

Статья построена на эмпирическом речевом материале, почерпнутом из художественных текстов, грамматических описаний и анкет для работы с информантами. Авторы в основном использовали методы синтаксического моделирования и лингвистического описания.

Результаты

Проведен обзор существующих точек зрения на синтаксическую синонимию. Увязаны между собой понятие «парадигма модели простого предложения» и синтаксические процессы варьирования моделей. Изучена корреляция изосемических и неизосемических моделей с синтаксическими синонимами. Прослежены схемы возведения структурно-семантических моделей к конкретным гипермоделям.

Обсуждение

Модели, находящиеся в синтаксическом поле, вступают в определенные отношения между собой. Идея о развитии в синтаксисе отношений синонимии заложена в работах Т.П. Ломтева. К проблемам синтаксической синонимии предложен подход в рамках структурно-семантического направления синтаксических исследований в работах Т.П. Ломтева [5], Г.А. Золотовой [3;4], где найдено иное решение вопроса о месте семантики в синтаксисе.

При установлении синонимичности Т.П. Ломтев [5] на первый план выносит тождество синтаксических позиций. По Т.П. Ломтеву, разные грамматические средства, выражая различные оттенки одного основного значения, находятся в отношении синтаксической синонимии. Он отмечает также важную роль синтаксической синонимии в усложнении, обогащении и дифференциации грамматических конструкций [5, с. 31]. С теорией позиции Т.П. Ломтева сближается теория функциональной синонимии.

Синтаксическими синонимами в работах Г.А.Золотовой [3; 4] называются единицы «формирующиеся одинаковым набором одноименных, но разнооформленных компонентов» [4, с. 682]. Понятие одноименности (включающее значение подкласса части речи), характеризующее синонимичные единицы, рассматриваются как основание их смысловой инвариантности. Условием синонимического варьирования синтаксической конструкции признается сохранение типового содержания модели. Типовое значение, понимаемое как значение смысловых констант предложения, и модель соотносятся друг с другом как семантическая структура предложения и его семантико-грамматическая структура.

На уровне предложения С.Н.Цейтлин отмечает три вида различий между синонимичными конструкциями: 1) в ряде случаев эти различия носят характер очень тонких оттенков, так при сравнении предложений: «Он учительствовал около сорока лет» и «Он был учителем около сорока лет» он замечает, что в первом случае подчеркивается акциональность названного предмета; 2) расхождения стилистического или экспрессивно-стилистического плана; 3) возможность существования индивидуальных, не повторяющихся в аналогичном ряду синонимов, незначительных расхождений в значениях [8].

Г.А. Золотова предлагает определять синтаксическую синонимию как «отношения между несколькими моделями с общим типовым значением» [3]. В работах Г.А. Золотовой проблема синтаксической синонимии разрабатывается с позиций учения о типовом значении предложения [3; 4]. Синонимичными Г.А. Золотова считает разноструктурные модели предложений, воспроизводящие одну и ту же типовую ситуацию, обладающие признаком одноимённости структурно-смысловых компонентов. В соотношении модели и типового значения, представляющем соотношение разных ступеней семантико-грамматической абстракции, проявляется асимметрический дуализм языкового знака, на котором основаны явления синонимии и омонимии различных языковых единиц. Модель предложения, представляющая план выражения и её типовое значение, представляющее план содержания, составляют неразрывное единство, одна сторона которого зависит от наличия второй. Тем не менее между этими сторонами нет однозначного соответствия, что обуславливает явления синонимии и омонимии в моделях предложения. Синонимия предполагает отношения между несколькими разноструктурными моделями с общим типовым значением. Например, синонимами являются такие разноструктурные предложения, как: Учёный экспериментирует — Учёный проводит эксперимент — Проведение эксперимента учёным.

Типовое значение может быть представлено одной моделью или же целым рядом синонимичных моделей. Так, например, типовое значение «предмет и его признак» может быть представлено одной моделью предложения: Сотрудник усерден; Его лицо выразительно; Он самоуверен. Это же значение может быть выражено при помощи ряда синонимичных моделей. Предикативно соотносятся те же компоненты (со значением предмета и качества), но оформляются они иначе: Сотрудник отличается усердием; Сотрудника отличает усердие; Для сотрудника характерно усердие и т. д. Таким образом, понятие типового значения представляет семантическую структуру предложения.

Сущность синтаксической синонимии, таким образом, заключается в возможности представления общего типового значения посредством

разных моделей. Для различения способов номинации вводятся такие понятия, как изосемическая и неизосемическая модель предложения. Понятием изосемической модели пользуются ряд современных авторов [ср.:7]. Однако основанием синонимичности моделей признается не сохранение типового содержания, а тождество «денотативной структуры» предложений (обязательное наличие в синонимических конструкциях общих компонентов, таких, как субъект, объект и т.п.). Количество синонимов определяется способностью компонентов исходного предложения занимать позицию подлежащего – первую позицию в предложении. Проблема синонимии синтаксических моделей решается в работе, скорее, как проблема сходства предложений, содержащих одинаковый набор одноименных единиц, чем проблема их различий, неминуемо выводящая рассматриваемое явление за рамки отдельных предложений – на уровень текста.

Изосемическая модель служит прямым способом номинации и выражает типовое значение синтаксическими компонентами, значение которых «соответствует основному значению представляющей его части речи [3].

Неизосемическая модель является косвенным способом номинации действительности и состоит из единиц, в которых наблюдается расхождение категориального значения подкласса части речи и частеречной семантики единиц. Местом реализации синтаксических различий синонимических конструкций выступает определенное текстовое пространство – коммуникативный тип речи. Именно в таком аспекте в настоящей работе исследуются синтаксические свойства синонимических конструкций с именным и глагольным предикатом.

Представляется оправданным выделение синтаксических синонимов по признаку словообразовательной общности структурно-значимых компонентов предложения. Именно разнообразие компонентов, в нашем случае со значением состояния субъекта, позволяет видеть в ряду синонимов вариативно представленное типовое значение. В работе будем придерживаться точки зрения, согласно которой синтаксическая синонимия возможна между глагольными и субстантивными предложениями на основании: 1) тождества номинативного значения; 2) тождества лексического состава с учетом словообразовательной общности; 3) тождества грамматического значения. Различие показателей грамматических значений обусловлено тем, что в субстантивном сказуемом носителем этих значений выступает связка, а в предложении с глагольным сказуемым сам глагол. Семантическая соотносительность именных и глагольных конструкций обусловлена прежде всего словообразовательными связями именительного, местно-падежных сочетаний с глаголом. Употребляясь в одной и той же синтаксической функции и являясь семантически близкими друг другу, они допускают

возможность взаимозамен, что позволяет рассматривать их как синонимы. Даже в тех случаях, когда субстантивное и глагольное сказуемое максимально близки по значению, они не дублируют друг друга, не являются абсолютно равнозначными. Глагол не делает деятельность действием, но оттеняет заключенную в деятельности процессуальность. Субстантивные предикаты более выразительны, экспрессивны, т.к. форма именительного и местного падежей вносит пространственный оттенок: субъект как бы находится внутри пространства, заполненного состоянием, что создает впечатление полноты охваченности состоянием.

Одному предложению как единице языка может соответствовать бесконечное множество конкретных речевых построений. Вопрос о варьировании моделей предложения непосредственно связан с понятием парадигмы предложения. Единого понимания парадигмы среди исследователей нет. В понимании Н.Ю. Шведовой парадигма – это система форм предложения, выражающая категорию предикативности в целом. Учение Н.Ю. Шведовой о парадигме основано на следующих положениях: грамматическим значением предложения является предикативность, то есть комплекс модально-временных значений; предикативность существует в виде ряда частных значений - модальных и временных; частные модально-временные значения выражаются определенными видоизменениями формальной организации предложения. Эти видоизменения называются формами предложения, которые и образуют парадигму.

Носителем модально-временных значений в предложении выступает глагол, таким образом, парадигма предложения приравнивается к парадигме глагола. В.А. Белашапкина включает в парадигму не только видоизменения собственно структурной схемы, но и (при широком понимании парадигмы) преобразования ее в схемы других синтаксических единиц при сохранении лексического наполнения. М.И. Черемисина попыталась разрешить проблему варьирования. Она пишет, что модели варьируют в плане содержания. Так, в плане выражения необходимый предметный член предложения может выражаться формами разных падежей», а в плане содержания варьирование связано «с категориально-лексическим наполнением той или иной предметной позиции, в частности – с тем, занимает ли ее личное имя, предметное или географическое понятие [6, с. 7].

Таким образом, соотношение понятий *модель/вариант* очевидно и легко определяемо. Но есть случаи, когда сложно определить статус той или иной модели (является ли она самостоятельной или лишь вариантом какой-то модели). В таком случае, возможно, следует говорить о гипермодели, которая объединяет модели, не лишая их статуса самостоятельных моделей.

При описании моделей и их вариантов в данной работе мы будем придерживаться концепции новосибирской синтаксической школы. В плане выражения мы выделяем такие типы варьирования, как парадигматическое и структурное. Парадигматическое варьирование модели определяется синтаксическими категориями, такими как лицо, число, время, модальность, экспрессия. Например: уйг. Эльдар толиму эмгэкчан адәм - Эльдар очень работающий человек (это точно; я знаю).

Персональные, темпоральные, аспектуальные, модальные и некоторые другие грамматические характеристики на уровне модели предстают как свободные переменные: они свободно меняются в рамках одной и той же модели [2, с. 352]. Предикативный узел – это единство предиката и первого актанта, выраженного или подлежащим, или только личными показателями предиката, или значимым отсутствием подлежащего.

«В идеале» предикативный узел и должен мыслиться как двучленный, хотя на деле это не всегда бывает так. Например, в тувинском языке, в отличие от других тюркских языков Южной Сибири, в локально-бытийных предложениях в зависимости от времени меняется *падеж локализатора*; в этих предложениях при прошедшем и будущем времени появляется связка *тур=*; в прошедшем времени связка *тур=* в формах на *=ган* и *=ды*; прошедшее время может передаваться формой дательного падежа локализатора в предложении без связки. Форма N_{Loc} делает употребление связки в прошедшем времени не обязательным.

Структурное варьирование моделей наличия определяется следующими модификациями: наличие/отсутствие предиката *бар*: вариант без *бар* стилистически ограничен художественной литературой, например: уйг. Йезиниң алдида йешил дала - Перед селом зеленая степь. Наличие /отсутствие слов-подставок типа *киши*, *адәм* 'человек': вариант со словами типа *киши* передает модально-стилистический оттенок, например: уйг. Мурат тәтур адәм - Мурат упрямый человек (это точно; я знаю).

Варьирование в *плане содержания* связано с категориально-лексическим наполнением, в частности - с тем, занимает ли его слово, обозначающее *лицо*, или *предмет*:

- если в качестве локализатора выступает слово с пространственным значением (географическое понятие), модель выражает наличие, местонахождение; если позицию локализатора занимает слово, обозначающее *лицо*, то выражается семантика, которую квалифицируем как обладание. Эти аспекты варьирования достаточно часто оказываются взаимосвязаны, и именно тогда, когда мы фиксируем эту связь как закономерную, варьирование приобретает особую значимость. В принципе, каждая модель располагает достаточно широким «спектром варьирования», на периферии которого могут располагаться структурно-

семантические варианты, в обоих аспектах значительно далекие от центра. Но если можно показать, при каких условиях происходит преломление формы и семантики, выявить закономерность этого преломления, то, так же, как в лексикологии, есть основание говорить о единой варьирующей модели.

Благодаря разветвленному варьированию разные модели переплетаются между собой, предоставляя говорящим средства для выражения тонких оттенков мысли и чувства. Варьирование моделей предложения в обоих семиотических планах - и в плане выражения, и в плане содержания - это еще одна важная теоретическая проблема синтаксиса. Как и другие знаки, модель предложения по необходимости вариативна. Синтаксическое описание призвано показать, что в модели может меняться без нарушения ее тождество самой себе. Самоочевидно, что разное лексическое наполнение не может нарушить тождества модели. Разные фразы, совершенно различные по лексическому наполнению, представляют одну модель.

Ни разнообразие лексического наполнения, ни форма сказуемого - личные, временные, аспектуальные, модальные (ср. например, уйг. Айға диққәт селип қараңлар – Посмотрите внимательно (на) луну) – никак не отражаются на структуре модели и появлении или исчезновении (отсутствии) факультативных второстепенных и главных членов – например, отсутствие подлежащего во фразах, определение во фразе. Например: тув. *Хөөкүй авамны дүжөй берип-тир мен* - Я видел во сне бедную мою маму. Во всех этих случаях нет оснований говорить ни о каком варьировании модели: эти различия касаются только реализаций данной модели в речи.

Важно, таким образом, определить те теоретические рамки, в которых мы имеем право говорить о варьировании моделей. Обязательным условием варьирования должно быть сохранение неизменной структуры предикативного центра и основной синтаксической семантики, т.е. семантической схемы ситуации, распределение ролей между ее участниками [1, с. 38].

Мы различаем два вида варьирования моделей предложения. Первый вид связан с появлением и устранением некоторого предметного участника ситуации (соответствующей позиции в модели), что влечет за собой изменение некоторого оттенка в описании ситуации, оставляя неизменной основную синтаксическую семантику модели. Второй вид варьирования связан с вариативностью грамматической (падежной) формы одного из актантов, что также влечет за собой некоторое изменение в представлении о ситуации, но не меняет основного смысла данной модели.

Примером варьирования первого типа может быть модель односоставного предложения с эмоционально-оценочным предикатом

типа: тат. Эссе – Жарко; *Суык* – Холодно; Эйбэт – Хорошо и др. Эти предикаты сами по себе способны образовывать предложения, которые оцениваются как безличные. Модально-временной план таких предложений – это реальность данного момента. Говорящий выступает здесь как субъект оценки, в основе которой лежит его собственное ощущение или переживание. Если кто-то сказал: *Суык!* – это значит, что он сам и пережил, и ощутил этот холод, он для него непосредственная эмпирическая реальность, имеющая объективный характер; если «Холодно!» - то это и для меня, и для всех. Предикаты такого рода не имеют при себе позиции подлежащего, но при них есть позиция косвенного субъекта, которая может замещаться формой дательного падежа существительных или местоимений. В подобных случаях описываемая ситуация индивидуализируется, предстает как переживание отдельного человека (которое может быть аналогичным переживанию, ощущению других или специфическим). Близкая к этому ситуация наблюдается и в случае модели предложения с прямым дополнением, которое в тюркских, как и в других алтайских языках, может выступать и в форме винительного, и в форме неопределенного, и в форме исходного падежей. Выбор падежной формы зависит от целого комплекса взаимодействующих факторов, так что выявление всех закономерностей, действующих в том или ином языке, бывает связано с серьезными трудностями, но несомненно, что этот выбор есть, и он связан с оттенками смысла – при неизменности основной семантики.

У разных моделей предложения диапазон варьирования свой; у глагольных моделей он обычно шире, чем у именных. Однако общие принципы варьирования относительно единообразны. Поэтому в общем синтаксическом описании языка важно показать эти принципы на небольшом числе наиболее вариативных моделей, а затем лишь коротко указывать существенные особенности и ограничения в сфере варьирования остальных моделей.

Парадигмы предложений (моделей) должны строиться с двух сторон: теоретически – путем анализа и выявления синтаксических категорий, способных организовать парадигму, и эмпирически – путем анализа реального грамматического варьирования отдельных моделей. Опыт работы с такими тюркскими языками, как уйгурский, татарский, а также тюркскими языками Сибири уже показал, как различны эти возможности у разных моделей; не все модели имеют императив, не все варьируют во времени, есть и другие ограничения [9; 10].

Здесь прилагательные в системе простого предложения не склоняются, присвязочные имена (предикативы) выступают только в форменеопределенного(именительного)-творительногопредикативного здесь нет. Единичны в тюркских языках Южной Сибири и безличные предложения типа *Светаёт, Сегодня подморозило*. Валентностная

структура предложений с именным сказуемым существенно иная, чем у глагольных предложений. Имена не имеют собственных валентностей. Отношения между именным предикатом и именем субъекта (подлежащим) определяются другими закономерностями. С этой точки зрения существенно, что имя, попадая в позицию предиката, закономерно приобретает семантику предикативного признака, за ним усматривается не конкретное лицо или предмет, но общая категория; если это существительное, то признак предстает как *род*, как широкое *понятие*, в которое вписывается данный отдельный предмет или данное более узкое понятие, названное, представленное подлежащим. Например: уйг. *Аян муәллим* - Аян учитель.

Предикат-имя отношения иногда открывает дополнительные валентности, поскольку отношения всегда существуют между, как минимум, двумя субъектами или объектами. Например: Салимэ бизниң кичик қизимиз - Салима наша младшая дочка. В качестве имен отношений выступают, например, термины родства, которые обязательно требуют при себе своеобразного актанта «определителя» в родительном падеже. В отличие от существительных, *прилагательные* «высвечивают» какой-то определенный признак, который приписывается лицу или предмету, названному подлежащим. Например: Мурат қавул – Мурат сильный; Дилэрам йеқимлиқ - Диляра приветливая.

В роли именных предикатов могут выступать также косвенные падежные, падежно-послеложные формы имен и сочетания имен существительных со служебными именами, а также и наречия места. Такие предикаты характерны для моделей, описывающих местонахождение предметов и лиц. Например: Апам өйдә - Мама дома.

Особое место в системе именных предикатов занимают предикаты *наличия, отсутствия и количества*, предиктируемые именам объектов, пребывающих или существующих где-то, в некотором пространстве. Такие предикаты - *бар, йоқ, көп, аз, нурғун* и др. Например: *Мәндә китап бар* - У меня есть книга.

В конструкциях исследуемого типа представлены следующие типы семантического предиката: а) предикат наличия; б) предикаты отсутствия; в) предикаты количественной характеристики; г) предикаты местонахождения; д) классификационные предикаты; е) предикаты-имена отношения; ж) предикаты качественной характеристики. В исследованных предложениях с предикатами, выраженными именами наличия/ отсутствия/ количественной характеристики, в качестве актантов регулярно выступают *субъект* и *актант-локализатор*.

Сфера именных моделей тюркских языков представляет большой интерес для исследователя. Она пока изучена сравнительно слабо. Остаются открытыми вопрос о полном инвентаре этих моделей, об их примерном количестве и качестве, о большем или меньшем соответствии

именных моделей в разных родственных и неродственных языках. Эта подсистема в целом труднообозрима в силу своей сложности и отсутствия четких критериев, позволяющих разграничить разные модели и их варианты. Это, во-первых, микросистема моделей с семантикой наличия, отсутствия и количественной характеристики предметов, находящихся в определенном месте, которые, как будет показано, структурно и семантически противостоят модели местонахождения (пребывания) кого-то/ чего-то где-то, во-вторых, микросистема моделей вхождения индивида и вида в более широкий класс (род) и характеристики объекта, приписывания ему определенных признаков.

По мере возможности прослеживается характерное варьирование каждой модели и системные отношения между разными моделями и их вариантами. К сопоставлению будут привлекаться и некоторые модели из других, «смежных» микросистем.

В предложениях именного типа присутствует предикат стативный: 1) предикат существования - наличия, отсутствия; предикат обладания, владения, принадлежности; 2) предикат кваликативный (Он врач); 3) предикат локализации (Дом расположен в саду).

Именные предложения, состоящие из одного компонента, по-видимому, останутся за рамками ядерных структур. Но в список структурных схем должна войти схема с семантикой «существования» и «наличия» с предикатами есть / нет (имеется в наличии и существует. В тувинском языке нет мены падежа существующего, наличного объекта при отрицании. Статус третьего компонента, локализатора, еще требует уточнения.

Система именных простых предложений содержит в себе несколько двухкомпонентных моделей (структурных схем) с тематическим подлежащим и с локализатором-ремой. Именной предикат состоит из именного компонента, выраженного словами *бар* 'есть', *йок* 'нет', *көп* 'много', *аз* 'мало', именем существительным в неопределенном падеже (**символ NNom**), именем существительным в местном падеже (**NLoc – настоящее время, NDat – прошедшее время**), именем существительным с аффиксом =ники/=нинки (**притяжательное** значение) (аффикс родительного падежа =ниң с словообразовательным аффиксом =ки), именем существительным с частицами *-ла/-ле* 'как', 'как будто', *дэк* 'как', 'как будто', *охшаи* 'как', 'как будто', именем прилагательным, образованным от существительного с помощью аффикса обладания (**N=лик**) или качественным именем прилагательным (**символ A**), числительным (**Num**) и связками *тур*= 'быть', *бол*= 'быть', *бар*= 'быть', – **символ cop (связка)**. Именное сказуемое выражается несколькими типами предикативов со связками. В этой роли выступают существительные разной семантики в неопределенном падеже, а также прилагательные и

локализаторы местонахождения, образуя формально и содержательно противопоставленные модели [11, с. 39]. Их можно представить символами и цепочками вопросительных местоимений:

Основные (базовые) модели

1) $\{N_{Loc} N_{Nom} \text{бар}_{(cop)}\}$ - где кто/что есть?

Структурно-семантические варианты:

$\{N_{Loc} N_{Nom} \text{бар}=\text{ы бар}\}$

$\{N_{Loc} N_{Nom} \text{бар}=\text{ы}=\text{н бар}\}$

$\{N_{Loc} N_{Nom} \text{бар}=\text{ы}=\text{н}=\text{да бар}\}$

2) $\{N_{Loc} N_{Nom} \text{йок}_{(cop)}\}$ - где кого/чего нет?

Структурно-семантические варианты:

$\{N_{Loc} N_{Nom} \text{йогуси}\}$

$\{N_{Loc} N_{Nom} \text{йог}=\text{у}=\text{н}=\text{да йок}\}$

Другой пример синонимических отношений – это предложения с семантикой (родственных) отношений, в которых устанавливается отношение родства или свойства между двумя субъектами-релятами.

Модели со значением отношения, обладания:

$\{N_{Rel}^{Nom} N_{Gen} N_{Nom}^{Rel} \}_{(cop)}$,

$\{N_{Nom} N=\text{ники}_{(cop)}\}$,

$\{N_{Nom} N_{Dat} N_{Nom} \}_{(cop)}$, $\{N_{Nom} N=\text{лик}_{(cop)}\}$

Модель со значением сравнения:

$\{N_{Nom} N \text{дэк /охшаш}_{(cop)}\}$ – кто как что?

Отношения модель: вариант в большинстве случаев представляются если не очевидными, то довольно прозрачными и доказуемыми. Однако немало встречается и таких случаев, когда вопрос о критериях оценки двух или более форм под этим углом зрения остается спорным. И здесь возможно несколько случаев, из которых мы хотели бы задержаться на одном.

Возможны такие случаи, когда в языке есть несколько моделей, четко противопоставленных друг другу по общему смыслу и по характеру предиката, и каждая из этих моделей имеет свои формальные и содержательные варианты. В то же время различающие их значения объединяются в некоторой более широкой категории. В таком случае мы считаем возможным использовать понятие *гипермодели*, которое объединит эти модели, не лишая их тем не менее статуса моделей, а не вариантов модели.

Гипермодель $\{N_{Loc} N_{Nom} \text{бар/йок}_{(cop)}\}$ объединяет следующие основные модели:

$\{N_{Loc} N_{Nom} \text{бар}_{(cop)}\}$.

$\{N_{Loc} N_{Nom} \text{йок}_{(cop)}\}$.

$\{N_{Loc} N_{Nom} \text{көп}_{(cop)}\}$.

Одно из проявлений системности в сфере моделей предложения заключается в том, что модели, четко противопоставленные

друг другу в своих основных формах и значениях, могут давать функционально близкие варианты, в том числе и синонимичные (квазисинонимичные). Например, с предложениями наличия по смыслу близко смыкаются

- предложения с семантикой обладания, которые не всегда легко разграничить.

Заключение

Таким образом, изучение моделей простого предложения в тюркских языках является актуальной задачей синтаксиса. Ждут своего решения вопросы полной инвентаризации моделей, разграничения межмодельных процессов варьирования и синонимии. Их решение позволит реализовать задачу системного описания этого участка синтаксиса тюркских языков.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Абдуллаев С.Н. Модели простого предложения в современном уйгурском языке // Предложение в языках Сибири. - Новосибирск, 1989. - С. 36 - 46.

[2] Абдуллаев С.Н. Синтаксис // Строй уйгурского языка. - Алма-Ата: Наука, 1989. - С. 344 - 464.

[3] Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса. - М.: Наука, 1973.

[4] Золотова Г.А. К вопросу об объекте синтаксических исследований // Изв. АН СССР. - Сер. лит. и яз. - 1979. - Т. 38. - №1. - С. 13 - 23.

[5] Ломтев Т.П. Основы синтаксиса современного русского языка. - М., 1958.

[6] Серээдар Н. Ч., Скрибник Е. К., Черемисина М. И. Структурно-семантическая организация предложений наличия, локализации, количества и отсутствия в тюркских языках Южной Сибири. - Новосибирск: НГУ, 1996. 82 с.

[7] Томас Е. В. Структура и семантика русских глагольных предложений с обязательным именным компонентом в форме винительного падежа с предлогом: Дис. ... канд. филол. наук. Новосибирск, 2011. 283 с.

[8] Цейтлин С.Н. Система синтаксических синонимов (на материале русского языка) // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. - Л., 1979. - С. 77 - 87.

[9] Черемисина М. И. Модель (гипермодель) описания действия {N=1 N=4 (N=7) Vtr} // Языки коренных народов Сибири. Новосибирск, 1998а. Вып. 4. С. 35–60.

[10] Черемисина М. И. Структура и типология именных предложений // Гуманитарные науки в Сибири. 1998б. № 4. С. 96–104.

[11] Abdullayev S. Models of simple sentences in Uyghur and English languages. Karakol, 2018.

REFERENCES

[1] Abdullaev S. N. Modeli prostogo predlozheniya v sovremennom uygurskom yazyke In: Predlozheniye v yazykah Sibiri (Models of a simple sentence in the modern Uyghur language). Novosibirsk, 1989, pp. 36-46. [In Rus.]

[2] Abdullaev S.N. Sintaksis // Stroi uygurskogo yazyka (The structure of the Uyghur language). Alma-Ata: Nauka, 1989. Pp. 344 - 464. [In Rus.]

[3] Zolotova G.A. Oчерк funktsionalnogo sintaksisa (An outline of functional syntax). Moskva: Nauka, 1973. [In Rus.]

[4] Zolotova G. A. K voprosu ob ob'ekte sintaksicheskikh issledovaniy (On the question of the object of syntactic research) // Izv. AN SSSR.-Ser. Lit. i yaz. 1979/-T. 38. # 1. Pp. 13-23. [In Rus.]

[5] Lomtev T.P. Osnovy sintaksisa sovremennogo russkogo yazyka (Basics of the syntax of the modern Russian language). Moskva, 1958. [In Rus.]

[6] Sereeder N.Ch., Skribnik E.K., Cheremisina M.I. Strukturno-semanticeskaya organizatsiya predlozheniy nalichiya, lokalizatsii, kolichestva i otsutstviya v tuykskikh yazykah Yuzjnoi Sibiri (Structural and semantic organization of sentences of presence, localization, quantity and absence in the Turkic languages of Southern Siberia). Novosibirsk: NGU, 1996, 82 p. [In Rus.]

[7] Tomas E.V. Struktura I semantika russkikh glagolnykh predlozheniy s obyazatelnyim imennym komponentom v forme vinitelnogo padezha s predlogom (Structure and semantics of Russian verb sentences with a mandatory nominal component in the form of an accusative case with a preposition): dis. ... kand. filol. Nauk. Novosibirsk, 2011, 283 p. [In Rus.]

[8] Tseytlin S.N. Sistema sintaksicheskikh sinonimov (na material russkogo yazyka) (The system of syntactic synonyms (based on the material of the Russian language) // Struktura predlozheniya I slovosochetaniya v indoevropeyskikh yazykah. Leningrad, 1979, pp. 77-87. [In Rus.]

[9] Cheremisina M.I. Model (gipermodel) opisaniya deystviya {N=1 N=4 (N=7) Vtr} (Action description model (hypermodel) {N=1 N=4 (N=7) Vtr}) // Yazyki korennykh narodov Sibiri. Novosibirsk, 1998a, Vyp. 4, pp. 35-60. [In Rus.]

[10] Cheremisina M.I. Struktura I tipologiya imennykh predlozheniy (Structure and typology of nominal sentences) // Gumanitarnyye nauki v Sibiri. 1998b, # 4, pp. 96-104. [In Rus.]

ТҮРКІ ТІЛДЕРІНДЕГІ ЖАЙ СӨЙЛЕМ ҮЛГІЛЕРІНІҢ СИНОНИМИЯСЫ ЖӘНЕ ТҮРЛЕНУІ

*Абдуллаева Г.С.¹, Абдуллаев С.Н.²

Қ.Тыныстанов атындағы Ыстықкөл мемлекеттік университетінің 1курс
аспиранты, Қаракөл, Қырғызстан,

Қ.Тыныстанов атындағы Ыстықкөл мемлекеттік университеті,
филология ғылымдарының докторы, профессор, Қаракөл, Қырғызстан

*¹e-mail: abdullaev.sayfullah@gmail.com,

²e-mail: abdullaeva.guzyalya@mail.ru

Аңдатпа. Мақала түркі тілдеріндегі жай сөйлемді зерттеуге арналған. Жай сөйлем тіл жүйесінің синтаксис деңгейінің негізгі бірлігі болып саналады. Қазіргі тіл білімінде синтаксистегі сөйлем үлгісі тіл бірлігі болып табылады. Жай сөйлем моделі жай сөйлем теориясының маңызды аспектілерін зерттеуге көмектеседі. Оларға синонимия сұрақтары мен жай сөйлем үлгілерінің түрленуі жатады. Модельдің өзі құрылымдық схема мен пропозициядан тұрады.

Бір пропозиция шеңберінде әртүрлі құрылымдық схемаларды бөліп көрсетуге болады. Дегенмен, үлгі деңгейіндегі жай сөйлемнің синонимі әлі де аз зерттелген. Мұнда изосемиялық және изосемиялық емес модельдер, гипермодель т.б ұғымдар қолданылады. Соған қарамастан түркі тілдерінің материалында синтаксистік синонимдердің салыстырмалы түрде толық сипаттамасы әлі де жоқ.

Көп жағдайда жай сөйлемнің синонимдерін шектеп, үлгілерін өзгерту мәселесі туындайды. Жай сөйлем моделінің құрылымдық және семантикалық нұсқаларын сипаттау үшін жай сөйлем моделі парадигмасы ұғымына жүгінген жөн. Бұл ұғым жай сөйлем үлгілерінің жүзеге асу формаларын зерттеу үшін қолданылады. Ол предикативтілік синтаксистік категориясымен байланысты. Жай сөйлем үлгілерінің парадигмасы предикат түріндегі

Мақалада қарастырылған мәселелер аспектісінде тағы бір перспективті ұғымы болып гипермодель ұғымы табылады. Мақала авторларының пікірінше, бұл ұғым жай сөйлемнің үлгілеріне қатысты синонимдік блоктарды құруға көмектесе алады. Бүгінгі күні мұндай ұғым жай сөйлемнің егістік үлгілеріне қатысты салыстырмалы түрде толық сипатталған. Бұл ұғымды полипредикативті сөйлемге де жеткізуге болатыны анық.

Түркі тілдеріне жай және күрделі сөйлемдегі синтаксистік қатынастың білдіру тәсілдерінің изоморфизмі тән. Демек, гипермодель ұғымы түркі тілдерінің синтаксистік құрылымының осы екі деңгейіндегі синонимия мен вариацияны ажыратуға көмектеседі. Осы негізде синтаксистік құрылымдардың аналитикалық және синтездік даму тенденцияларын байқауға болады.

Тірек сөздер: жай сөйлем, үлгі, синоним, вариация, парадигма.

SYNONYMY AND VARIATION OF SIMPLE Sentence MODELS IN TURKIC LANGUAGES

*Abdullaeva G.S.¹, Abdullaev S.H.²

¹post-graduate student of Issyk-Kul State University named after K.
Tynystanova, Karakol, Kyrgyzstan,

²Doctor of Philosophy, Professor Issyk-Kul State University named after K.
Tynystanova, Karakol, Kyrgyzstan

¹e-mail: abdullaeva.guzyalya@mail.ru

²e-mail: abdullaev.sayfullah@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the study of a simple sentence in the Turkic languages. A simple sentence is considered the basic unit of this level of the language system. In modern linguistics, a sentence model is recognized as a unit of language in syntax. The simple sentence model helps to explore important aspects of simple sentence theory. These include issues of synonymy and variation of models of a simple sentence. The model itself consists of a block diagram and a proposition. Within the framework of one proposition, different structural schemes can be distinguished. However, the synonymy of a simple sentence at the model level is still poorly understood. Concepts such as isosemic and non-isosemic models, hypermodel, etc. are used here. Nevertheless, there is still no relatively complete description of syntactic synonymy based on the material of the Turkic languages. In many cases, there is a problem of delineating synonymy and varying models of a simple sentence. To describe the structural and semantic variants of the simple sentence model, it is important to refer to the concept of the paradigm of the simple sentence model. This concept is used to study the forms of realizations of simple sentence models. It is related to the syntactic category of predicativity. The paradigm of simple sentence models focuses on changes in the form of the predicate. Another promising concept in the aspect of the problems considered in the article is the concept of a hypermodel. According to the authors of the article, this concept can assist in building synonymous blocks in relation to models of a simple sentence. To date, such a concept is relatively fully described in relation to verbal models of a simple sentence. It is clear that this concept can also be extended to a polypredicative sentence. The Turkic languages are characterized by isomorphism of ways of expressing syntactic relations in simple and complex sentences. Therefore, the concept of a hypermodel will help to distinguish between synonymy and variation at these two levels of the syntactic structure of the Turkic languages. On this basis, it is possible to trace the trends in the development of analyticism and synthetism of syntactic constructions.

Key words: simple sentence, model, synonymy, variation, paradigm.

Статья поступила 02.12. 2021

УДК 378; 81`27

МРНТИ 16.21.27

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.004

РЕЧЕВАЯ КУЛЬТУРА И КОММУНИКАТИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ БИЛИНГВА

*Алтаева А.Ш.¹

¹д. ф. н., профессор кафедры
теоретического и прикладного языковедения

КазУМОиМЯ им. Абылай хана,

Алматы, Казахстан

¹ e-mail: altaeva.a58@mail.ru

Аннотация. Основная цель данной статьи – показать связь речевой культуры и коммуникативной компетенции билингва. В понятие культуры речи входит не только умение выбрать и организовать языковые средства, которые в определенной ситуации общения помогают достижению поставленных задач коммуникации, но и способствует соблюдению этики общения. В статье рассматривается речевая культура – как один из важнейших компонентов духовной жизни человека в обществе, а также коммуникативная компетенция билингва в аспекте его способности и готовности к межкультурному и межъязыковому общению с носителями другого языка. В статье предпринята попытка сравнения словарных сведений компонентов коммуникативной компетенции, которые предлагает государственный стандарт по отношению к иностранному языку. К ним относятся речевая или социолингвистическая: виды речевой деятельности; языковая или лингвистическая: аспекты языка; социокультурная: знание норм поведения в стране изучаемого языка: знания страноведческого характера, этикета и норм поведения, ценностных ориентаций; компенсаторная: жесты, использование другого языка; учебно-познавательная - изучение стратегии работы с информацией, с положениями теории межкультурного общения, согласно которой коммуникативная компетенция включает в себя четыре компонента: 1) грамматическую компетенцию (знание сочетания слов и правил); 2) социолингвистическую компетенцию (уместность – *appropriateness*); 3) дискурсивную компетенцию (когезию и когерентность – *cohesion and coherence*); 4) стратегическую компетенцию (использование коммуникативных стратегий, соответствующих ситуации).

Теоретическая значимость работы определяется возросшим интересом к исследованию коммуникативно-речевой компетенции, уточняется рассматриваемое понятие компетенция. Практическая значимость результатов исследования состоит в возможности их использования в практике преподавания русского языка в национальной

аудитории. В статье используются описательный метод, методы лингвистического и компонентного анализа.

Ключевые слова: речевая культура, культура речи, речевой этикет, коммуникативная компетентность, речевая личность, речевая ситуация, билингв.

Основная цель обучения русскому языку студентов казахских отделений – это развитие коммуникативной компетенции.

Введение

Речевая культура – один из важнейших компонентов духовной жизни человека в обществе. Из всех проявлений культуры она наиболее заметна для окружающих. Поэтому каждый человек, особенно образованный, должен уметь говорить правильно и красиво. Культура человека наиболее ярко и непосредственно проявляется в его речи. В определенном смысле культура речи человека, манера выражать свои мысли и чувства являются его визитной карточкой. Первое представление о человеке и его первоначальная характеристика, как правило, формируются на основании впечатления, которое возникает от речевой манеры собеседника.

Словосочетание «культура речи» употребляется в двух значениях:

1. Культура речи – это владение нормами устного и письменного литературного языка – правилами произношения, ударения, словоупотребления, грамматики, стилистики;
2. Культура речи – это раздел языкознания, который исследует нормы языка с целью его совершенствования.

Представления о хорошей речи обусловлены **социально**. Различны представления о хорошей речи у разных поколений. Одна и та же речь будет восприниматься по-разному людьми различного возраста – человеком *старым, среднего возраста и молодым*.

Материалы и методы

Важно правильно использовать средства языка для привлечения внимания в различных ситуациях в устной и письменной речи. Внимание – это состояние, когда человек что-либо воспринимает с интересом, стремится понять, направляет на это свои мысли и волю. При этом, важную роль играет *обращение*. Оно выполняет функцию установления связи и является показателем степени близости говорящих. Выбор обращения зависит от возраста, от социального положения собеседников, от официально-неофициальной обстановки [1, с.3].

В главе «Мой голос – это я» в своей монографии Тревор Кокс отмечает: «Когда мы говорим, мы не просто транслируем слова. То,

как мы говорим, сообщает, кто мы такие, откуда мы родом и как себя чувствуем. Наша манера разговора является важной частью общения, а наша голосовая идентичность сообщает подробности о нас самих» [2, с.105].

Сквозь призму вышесказанного о культуре речи, манере разговора и голоса личности, рассмотрение речевой культуры и коммуникативной компетенции казахско-русского билингва в отношении его коммуникативного поведения на русском, на втором для него языке, представляет немалый интерес.

Если принять во внимание определение, что «**коммуникативная компетенция** – это способность и готовность межкультурному и межъязыковому общению с носителями языка» (И.А.Бим), то следует обратиться к подробной словарной статье о том, что же представляет собой коммуникативная компетенция, в «Словаре терминов межкультурной коммуникации». Коммуникативная компетенция – communicative competence – термин американского социолингвиста и антрополога Д.Хаймса (Dell Hymes). Термин был введен в конце 1960-х годов на основе теории компетенции американского лингвиста Н. Хомского (Noam Chomsky, 1965). «Умение корректно и уместно использовать язык в том или ином обществе, предполагающее говорить на языке согласно его правилам и нормам; включает также знание неписаных правил культуры, т.е. культурных и социальных норм, которые определяют адекватную (успешную) межкультурную коммуникацию» [3, с.178].

Согласно этой теории, коммуникативная компетенция включает четыре компонента: 1) грамматическую компетенцию (знание сочетания слов и правил); 2) социолингвистическую компетенцию (уместность – appropriateness); 3) дискурсивную компетенцию (когезию и когерентность – cohesion and coherence); 4) стратегическую компетенцию (использование коммуникативных стратегий, соответствующих ситуации).

Нам интересно сравнить эти словарные сведения с компонентами коммуникативной компетенции, которые предлагает государственный стандарт по отношению к иностранному языку.

1. **Речевая** (социолингвистическая): виды речевой деятельности. Это владение способами формирования и формулирования мыслей посредством иностранного языка и умение пользоваться такими способами в процессе восприятия (чтение, аудирование) и порождения (письмо, говорение) речи.

2. **Языковая** (лингвистическая): аспекты языка. Это владение системой сведений об изучаемом языке по его аспектам (фонетика, лексика, грамматика и орфография) и языковыми навыками в соответствии с темами, сферами и ситуациями общения.

3. **Социокультурная**: знание норм поведения в стране изучаемого языка: знания страноведческого характера, этикета и норм

поведения, ценностных ориентаций. Это способность пользоваться социокультурным контекстом, его элементами, которые релевантны для порождения и восприятия речи с точки зрения носителей языка: обычаи, нормы, правила, социальные условия, речевое поведение, страноведческие знания и т.д.

4. Компенсаторная: жесты, использование другого ИЯ. Это способность выходить из положения в условиях дефицита языковых средств при получении и передаче информации.

5. Учебно-познавательная: изучение стратегии работы с информацией. Это владение общими и специальными умениями, способами и приемами самостоятельного изучения иностранных языков и культур, в т.ч. и владение ИКТ (информационно-коммуникационными технологиями).

Как видно, на первое место среди коммуникативных компетенций, вынесена речевая компетенция, которая оказывается важнее, чем языковая. Сравнение словарного определения коммуникативной компетенции (КК) и классификации её компонентов согласно стандарту, показывает, что КК, в первую очередь, связаны с речевой культурой, с коммуникативным поведением человека.

Данные таблицы «Уровни владения коммуникативной компетенцией» на основе иностранного языка, вполне соотносимы с КК по отношению к русскому языку билингвальной языковой личности, чьё коммуникативное поведение формируется под влиянием не только родной казахской культуры.

Таблица 1. Уровни владения коммуникативной компетенцией

А (элементарный)	В (свободный)	С (совершенный)
A1 – уровень выживания (Breakthrough)	B1 – пороговый уровень (Threshold)	C1 – высокий уровень (Efficiency)
A2 – допороговый уровень (Waystage)	B2 – пороговый продвинутый уровень (Vantage)	C2 – уровень совершенного владения (Mastery)

Как отмечает В.В. Красных, языковая личность соотносится с феноменом «язык как предмет», а речевая личность - с феноменом «язык как способность». Феномену «язык как процесс» соответствует не языковая и речевая личности, а личность, участвующая в коммуникации, т.е. коммуникативная личность. В.И. Карасик считает, что языковая личность именно в условиях общения предстаёт как коммуникативная личность [4, с.51].

Основные положения

Коммуникативное поведение билингвальной личности определяется его коммуникативным сознанием. Различие между

языковым и коммуникативным сознанием Ю.Е. Прохоров объясняет на примере из сферы речевой культуры. Если взять коммуникативную ситуацию приветствия, то языковое сознание содержит информацию о формулах приветствия (о языковых единицах для приветствия: здравствуйте, доброе утро, добрый день, добрый вечер, привет). Коммуникативному сознанию принадлежит информация о том, как надо приветствовать. Это информация или знание билингвом этих формул на втором языке является принадлежностью билингвального сознания человека. Его коммуникативному сознанию относится знание и понимание того: как, когда, кого в какое время и при каких условиях надо и можно приветствовать этими формулами [4, с.52].

При этом билингв знания второго языка может соотносить с такими же формулами приветствия на родном языке, которые могут почти совпадать, отличаясь национально-специфическими нюансами выражения характера и духа народа, как слово *здравствуй*те, распространённое и обычное слово приветствия при встрече. Первоначальное значение этого слова было благожелательным: *здравствуй* значит «*будь здоров*» - *аман бол*. Даже не осознавая истинного смысла этого слова, билингвы на двух языках, в зависимости от ситуации, приветствуют, передавая частицу энергии, тепла, тем самым используя природную энергию этих слов: Амансыз ба – Здоровы ли вы? Все эти факторы делают слова приветствия лингвокультурологическим феноменом, способным устанавливать гармонию и порядок в окружающем мире, поскольку при формулах обоих языков *амансыз ба* и *здравствуй*те соблюдаются принципы сотрудничества и вежливости, а значит, и критерии речевой культуры, в результате чего совершается гармоничное речевое общение [5, с.349].

В связи с возросшей значимостью коммуникативно-речевой компетенции, ещё раз уточним рассматриваемое понятие: компетенция – это круг вопросов, в которых человек хорошо осведомлён, обладает знаниями и опытом в этой области. Коммуникативно-речевая компетенция – это совокупность взаимосвязанных качеств личности (знаний, умений, навыков, способов организации коммуникативной деятельности), которые необходимы для качественного и эффективного общения. Основными навыками коммуникативно-речевой компетенции, как известно, являются слушание (аудирование), говорение, чтение и письмо.

В новейшей книге Тревора Кокса о том, как эволюционируют говорение и слуховое восприятие, как человек развивает эти замечательные способности в детстве и как человеческое общение изменяется с возникновением новых технологий, автор особо подчеркивает значимость вышеназванных навыков. «Кажется, что вести беседу – это просто, потому что мы хорошо это умеем делать! Однако

на самом деле *говорение и слушание* представляют собой, пожалуй, две самые сложные задачи, которые приходится решать нашему телу и разуму. Говорение требует точного исполнения анатомических упражнений, и за каждое из них отвечают различные отделы мозга. Понимание того, что произносит говорящий а также распознавание голосовых сигналов, указывающих на смыслы и настроение говорящего, тоже чрезвычайно сложно» [2, с.12].

Результаты

С точки зрения культуры речи правильный выбор и говорение речевых формул в ситуациях установления и завершения контакта очень важны, так как успех общения зависит от того, как мы вступаем в контакт, как его поддерживаем и как прекращаем. Как известно, знакомство с речевым этикетом начинается в самом начале обучения, постепенно осваиваются простейшие речевые формулы включения собеседников в контакт. На протяжении всего периода обучения другим языкам должно осуществляться углубление и пополнение знаний законов общения, формирование коммуникативных компетенций, способствующих повышению речевой культуры билингвальной личности – применению закона правильного выбора языковых единиц в зависимости от ситуации.

В речевой культуре *этикет* (этикет по происхождению французское слово) занимает особое место. В этом случае коммуникативно-речевая компетенция тесно связана с речевым этикетом, так как это разработанные правила речевого поведения, система речевых формул общения. Наиболее частыми в речевом этикете являются формулы приветствия и прощания. *Приветствием* принято отмечать установление контакта и начало общения. В русском языке кроме основного приветствия – *здравствуйте*, что означает «быть здоровым», т.е. здоровым, существуют приветствия, указывающие на время встречи: Доброе утро! Добрый день! Добрый вечер! При встрече знакомых говорится: Привет! Приветствую вас! Каждая из этих формул имеет свою сферу употребления, выражает особые отношения, связана с определённой ситуацией. Так, Привет! Выражает близкие, непринуждённые отношения. Здравствуйте! - уместно во всех ситуациях: в обычных, торжественных и официальных случаях [1, с.4].

Хотя явление билингвизма - это владение двумя языками в равной степени, однако сегодня для нашего общества более характерно владение одним языком в ущерб другому: 1) лучшее владение русским языком, чем родным языком (чаще городское население), 2) лучшее владение родным языком, чем русским (чаще сельское население).

Казахоязычный состав студентов предполагает «сопоставительно-типологический подход к подаче языкового материала в практике обучения русскому языку и культуре речи: сопоставление разнотипных

русского и тюркских языков, выявление общего и специфического в культуре, обычаях и в коммуникативном поведении.

Обсуждение

Обучение коммуникативному поведению должно осуществляться наряду с обучением собственно языковым навыкам при изучении второго языка. Коммуникативное поведение, по мнению Ю.Е. Прохорова, - такой же важный аспект обучения языку, как и другие (обучение чтению, письму, говорению, пониманию и переводу). Что же касается продуктивного аспекта, то здесь необходим дидактический отбор материала, который бы учил коммуникативному поведению в стандартных коммуникативных ситуациях (речевому этикету, о чём было сказано выше), значимых для повседневного общения в коммуникативных сферах (общение в магазине, в транспорте, педагогическое общение). А также коммуникативному поведению в тех коммуникативных сферах, где реализация определённых норм связано с понятием вежливого общения [4, с.54]. Например:

Поздравление. Обычно поздравляют с успехом, удачным завершением какого-либо дела, с праздником. Формул для выражения поздравления существует множество: *С праздником тебя! С днём рождения! С Новым годом! С поступлением в университет!*

Для более эмоционального поздравления добавляют слова сердечно, от всей души, горячо, от всего сердца и т.п. Например: *От всей души поздравляю.*

Поздравление часто сопровождается пожеланиями, очень похожими на поздравление: *от всего сердца желаю счастья, здоровья, радостей, успехов.*

Важно, чтобы пожелания звучали живо, оригинально. Больше порадует виновников торжества поздравление, в котором звучит что-то личное, душевное.

Существуют и стереотипные пожелания, например, за столом – Приятного аппетита; по окончании встречи – Удачного дня; уезжающим – Счастливого пути.

Ответом на поздравление, пожелание, приглашение является самая употребительная форма благодарности: *Спасибо* [1, с.5].

Необходимо обучать присущим национально-специфическим приёмам вежливости, убеждения, необходимых, например, при завершении общения:

Прощание – это завершение контакта, конец общения. В русском языке существует немало способов попрощаться. Самые распространённые из них следующие: *До свидания! До встречи! Прощай! Всего доброго! До завтра! Счастливо! Будьте здоровы! Пока!*

Все эти речевые формулы представляют синонимический ряд и

отличаются друг от друга стилистическими оттенками. Пока! До завтра! До встречи! Адресуются друзьям, близким. В официальной обстановке используются другие речевые формулы – До свидания! Формулы прощания никогда не употребляются неожиданно для собеседника. Им всегда предшествуют какие-то указания, сигналы на завершение общения, типа *что-то я засиделся, уже поздно, мне пора идти, извините, у меня ещё много дел сегодня*. В официальной обстановке принято говорить: *разрешите на этом завершить нашу встречу, закончить наш разговор*. Прощанию обычно сопутствуют различного предложения, приглашения, пожелания: *Заходите, Желаем удачи, Не забывайте, Счастливо доехать, Удачи, будем на связи* [1, с. 6].

Итак, билингвальной личности, для которой русский язык – второй, для достижения успешного коммуникативного акта оказывается особенным только учёт речевой ситуации, в особенности *где?, с кем?* Приведём примеры:

Определите ситуации, в которой были использованы приветствия.

Здравствуйте, Асем Муратовна, получили ваше письменную инструкцию.

Доброе утро, Елена Анатольевна, занесите в канцелярию проект договора.

Привет, ты помнишь, что задавали по русскому языку на прошлой неделе?

Добрый вечер, друзья, сегодня поговорим о здоровом питании.

Коллеги, приветствую вас на нашей учебной конференции!

Определите ситуацию и закончите предложения.

Уважаемые педагоги, поздравляем вас с профессиональным праздником - !

Дорогие молодожёны, позвольте поздравить вас с !

Очень вам признателен за высокую оценку моего труда, благодарю вас, !

Позвольте поблагодарить вас дорогие гости и на прощание пожелать вам !

Вы теперь наши новые соседи, от всей души поздравляем вас с ... долгожданной ...

Как уже было выше отмечено, речевой этикет представляет собой систему национально-специфических этикетных формул для установления контакта собеседников, поддержания и прерывания контакта в избранной тональности. В этой связи особого внимания заслуживает этикетная формула типа: *Пожалуйста, прошу прощения, извините*.

В казахском языке русское *пожалуйста* (вежливое обращение) часто передаётся частицей – шы, ші: *подайте, пожалуйста, эту книгу – мына кітапты берінізіші; 2. (вежливое выражение согласия) маркабат, рақым етініз: разрешите войти? – пожалуйста /кіруге болама? –*

рақым етініз/маркабат. Нужно знать, что на русском языке вежливое обращение и вежливое выражение согласия передаётся одним словом *пожалуйста* [6, с.284].

Определите ситуацию, в которой были использованы обращения.

Подскажите, пожалуйста, где находится здесь поблизости аптека?

Проходите, пожалуйста, не стесняйтесь, почувствуйте себя как дома.

Пожалуйста, поймите, этот человек нуждается в социальной защите.

В монографии З.К. Сабитовой «Лингвокультурология» из учебника по русскому языку для иностранцев приводится почти двухстраничный фрагмент текст о тех, коммуникативных ситуациях, в которых уместно употребление слова *пожалуйста* [5, с.373-374]. В казахском языке такими семантическими аналогами являются словарные данные, приведённые из переводного двуязычного словаря.

Следовательно, с коммуникативной компетенцией тесно связана и речевая компетенция (культура речи) - это умение правильно, точно и выразительно передавать свои мысли средствами языка, заключающееся в умении найти наиболее доходчивое и наиболее уместное, подходящее для данного случая средство для выражения своей мысли. Не случайно считается, что речь человека – его визитная карточка, которая свидетельствует об его эрудиции, интеллекте, воспитании.

Заключение

Коммуникативная компетентность включает в себя способность брать на себя и исполнять различные социальные роли, умение адаптироваться в различных социальных ситуациях, свободное владение вербальными и невербальными средствами общения. Ведь, в сущности, каждый язык – неповторимая национальная система знаков. «Волшебная сила» речевого этикета в том, что он отражает не только особый уровень информации, которым люди обмениваемся в общении, но прежде всего их коммуникативную компетенцию и речевую культуру» [7, с.70].

ЛИТЕРАТУРА

[1] Адамчик Н.В. Самый полный курс русского языка. – Минск, 2007. – 848 с.

[2] Тревор Кокс. Зачем мы говорим: история речи от неандертальцев до искусственного интеллекта. – М., 2020. – 384 с.

[3] Жукова И.Н., Лебедько М.Г., Прошина З.Г., Юзефович Н.Г. Словарь терминов межкультурной коммуникации. - М.: Флинта: Наука, 2011. – 632 с.

[4] Прохоров Ю.Е., Стернин И.А. Русские: коммуникативное поведение. - М.: Флинта: Наука, 2011.–328 с.

- [5] Сабитова З.К. Лингвокультурология: учебник. - М.: Флинта: Наука, 2011. – 528 с.
[6] Краткий русско-казахский словарь. – Алма-Ата, 1989. – 488 с.
[7] Оразгалиева Г.Ш. Речевой этикет в этнолингвистическом аспекте: учебно-методическое пособие. – Караганды, 2005. – 78 с.

REFERENCES

- [1] Adamchik N.V. Samyj polnyj kurs russkogo jazyka. – Minsk, 2007. – 848 p. [In Rus.]
[2] Trevor Koks. Zachem my govorim: istorija rechi ot neandertal'cev do iskusstvennogo intellekta. – M., 2020. – 384 p. [In Rus.]
[3] Zhukova I.N., Lebed'ko M.G., Proshina Z.G., Juzefovich N.G. Slovar' terminov mezhkul'turnoj kommunikacii. - M.: Flinta: Nauka, 2011. – 632 p. [In Rus.]
[4] Prohorov Ju.E., Sternin I.A. Russkie: kommunikativnoe povedenie. - M.:Flinta: Nauka, 2011.– 328 p. [In Rus.]
[5] Sabitova Z.K. Lingvokul'turologija: uchebnik. - M.: Flinta: Nauka, 2011. – 528 p. [In Rus.]
[6] Kratkij russko-kazahskij slovar'. – Alma-Ata, 1989. – 488 p. [In Rus.]
[7] Orazgalieva G.Sh. Rechevoj jetiket v jetnolingvisticheskom aspekte: uchebno-metodicheskoe posobie. – Karagandy, 2005. – 78 p. [In Rus.]

СӨЙЛЕУ МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ БИЛИНГВТИҢ КОММУНИКАТИВТІК БІЛКІЛІГІ

*Алтаева А.Ш.¹

¹ф. ф. д., профессор, теориялық және қолданбалы тіл білімі кафедрасы,
Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және
әлем тілдері университеті, Алматы, Казахстан
¹e-mail: altaeva.a58@mail.ru

Аңдатпа. Аталмыш мақаланың негізгі мақсаты - сөйлеу мәдениеті мен билингваның коммуникативті құзыреттілігі арасындағы байланысты көрсету. Сөйлеу мәдениеті ұғымы белгілі бір қарым-қатынас жағдайында байланыс мақсаттарына қол жеткізуге ықпал болатын тілдік құралдарды таңдау және ұйымдастыру қабілетін ғана емес, сондай-ақ қарым-қатынас этикасының сақталуына әсерін тигізеді. Мақалада сөйлеу мәдениетінің адамның қоғамдағы рухани өмірінің маңызды құрамдас бөліктерінің бірі екендігі, сонымен қатар билингваның басқа тіл өкілдерімен мәдениетаралық және тіларалық қарым-қатынасқа қабілеттілігі мен дайындығы тұрғысынан коммуникативті құзыреті қарастырылады.

Сондай-ақ бұл жұмыста мемлекеттік стандарттың шет тіліне қатысты ұсынатын коммуникативтік құзыреттілік компоненттерінің

сөздік мәліметтерін салыстыруға әрекет жасалды. Оларға сөйлеу немесе социолингвистикалық жағы жатады: сөйлеу әрекетінің түрлері; тілдік немесе лингвистикалық; тілдің аспектілері; әлеуметтік-мәдени: Оқытылатын тіл еліндегі мінез-құлық нормаларын білу: елтану сипатын, әдеп пен мінез-құлық нормаларын, құндылық бағдарларын білу; компенсаторлық: дене қимылдары, басқа тілдің қолданылуы; оқу-танымдық – ақпаратпен, мәдениетаралық қарым-қатынас теориясының ережелерімен жұмыс істеу стратегиясын зерттеу, оған сәйкес коммуникативтік құзыреттілік төрт компоненттен тұрады: 1) грамматикалық құзыреттілік (сөздер мен ережелердің тіркесін білу); 2) социолингвистикалық құзыреттілік (орындылық); 3) дискурсивті құзыреттілік (когезия және когеренттілік); 4) стратегиялық құзыреттілік (жағдайға сәйкес келетін коммуникативтік стратегияларды пайдалану).

Жұмыстың теориялық маңыздылығы коммуникативті-сөйлеу құзіреттілігін зерттеуге деген қызығушылықтың артуымен анықталады, құзіреттілік тұжырымдамасы нақтыланады. Зерттеу нәтижелерінің практикалық маңыздылығы - оларды ұлттық аудиторияда орыс тілін оқыту тәжірибесінде қолдану мүмкіндігі. Мақалада сипаттамалық әдіс, лингвистикалық және компоненттік талдау әдістері қолданылады.

Тірек сөздер: сөйлеу мәдениеті, сөйлеу мәдениеті, сөйлеу этикеті, коммуникативті құзыреттілік, сөйлеу тұлғасы, сөйлеу жағдайы, қостілділік

SPEECH CULTURE AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF A BILINGUAL

*Altaieva A.Sh.1

1doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Department of
Theoretical and Applied Linguistics,
Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World
Languages

Almaty, Kazakhstan
1e-mail: altaeva.a58@mail.ru

Abstract. The principal purpose of the given article is to show the connection between speech culture and the communicative competence of a bilingual. The concept of speech culture includes not just the ability to choose and organize language tools that in a certain communication situation help achieve communication objectives, but also contributes to the observance of communication ethics. The article considers speech culture as one of the most important components of a person's spiritual life in society, as well as communicative competence of a bilingual in terms of their ability and readiness for intercultural and interlanguage communication with native speakers of another language.

The article attempts to compare the dictionary information of the components related to communicative competence offered by the state standard in relation to a foreign language. They include speech or sociolinguistic ones: types of speech activity; language or linguistic: language aspects; socio-cultural: knowledge of behavior norms in the country of the language being studied. As well as knowledge of a country-specific nature, etiquette and behavior norms, value orientations; compensatory one: gestures, the use of another language; educational and cognitive one - the study of the strategy related to the work with information, with theory provisions of intercultural communication, according to which communicative competence includes four components:

1) Grammatical competence (knowledge of a combination of words and rules); 2) sociolinguistic competence (appropriateness); 3) discursive competence (cohesion and coherence); 4) strategic competence (the use of communicative strategies appropriate to the situation).

The theoretical significance of the work is determined by the increased interest in the study of communicative and speech competence, competence concept under consideration is clarified. The research results' practical importance lies in the possibility of their application in the practice of teaching Russian in a national audience.

Key words: speech culture, speech culture, speech etiquette, communicative competence, speech personality, speech situation, bilingual.

Статья поступила 20.09.2021

УДК 81.1
МРПТИ 16.21.07
DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.005

REPRESENTATION OF EMOTIVES IN THE LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD OF ETHNOS

*Bayandina S.Zh.¹, Abykanova D.²

¹Doctor of Philology, Professor, Head of the Department

“Theoretical and Applied Linguistics

KazUIR&WL named after Abylai Khan,

²2nd year undergraduate student of the specialty “Foreign Philology”

KazUIR&WL named after Abylai Khan

^{*1}e-mail: bayandina2004@mail.ru,

²e-mail: dinara065@gmail.com

Abstract. The article is devoted to the problems of studying the representation of emotives in the linguistic picture of the world. This paper presents relationship between the concepts of a picture of the world, a

scientific picture of the world and a linguistic picture of the world. Language picture of the world is analyzed by the scientists. According to the scientists' point of view language picture of the world conveys essence and content of the thesaurus level in the concept of linguistic persona. It reflects national outlook and manifests itself in linguistic units of different levels. The naive-value picture of the world in its value orientations, which has been existed for a long time, regardless of specific economic and political conditions, based on ethnic predispositions and historical traditions, manifests itself in the feeling, reason and will of each individual member of society. On the basis of a common language and upbringing it represents a part of the folk spiritual culture, which creates the ethno-mental space of the people in the given territory of its existence, etc.

The features of the Russian, Chinese and English language pictures of the world are described, which are manifested in the processes of reflecting the emotional state of a person, reality.

The authors of the article support the definition of the linguistic picture of the world as a set of holistic and systematized ideas about the world, which are based on the worldview of a certain human society. On the basis of this definition, the author examines the features of the concept of Joy in the linguistic consciousness of the Russian, Chinese and English ethnic groups. The core part of the concept is represented by linguistic units of a nominative nature, there are syntactically and phraseologically related linguistic units in the periphery.

Key words: linguistic picture of the world, linguistic consciousness, Russian linguistic picture of the world, English linguistic picture of the world, Chinese linguistic picture of the world, emotives.

Basic Provisions

In the context of intercultural communication, it is especially important to study the national and cultural specifics of the linguistic consciousness of ethnic groups. The linguistic consciousness of ethnic groups reflects the phenomena of objective reality.

The picture of the world that has arisen in the mind of a person is denoted in different ways in his language. The picture of the world is understood as a set of holistic and systematized ideas about the world, which are based on the worldview of a certain human society.

It should be noted that originally the term picture of the world began to be used in the field of exact sciences by the scientists G. Hertz and M. Planck in relation to physical phenomena and notions. In the course of the development of scientific thought, terminological designations began to appear for such varieties of pictures of the world as sensory-spatial, spiritual-cultural, metaphysical, biological, philosophical, mythological, religious, idealistic, materialistic, cosmocentric.

Introduction

In linguistics, the use of the term linguistic picture of the world is associated with the names of L. Wittgenstein, L. Weisgerber, as well as M. Black, D. Himes, and others.

Zaliznyak Anna A. defines the linguistic picture of the world as historically formed consciousness of a given linguistic community and reflected in the language as a set of ideas about the world, as a certain way of perception and structure of the world, as a conceptualization of the reality [1].

Materials and methods

In modern linguistics, the problems of the linguistic picture of the world were investigated in the works of Yu.N. Karaulova, G.A. Brutyan, S.A. Vasilieva, G.V. Kolshansky, E.S. Yakovleva, N. D. Arutyunova, Yu.D. Apresyan, A. Vezhbitskaya, V.V. Morkovkina, Yu.S. Stepanova, V.N. Telia, N.F. Alefirenko, Anna Zaliznyak. A., N.B. Maslova.

Yu.N. Karaulov, characterizing the linguistic picture of the world in connection with the linguistic personality, notes that the picture of the world conveys the essence and content of the thesaurus level in the concept of a linguistic personality [2].

N.B. Maslova notes the linguistic picture of the world, which reflects the national worldview and manifests itself in linguistic units of different levels. The linguistic image of the world in the process of life forms it, because thanks to language, a person is able to understand the world and himself. Social and historical experience is enshrined in the language, in connection with where the two-sided nature of this process can be noted: 1) the material world around them determines their consciousness and behavior, which is reflected in the language, primarily in semantics and grammatical forms; 2) a person perceives the world mainly through the forms of his native language, which determines the structures of human thinking and behavior [3].

Discussion

It should be noted that the term “linguistic picture of the world” is metaphorical, as “the specific features of the national language, in which the unique social historical experience of a certain national community of people is recorded, creates for the speakers of this language not some other unique picture of the world, different from the objectively existing one, but only a specific “coloring” of this world, due to the national significance of the objects, phenomena, processes, selective attitude towards them, which is generated by the specifics of the activity, way of life and national culture of the definite people” [3]. E. D. Suleimenova emphasizes that the “linguistic picture of the world” cannot be “equated with the picture of the world, just as the language itself cannot be equated with thinking”, therefore, “The distinction between the picture of the world and the” linguistic picture of the

world "is as fair as the distinction between thinking and language, and not their identification. However, she notes "the linguistic picture of the world" as a terminological combination arose due to the inclusion of language in direct (bypassing thinking) interaction with reality" [4, 125].

According to N.V. Dmitriyuk nature and social landscape where any activity is carried out, as well as artifacts in which the activities of previous generations are realized are understood precisely as conditions of activity. In process aimed at different peoples to perform identical activities, a "universal and regional" socio-historical experience is realized, since the world of things cannot be the same for a person, since there is also a qualitative diversity of national cultures [5]. In addition, the cognitive characteristics of language are associated with ideas about language as a form of consciousness and thinking, as a set of various knowledge of different ethnic groups about the world, manifested in their native languages.

Linguistic reflection of reality is not passive, but active, as language, while dividing the surrounding reality, simultaneously selects specific features and generalizes them in observed phenomena and objects, classifies them, and therefore language also performs the function of cognizing the world, i.e. cognitive function.

The function of human behavior in the world, depending on the types of mentality are carried by the speakers of the language-mentality inherent in one linguocultural community, or different linguocultural communities, can be universal or idioethnic. The universal function of human behavior is equally manifested in different peoples in various situations, and the idioethnic function of human behavior in the world is predetermined by the peculiarities of the mentality, where following V.V. Kolesov, we understand "a naive value picture of the world in its value orientations, existing for a long time, regardless of specific economic and political conditions, based on ethnic predispositions and historical traditions, manifests itself in the feeling, reason and will of each individual member of society on the basis of a common language and upbringing and as a part of the people's spiritual culture, which creates the ethno-mental space of the people in the given territory of its existence "[6].

Results

Emotives – linguistic means denoting human emotions, have similarities and differences in their reflection in the linguistic picture of the world of different ethnic groups. According to S.V. Korostova, "the concepts of emotions act as structures of knowledge, mental formations that form the linguistic picture of the world" [7].

L. Shevchik notes that the main frequently studied initial emotives in Russian are: "grief" (8.6% of all emotive lexemes), "love" (8.6%), "joy" (7.6%), "dislike" (7.4%). In the Old Church Slavonic language, the main

number of lexemes falls on the basic initial emotive meanings “love” (7.6%), “dislike” (6.4%), “anger” (6.3%), “kindness” (6%) [8].

In Russian linguistic picture of the world, the concept of Joy is verbalized using the lexical, syntactic, phraseological means of the language.

In the Explanatory Dictionary of the Russian Language S.I. Ozhegov, N.Yu.Shvedova we find the following definition:

1. joy

- и, ж. 1. *A cheerful feeling, feeling of great mental satisfaction. feel joy. Bring a joy? Overjoyed (very happy). I will be happy to help (very willingly, readily).*

2. That (who)

makes that feeling. The joy of life. Children are mother's joy. My joy (drawing smb's attention)

3. Joyful, happy event, circumstance. In the family of joy:

*the son arrived. There was a big river. * On joy (colloquial) - on the occasion of joy, good luck. Let's take a walk to celebrate. With what joy? (colloquial disapproval) - what for, why [9].*

In the linguistic consciousness of a Russian person, the concept of joy is represented by the synonymous – *holiday, pleasure, celebration, entertainment, fun*, and by the antonymic – *grief, sadness, longing etc.*

We see the representation of this concept in such phraseological units as *joyous, overjoyed, being in seventh heaven, jumping for joy, not remembering oneself for joy*, etc.

The Chinese linguistic picture of the world is characterized by charisma, labeling, regulation, metaphor, confort / non-confort, mythology [10].

Chinese culture is characterized by nepotism, respect for children and the elderly, hard work, restraint in the manifestation of feelings, collectivism, perseverance, solidarity, discipline and patience, peacefulness, kindness, hospitality, thrift, pragmatism, prudence, patriotism etc.

Russian-Chinese dictionaries offer several options for translating the Russian emotive “joy” into Chinese: 喜悦 (xǐyuè), 快乐 (kuàilè), 喜事 (xǐshì), 欢喜 (huānxǐ) or separately 喜 (xǐ) and 乐 (lè). To understand the etymology of the Chinese equivalents of the Russian emotive “joy”, it is necessary to refer to the spelling and composition of the keys of the hieroglyphs of which they are composed:

- 喜 (xǐ) - joy, love, pregnancy.

It is represented by two components: music and singing. The ancient hieroglyph depicts an old drum with an elongated skin and a straightened right hand. The key is the singing mouth. Consequently, music brings joy to the senses and human nature.

- 乐 (lè) – joy, the same hieroglyph can be translated as music (yuè).

In Chinese, joy as a feeling is associated with other reasons such as: celebration, exultation, satisfaction.

Representation of the concept of Joy in the Chinese person is manifested in such proverbs as:

捧着金碗当乞丐 - 高兴得发傻 (rén fēng xī shì jīng shén shuǎng) - Become a beggar with a golden cup. (get stupid with joy)

乐极生悲 (lè jí shēng bēi) - Excessive joy leads to sadness.

帮助别人的人会得到快乐 (lè lè dé dé shǒu shǒu wǔ zú dào pí) - You help your neighbor - you recognize joy.

In the Russian and Chinese languages, the process of nomination of the emotion "joy" took place in accordance with the mental, cultural and national characteristics. Identical for the two languages, from an etymological point of view, were indications of the cause of this emotional state [11].

English mentality and national character, which contribute to the formation of the "English" linguistic worldview. English culture is characterized by: moderation, restraint, conservatism in society, observance of the law in many areas, honesty, politeness, tolerance, respect for property, individualism, a sense of English superiority, pragmatism and rationalism. The image of the English world is formed, first of all, at the lexical level of the language through the use of fixed expressions, phraseological units, idioms, proverbs, sayings, anecdotes, etc. [12].

In English the concept of 'joy' is mainly represented by the borrowed words from French. In the middle of the 12th century, the lexeme joy penetrates into the English language from the vocabulary of the French language. It was a transformation of the French word joie / joye which means "feeling of pleasure and delight". A century later, the lexem joy began to nominate not only a feeling, but also a source of pleasure: "source of pleasure or happiness" [13]. In English the emotion of joy is represented by the following synonyms: pleasure – удовольствие (Russian), delight – восторг (Russian), joy – радость (Russian), delectation – развлечение (Russian), enjoyment – наслаждение (Russian) [14]. The result of joy can be feeling of energy, health, peace, a desire to share with joy with other people, a feeling of carelessness, gratitude etc. In English, the noun joy means joy. The concept of the English person's joy is represented in such proverbs as:

- *A constant guest is never welcomed.*
- *Joy of grief.*
- *Joys shared with other are more enjoyed.*
- *Friendship doubles our joy and divides our grief.*

Conclusion

The British feel a joy for nature, for family life, love, associated with entertainment. They are polite and straightforward at the same time. For the Russian language, the concept of joy is characterized or connected with heart and soul, with success, receiving guests, pleasure, delight etc. For a Russian

person, joy is an important, meaningful feeling, showing a desire to share it with everyone around him. For the British, this emotional phenomenon is a manifestation of politeness related to the etiquette of communication. There are more units describing joy in Russian than in English. If we compare the concept of joy in Chinese and English. The emotion of joy in Chinese can be described in the parameters of individuality and excitement as a personal, energetic uplift, inspiration, and delight characteristic of an individual. Russian joy is characterized to a greater extent by collectivity and calmness: it is a striving for general harmony, for peace of mind. The Chinese are more secretive and shier according to the cultural rules, they are not used to express their feelings publicly. Therefore, native Chinese speakers use proverbs and phraseological units to express their emotions. This explains the high frequency of using proverbs and phraseological units in Chinese language, which exceeds the frequency of using the corresponding units in Russian language.

REFERENCES

- [1] Zaliznyak Anna A. Linguistic picture of the world // Krugosvet. Encyclopedia. [In Rus.]
- [2] Karaulov Yu.N. Russian language and linguistic personality / Yu.N. Karaulov, Moscow: Nauka, 1987, 264 p. [In Rus.]
- [3] Maslova V.A. Cognitive linguistics. - Minsk: TetraSystems, 2004. [In Rus.]
- [4] Suleimenova E. D. The concept of meaning in modern linguistics. - Alma-Ata, 1989 [In Rus.]
- [5] Dmitriuk N.V. Forms of existence and functioning of consciousness in a non-hemogenic linguocultural environment. M. 2000. [In Rus.]
- [6] Kolesov Language and mentality. St. Petersburg: Petersburg Oriental Studies , 2004. [In Rus.]
- [7] Korostova S.V. Concepts of joy and suffering in Russian linguoculture // News of the Southern Federal University. Philological sciences. 2017. No. 4. P. 88–96. [In Rus.]
- [8] Shevchik L. The language picture of the world of the Slavs: the emotional aspect <https://studylib.ru/doc/2634690/lyudmila-shevchik-yazykovaya-kartina-mira-slavyan>[In Rus.]
- [9] Explanatory dictionary of the Russian language / S.I.Ozhegov, N.Yu.Shvedova. – M.: Publishing house “Az”, 1992. [In Rus.]
- [10] Sorokin Yu.A. Text and its cognitive-emotive meanings / Yu.A. Sorokin. - Volgograd: Change, 1998 - 148 p. [In Rus.]
- [11] Aksenchikova-Biryukova A. A. Lexical means of representing emotions “joy” and “sadness” in Russian and Chinese // Best scientific article 2020: collection of articles of the XXXII International research competition. —Penza: ICNS “Science and Education”.– 2020. - 98 s. [In Rus.]

[12] Kozlova L.Ya. Formation of the language picture of the British // Questions of teaching methods at the university, no. 5 (19-2), 2016. [In Rus.]

[13] Webster's Universal Dictionary of the English Language: with A Comprehensive Addendum of Newest Words. N. Y.: The World Syndicate Publishing Company, 2002. Vol. I.

[14] Emily Suvada, This Vicious Cure, 2020. 432 pages

ЭМОТИВТЕРДІҢ ЭТНОСТАРДЫҢ ТІЛДІК ӘЛЕМІНДЕ БЕЙНЕЛЕНУІ

*Баяндина С.Ж.¹, Абыканова Д.²

Филология ғылымдарының докторы, профессор,

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,

² Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің, «Шетел филологиясы» мамандығы бойынша 2 курс магистранты,

*¹e-mail: bayandina2004@mail.ru

²e-mail: dinara065@gmail.com

Андатпа. Мақала дүниенің әлемдік бейнесіндегі эмотивтердің көрінісін зерттеу мәселелеріне арналған. Дүние бейнесі, дүниенің ғылыми бейнесі және дүниенің тілдік бейнесі ұғымдарының арақатынасы қарастырылады.

Мақаланың мақсаты – әртүрлі этникалық топтар әлемінің тілдік бейнесіндегі эмотивтерді салыстыру. Қарастырылатын мәселенің зерттеу әдіснамасы тіл мен ойлаудың, тіл мен мәдениеттің байланыс теорияларына, эмотиология теориясына және әлемнің тілдік бейнесі теориясына негізделген. Зерттеу әдістері: сипаттамалық, салыстырмалы, статистикалық, талдау және синтез әдістері.

Ғалымдардың дүниенің тілдік бейнесі туралы пікірлеріне талдау жасалған. Ғалымдардың пікірінше, әлемнің тілдік бейнесі тілдік тұлға концептісінде тезаурустық деңгейдің мәні мен мазмұнын жеткізеді, ұлттық дүниетанымды көрсетеді және әртүрлі деңгейдегі тілдік бірліктермен белгіленеді. Дүниенің құндылық бағдарындағы қарапайым құндылықтар бейнесі нақты экономикалық және саяси жағдайларға қарамастан ұзақ уақыт жасайды. Ол этникалық бейімділіктер мен тарихи дәстүрлерге негізделген, ортақ тіл мен тәрбие негізінде қоғамның әрбір жеке мүшесінің сезімінен, парасаттылығы мен еркінен көрінеді, халықтық рухани мәдениеттің бір бөлігі болып табылады. Бұл мәдениет өзінің өмір сүруінің берілген аумағында халықтың этноментальдық кеңістігін жасайды.

Орыс, қытай, ағылшын тілдеріндегі дүниенің тілдік бейнесінің ерекшеліктері сипатталған, олар адамның эмоционалдық күйін, шындықты бейнелеу процестерінде көрінеді.

Мақала авторлары дүниенің тілдік бейнесін белгілі бір адамзат қоғамының дүниетанымына негізделген дүние туралы тұтас және жүйеленген идеялардың жиынтығы ретінде қарастыруды қолдайды. Осы анықтама негізінде орыс, қытай, ағылшын этностарының тілдік санасындағы Шаттық ұғымының ерекшеліктері қарастырылады.

Ұғымның өзегі номинативті сипаттағы тілдік бірліктермен бейнеленсе, шеткі бөлігінде синтаксистік байланысқан және фразеологиялық тұрғыдан сабақтас тілдік бірліктер бар.

Зерттеу нәтижелері университет тәжірибесінде лингвистикалық пәндерді оқытуда, магистранттар мен докторанттарға ғылыми-зерттеу жұмыстарында, сондай-ақ мәдени лингвистика және когнитивтік лингвистика мәселелеріне қызығушылық танытқан мамандар үшін пайдаланылуы мүмкін.

Тірек сөздер: әлемнің тілдік бейнесі, тілдік сана, дүниенің орыс тіліндегі бейнесі, дүниенің ағылшын тіліндегі бейнесі, дүниенің қытай тіліндегі бейнесі, эмотивтер.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ЭМОТИВОВ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА ЭТНОСОВ

*Баяндина С.Ж.¹, Абыканова Д.²

¹доктор филологических наук, профессор,
Казахский университет международных отношений и мировых
языков имени Абылай хана,

² магистрант 2 курса специальности «Иностранная филология»

КазУМОиМЯ им. Абылай хана,

*¹e-mail: bayandina2004@mail.ru,

²e-mail: dinara065@gmail.com

Аннотация. Статья посвящена проблемам изучения репрезентации эмотивов в языковой картине мира. Рассматривается соотношение понятий картина мира, научная картина мира и языковая картина мира.

Целью статьи является сопоставление эмотивов в языковой картине мира разных этносов. Методология изучения исследуемой проблемы опирается на теории взаимосвязи языка и мышления, языка и культуры, теории эмотиологии, теории языковой картины мира. Используются методы исследования: описательный, сопоставительный, статистический, методы анализа и синтеза. Проведен анализ взглядов ученых на языковую картину мира. По мнению ученых, языковая картина мира передает сущность и содержание тезаурусного уровня в концепции языковой личности, отражает национальное мировоззрение и проявляется в языковых единицах разного уровня. Наивно-ценностная картина мира в ее ценностных ориентирах, существующая длительное время, независимо от конкретных экономических и политических

условий, основанная на этнических предрасположениях и исторических традициях, проявляется в чувстве, разуме и воле каждого отдельного члена общества на основе общности языка и воспитания и представляет собой часть народной духовной культуры, которая создает этноментальное пространство народа на данной территории его существования и т.д.

Описаны особенности русской, китайской и английской языковых картин мира, которые проявляются в процессах отражения эмоционального состояния человека, действительности.

Авторы статьи поддерживают определение языковой картины мира как совокупности целостных и систематизированных представлений о мире, которые строятся на мировоззрении определенного человеческого общества. На основании данного определения рассматриваются особенности концепта Радость в языковом сознании русского, китайского и английского этносов. Ядерная часть концепта представлена языковыми единицами номинативного характера, в периферии находятся синтаксически связанные и фразеологически связанные языковые единицы.

Результаты исследования могут быть использованы в вузовской практике в преподавании лингвистических дисциплин, магистрантами и докторантами в исследовательских работах, а также специалистами, интересующимися проблемами лингвокультурологии и когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: языковая картина мира, языковое сознание, русская языковая картина мира, английская языковая картина мира, китайская языковая картина мира, эмотивы.

Статья поступила 25.11.2021

УДК 811.161.1 (063)

МРНТИ 16.21.41

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.006

FIGURATIVE MEANING OF THE RUSSIAN VERB FROM THE ANTHROPOCENTRIC VIEWPOINT

***Kilevaya L.T.¹**

Doctor of Philology, Professor, Linguistic and Technical University,
Pshasnysh, Poland

¹email: kilevaya@mail.ru

Abstract. This article attempts to explain the figurative grammatical meaning of the tense of the verb in its colloquial use. The identified problem is solved on the basis of colloquial constructions that include a verb in a certain

tense form. The subject of the research is the cognitive and communicative nature of the figurative meaning of the verb, which underlies the semantic transformation of verbal meanings and forms. The interpretation of the figurative meaning of the Russian verb in the research includes three aspects: a) semantic; b) cognitive; c) pragmatic. The factual material consisted of the verbal meanings and forms used in the Russian colloquial speech of the inhabitants of the Mogilev city in Belarus. In the course of the study, a set of scientific methods was used, the dominant among which were the methods of semantic and cognitive analysis. Analysis of the material in anthropocentric direction allows us to conclude that the figurative meaning of grammatical forms of time is based on the formation of cognitive structures in the form of scenarios, gestalts and frames.

Key words: verb, tense category, grammatical meaning, semantic transfer, colloquial speech, cognitive structure.

Basic Provisions

In linguistic literature, the figurative meaning of the verb forms is interpreted from the standpoint of functional grammar. This indicates the actualization of the analysis the meaning of which mainly in the semantic aspect, leaves out of the analysis the answer to the following questions: 1) what determines the semantic transfer of the verb meanings? 2) for what purpose is it used in the utterance process?

Meanwhile, the comprehension of the figurative semantic processes makes it possible to motivate the study of the figurative meaning of the verb in school and university teaching, which indicates the relevance of this study. The answers to the questions posed can be obtained from a modern, anthropocentric approach to the analysis of a linguistic sign, in particular, cognitive and pragmatic approaches to its interpretation.

The proposed article is structured on an aspectual basis and includes three aspects of the interpretation of the figurative meaning of the Russian verb: a) semantic; b) cognitive; c) pragmatic. The semantic aspect predetermines the verbal semantics analysis from the point of the linguistic unit function in the statement. This is the most covered analysis of the Russian verb in the linguistic literature.

Thus, the figurative meaning of verb vocabulary based on the analysis of its functioning in the literary text is devoted to the study of N.V. Chesnokova [1]. Grammatical analyticism and synthetism as two opposite tendencies of the last decades in the Russian grammatical system, including in verb formations, are analyzed in the scientific works of T.B. Radbil [2].

The cognitive aspect makes it possible to explain the figurative grammatical meaning of the verb on the basis of the mental processes that occur when the speaker understands the reality. It is no coincidence that in recent studies, scientists have actualized the distinction between such concepts as “descriptive grammar” and “explanatory grammar” [3].

The designated aspect corresponds to the explanatory grammar, which is dictated by the modern anthropocentric paradigm. It should be emphasized that explanatory grammar, according to the available data, remains an underdeveloped area of modern linguistics. Attempts to substantiate grammatical phenomena in Russian from the standpoint of cognitive science were undertaken by T.V. Radbil [2]. The pragmatic aspect predetermines the ability to identify the speaker's target attitudes in the process of real communication and their implementation in the form of a perlocutionary effect.

The analysis of the semantic transfer of the verbal meanings of tense used in Russian colloquial speech predetermines the identification of its study in modern colloquial studies. A review of works by a group of scientists [4] indicates that the study of modern Russian colloquial speech is reduced to the analysis of the written form of colloquial speech, its new forms, such as chats, SMS communication [5]; the problem of dialogue in the process of colloquial use [6] and its functional aspect [7].

The cognitive and pragmatic aspects in relation to the field of colloquialistics in the above-mentioned review, as well as in the studies we have, were not recorded, which confirms the relevance of the undertaken research.

Introduction

The purpose of this article is to explain the semantic rearrangement of verbal meaning in Russian colloquial speech on the basis of three interdependent aspects, within which speech-thinking activity takes place.

At the same time, we emphasize that the general processes of this activity in relation to cognitive science are set forth in the works of Yu.N. Karaulov [8], as well as in our interpretation [9].

The object of the research is the figurative meaning of verbs in Russian colloquial speech. The subject of the research is the cognitive-communicative nature of the conditionality of the figurative meaning of the verb as a leading projection, which allows to identify the semantic transformations of verbal meanings and forms.

The factual material of the research is made up of verbal meanings and forms used in the Russian colloquial speech of the inhabitants of the Belarusian regional center - the city of Mogilev. The sources of the factual material were tape and hand recordings of the speech of representatives of the intelligentsia, people with higher and secondary specialized education, people of Belarusian nationality, who are equally fluent in Belarusian and Russian literary languages, but in daily communication use mainly Russian.

We stipulate that when presenting illustrative material, the original phonetic features of the speech of Belarusian bilinguals are preserved.

Description of material and methods

The description of the analyzed material was carried out in the following sequence: a) semantic aspect: the essence of the subject's action provoking a figurative verb meaning against the background of direct, primordial meaning and its embodiment in the language system in the corresponding verb form;

b) the cognitive aspect: the essence of the cognitive structure of a person's speech-thinking activity, which provides the possibility of realizing the indicated figurative meaning. We emphasize that these cognitive structures (cognitives) are considered by Yu.N. Karaulov as a repository of all knowledge about the world, in connection with which scientists use the concept of "thesaurus" in the meaning of "treasury". Its main elements, according to the scientist, are: images of perception - gestalts (ideal cognitive models), frames (pictures), scripts (scripts) [10, p. 209]. Associated with the communicative activity of a person, they ensure the implementation of the goals or intentions of the speaker;

c) pragmatic aspect: the essence of the speaker's goal-setting in the process of constructing a speech act that contributes to the perlocutionary effect when using the figurative meaning of the verb.

When analyzing the collected material, a complex of research methods was used, caused by the multifaceted nature of the figurative meaning of verb forms. The semantic aspect of the research predetermines the need to use the method of component analysis. In the frame of this method, the technique of reconstruction of the original meaning of the grammatical meaning of the verb was used. Equally necessary within this aspect is the application of the method of distributive analysis. He emphasizes the importance of the text as a necessary linguistic environment in determining the semantics of the verb meaning.

The study of verb meanings in the cognitive aspect determines the use of the cognitive research method. Within the framework of this method, the technique from meaning to its cognitive structures (cognitives) was used. The pragmatic aspect, in addition to identifying the degree of realization of the speaker's intentions, also predetermines the conduct of an associative experiment, which makes it possible to reveal the degree of the perlocutionary effect of a speech act. However, it should be noted that the acquisition of experimental data is extrapolated to the further research process.

Extra-linguistic factors of colloquial speech, primarily thoughtlessness, the spontaneous nature of the flow, orality, informality, dialogicality of communication, its consituativity, predetermine the process on the basis of which a number of verb forms are endowed with specific functions in it. The informality and immediacy of communication contributes to the fact that the speaker uses the forms of the tense of the verb in a figurative sense.

Present tense verbs are used in Russian colloquial speech in the sense of the past tense. In linguistic literature, it is unanimously defined as present historical / present descriptive.

We will consider semantic transformations and their effectiveness in speech use in the following indicated three aspects:

a) semantic aspect: the described past actions move into the zone of the moment of speech, into the plan of the present tense, that is, into the zone "here and now", which in the language system is realized in the figurative meaning of the verb form of the present tense;

b) cognitive aspect: a perceived action (a series of monotonous actions) that occurred in the recent past makes an indelible impression on the speaker, without leaving the memory zone at the time of its description. At the cognitive level of speech-thinking activity, this is expressed in the form of a certain frame (picture);

c) pragmatic aspect: the figurative meaning of the verb form allows you to revive the described action, to present it as happening at the moment of the message (also a series of actions). Here is the following illustrative material: *Мы в тот сарай забежали и **смотрим**; И тут **приходит** Лора, я **спрашиваю**...*

The analyzed material also indicates that the meaning of the present tense of the verb is able to convey the meaning of the future tense:

a) semantic aspect: the intended action with a high degree of probability, according to the speaker, should take place immediately after the moment of the message about him, that is, in the near future. This allows you to translate it into the zone of the moment of speech, into the plan of the present tense, and in the language system to implement it in the figurative meaning of the present tense;

b) cognitive aspect: the speaker perceives the given action in his mind as already realized. The cognitive structure that predetermines the transfer of meaning lies in the semantic spectrum of verbs that can act in a figurative meaning. It mainly includes verbs of movement or physical action (a series of actions), which can be attributed to the verbs of action. Thus, it can be argued that a certain scenario of the nearest action is formed in the speaker's mind, which is embodied in the cognitive structure of the script (script);

c) pragmatic aspect: the figurative meaning of the verb form in the present tense makes it possible to convince the addressee in the relevance of the indicated action, the obligatory implementation is beyond the doubt, for example: (about the bus) *Так Светлана же **едет** на этом, на кировском; Ключ **берешь**? А десятый класс **не идет** на субботник? Какое собрание вы **проводите**? Ну вы **идете**? (о ребенке) Ну тогда я ее **не беру**; Ты во вторник **приезжаешь** из деревни, **берешь** отгул, и мы **едем**.*

Past tense verbs can be used colloquially to indicate future actions:

a) semantic aspect: a procedural feature that conveys the movement of the subject, where the speaker or listener (the attribution of the procedural feature to a third person is impossible) is presented as a fact that has already happened before the moment of speech. The value of this nature is defined

by researchers as volitional [11, p. 132]. At the linguistic level, this semantic space is lexically limited to a group of verbs of motion with the prefix *po*;

b) cognitive aspect: the speaker perceives the designated action in his mind as realized before the moment of speech, which allows him to transfer it to the plan of the past. The semantic circle of verbs that limit the described process suggest that a certain sequence of events is organized in the speaker's presentation, therefore, a cognitive structure in the form of a script (script), preceding the formation of a figurative meaning;

c) pragmatic aspect: the figurative meaning of the verb form in the present tense allows the speaker to communicate about a future action immediately before starting its implementation.: *Я пошла; Ну что? Ты поехал?; Так вы пошли значит уже? Все, я побежала, пока; Понеслась я, а то опоздаю.*

It should be emphasized that the formation of an identical figurative meaning of the verb in the past tense, which performs the function of the future tense, at the semantic and cognitive level, we note in statements like the Chief freed you. Formed according to an identical model, this meaning is essentially different in its pragmatics: the denial of the feasibility of an action in the future is emotionally expressed as an ironic recognition of it as already realized: *А. Пленку он мне должен принести. – Б. Жди, уже принес; А. Ну и что, оценят эти школьники в будущем нашу помощь? Б. Конечно, уже оценили; А. Так может попробовать плазму? Б. Так и помогла мне плазма, как же; Так я тебя и поверил.*

According to the data obtained from the factual material, verbs in the past tense in colloquial use are also capable of transmitting an imperative meaning:

a) semantic aspect: the action is aimed at implementation by the addressee, therefore, the subject of the designated action is the addressee, that is, the listener; the attribution of the action to a third party is impossible.

The action itself, endowed with imperative semantics, therefore, not localized in time, is transformed into localized in time space: it receives an additional shade of an imperative action that took place before the moment of speech.

In the linguistic system, this kind of transfer mostly extends to the group of verbs of movement and physical action as part of a stylistically colored statement, with a rude, dismissive shade. Accordingly, the axiological orientation in the use of this kind of figurative forms of the verb is not recommended, since it indicates an insufficient degree of the speaker's communication skills;

b) the cognitive aspect: in the perception of the speech producer, the designated action, devoid of a time plan, is presented in the form of its correlation with the action realized before the moment of speech. This allows you to transfer it in the linguistic consciousness to the past plan. In the speaker's mind, a certain ideal image of the performed action is formed,

which is desirable for the speaker and which has already been realized by the listener. In the intermediate language, this is embodied in the form of an ideal image - a gestalt;

c) pragmatic aspect: the figurative meaning of the verb form in the past tense allows the speaker to express the necessary action as an unquestioning demand or order, which is mandatory and not subject to discussion: *А ну пошел достал; Быстро отодвинулся; Заснула мне сейчас же; Пошел отсюда; Пошла быстренько.*

Along the way, we note that in a number of cases, using the past tense verb form, *пошли* is sent to the interlocutor to perform some action. In such contexts, the desemantization of this form takes place with its transformation into a particle with the meaning of joint action: *Пошли я тебя угощу беляшами; Пошли принесем быстренько эти книги; Пошли поедим.*

Past tense verbs are also used in Russian colloquial speech to express conjectural semantics. The contextual limitations of such use, however, do not allow for an unambiguous interpretation of this meaning. It consists in the fact that the form of the verb used to convey this semantics is noted only in the context of verbs in the forms of the subjunctive mood in the direct meaning, for example: *Я бы не нашивала, я бы это сделала бы, на ткань крестик наложила; В школе не сказали бы – на улице услышал; Пришли бы, хоть бы побыли, яблок набрали.*

This indicates that the verbs with the suffix -л are a kind of “involuntary homoforms” of the past tense verbs. Their use without a particle would be the result of the economy of speech means characteristic of colloquial speech, contributing to the omission of a given particle due to its presence in the previous verb forms.

Verbs in the future tense can also be used in Russian colloquial speech in a figurative sense. This is especially clearly manifested when they are used in the meaning of the past tense. Interest in this context are the verb forms in combination with a particle *как*.

a) semantic aspect: significant in the action produced by the subject is its intensity and simultaneity. From the point of view of grammatical semantics, it is necessary to actualize the fact that it can be transmitted exclusively by verbs of the perfect form.

As you know, the temporal space of these verbs is limited by two time plans: the plan of the past and the plan of the future, since the semantics of the perfect form and the semantics of the present tense are incompatible in principle. This suggests that this kind of meaning is identical to the descriptive (historical) present tense, only with the proviso that verbs of the future tense are used instead of the present tense verbs. The particle *как* gives the described action a shade of intensity;

b) the cognitive aspect: in the perception of the producer of speech, the designated action is transferred in the linguistic consciousness to a

time plan that does not yield to unambiguous interpretation. The assertion that this is a plan for the future seems unfounded: after all, the speaker is restoring a certain picture of what happened in order to revive the events of the past.

And he does it at the moment of speech. And only the grammatical restrictions of the perfect form do not allow to convey the action that caused the emotion by the form of the present tense verb. On this basis, it can be assumed that a frame (a picture) is formed in the speaker's mind, depicting a one-time action, which he projects onto the plan "here and now";

с) pragmatic aspect: there is no doubt that the figurative meaning of the verb form in the future tense in the indicated construction is used by the speaker in order to revive the past events, carried out suddenly and intensely, transferring them to the present tense plan (if it is impossible to use, however, the corresponding forms of the verb in present tense): (about a burning pan) Она как вспыхнет; Потом он как размахнется; Витя как раскрутит его; Наташа с Юлькой жалелись, а потом как упадут; (о собаке) Я подошла ближе, она как рванет, как сорвется – и на меня; Только спать Максима уложила, тут звонок как затарахтит; Я оглянуться не успела, он как даст камнем ей в голову.

It should be emphasized that the specificity of the Russian colloquial speech of Belarusians-bilinguals in relation to the described construction is expressed in the fact that, as a rule, a particle is replaced in them as - in a word if: И она если начнет пороть меня этими вопросами; И если откроет свой рот, если закричит, как мы и терпели – не знаю; Если побежит моя кастрюля, весь газ залила, ужас; Если кинец усе, если побяжыць с хаты, как я виновата.

Even the most general analysis of the comparison of constructions that include a verb in the future tense and a particle as, with identical constructions in which this particle is replaced, allows us to assert that the essential difference that ensures the use of the word if lies in the logical stress of the compared constructions.

In the first case, it falls directly on the verb, while in the second - on the word if. This testifies to the syncretism of the grammatical meaning of this word, which combines the meaning of a particle and a conjunction. In the role of a particle, it contributes to the expression of the intensity of the productive action, while in the role of a conjunction it retains its original semantics of conditional meaning.

It is no coincidence that, as can be seen from the above examples, the described constructions are used as part of the predicative part of an asyndetic complex sentence with a conditional meaning, which occupies an initial position in the statement. In the statements presented only by this first part, the second, investigative, part of the statement is implicit due to the economy of speech means.

A wide range of meanings of future tense verbs is also provided by their ability to lose temporary localization. Both synthetic and analytical forms of the verb participate in this kind of processes, endowing the statement with additional shades of meaning:

a) semantic aspect: synthetic forms of the future tense convey an action that is usually carried out, constantly. Defined as the constant future tense of the verb, this meaning is often used in colloquial speech to convey an additional shade of hypothetical action, namely: the potential / impossibility of its implementation. Participation in such statements of hypothetical semantics determines the focus on the future space, which is provided by a certain cognitive structure;

b) cognitive aspect: focus on the perspective of the designated action, that is, for the future, in the perception of the speech producer is expressed in the form of a script. This is due to a fragment of his knowledge paradigm: this action was performed in the past, is performed in the present, therefore, from the point of view of the speaker, it will be performed in the future in the same sequence;

c) pragmatic aspect: the used meaning of the verb form in the future tense enables the speaker to realize a pragmatic attitude towards the statement that the action indicated by him, often condemned by him, is not subject to any changes: *Она никогда не расстроится, своего не упустит; (о колхозе) Все хотят деньги, там раз пообедаешь, а высчитают за два обеда; (к женщине, которой дома готовит ее мать) Ты уже придешь с работы, а там все готовенькое; Она его каждый раз вычитает, а потом отправит в школу.*

A similar, but not identical, characteristic is possessed by future tense verbs in analytical form. Losing their temporal localization, they also acquire the meaning of the constant future tense of the verb. At the same time, according to the obtained analytical data, these forms convey long-term actions, as a result of which the set goal is achieved: *Только он в хату, она будет точить его, пока он не уйдет; И вот будет день ходить, просить этот рубль, пока не дашь; Будет упираться, пока не получит телефон обратно; Будет день стоять, а продаст свои цветы.*

As the presented examples testify, the promising nature of the described actions carried out by the subject is obvious, but which are condemned by the speaker, as well as the produced subject, and therefore are interpreted by the speaker as negative and undesirable in the future.

This kind of semantics, due to the above-mentioned cognitive structure, is found in the forms of the analytic future tense with the meaning of disapproval of an action that is usually carried out constantly. This form is part of a complex structure with opposing-contrastive relationships between parts.

In the first part, the disapproving action itself is described, in the second - the absence of any measures from the outside to prevent it: (about

the collective farmer) *И вот будет же нести с собой целую корзину морковки, и никто ничего не скажет; Он будет нести всякую дрянь в дом, она даже слова не скажет; Они будут по лесу ходить, а она за их детьми смотреть?; Мне детей забирай, а она будет ходить Бог знает куда; Он будет пить, а я смотри на него. Будет нести всякую чепуху на собрании, совещании, слушать тошно; Выпьет, тогда будет кричать, доказывать; Вот придет с работы и будет баловаться с этой Наташей, как будто заняться нечем.*

Monosyllabic statements, including the analytical form of the future tense, are also capable of conveying the speaker's negative position about the action he is describing. It is difficult to disagree with the following interpretation of this form, used in such a context, which is indicated in the studies of A.V. Bondarko.

The scientist emphasizes: "The speaker's indignation causes the incompatibility of the subject (deserving from the speaker's point of view only neglect) and the action on which this subject encroaches" [12, p. 169]. It is no coincidence that the logical emphasis in the statements in this case falls on the subject of the action, which, as a rule, plays the role of the addressee. In many cases, the actualization of the subject is supported by the use of particles by the speaker: *Еще ты мне будешь указывать; Еще не хватало медсестра будет учителей учить; Еще секретарша тут будет телефоном распоряжаться; Может быть, Вы еще мне будете советовать?*

The forms of the past and future tense of verbs can convey identical meanings in Russian colloquial speech, in particular, a visual-approximate meaning. According to the just statement of A.V. Bondarko, this is an expressive technique of "depicting a repetitive, ordinary action: one of the many acts of repetition stands out as a kind of example that gives a visual representation of other similar acts" [12, p. 23].

It is easy to assume that the formation of this semantics is provided by the cognitive structure in the form of a script, for example: *Он поднимается, одевается, все, позавтракал, идет в гараж.*

In this example, as we can see, the past tense verb is used in one homogeneous row with the present tense verbs with an identical meaning.

At the same time, one should point out certain distinctive shades in the semantics of the indicated forms, endowed with a visual and approximate meaning. The procedural feature, represented by the verb in the form of the past tense, conveys an action that took place in the past and, under certain conditions, is carried out in the present or future spaces. Here is the following illustrative material: *Больной есть больной, его замкнул и пошел на работу; Я что? Каждое утро встал, умылся и на работу, а поест так; (о стрижке) Теперь я причесалась и не надо прическу мудрить; Собрала быстренько игрушки, и так каждый вечер.*

The future tense of a verb with a visual-approximate meaning is conveyed in our materials mainly by the form of the 2nd person singular, which gives this meaning an additional generalization, for example: *Утром **встанешь**, только **поешь** – и на работу*; *У нее **поработаешь** со всем: и с ТСО и абсолютно все-все **используешь***; *Можно отвечать-отвечать, а потом **взорвешься***; *голубцов из этой капусты **не сделаешь***; *Дома молоко ей **не вопреешь**, а тут молока ей подавай*; (о чесноке) *Если в земле **передержишь**, начинает распадаться зубцами*; *Раньше ты без справки с колхоза никуда **не уедешь***.

The interrelation of the semantics of the past and future tenses of the verb in Russian colloquial speech is noted in the analysis of complex constructions with conditional-consequence relations.

a) semantic aspect: the initial predicative part of the construction contains hypothetical semantics, thereby the speaker indicates the potential for the implementation of the proposed action. The second part of the construction involves doubts about the appropriateness of this action. On this basis, a hypothetical negative meaning of past and future verbs is formed. At the linguistic level, the indicated semantics of the first part are conveyed by verbs of the past or future tense, the second part - exclusively by verbs of the future tense;

b) the cognitive aspect: the focus on the inexpediency of the perspective of a hypothetical action in the speaker's mind forms a script that determines the above semantics of the entire utterance;

c) pragmatic aspect: the use of the indicated verb forms in a hypothetical negative meaning provides an opportunity for the speaker to convey a negative attitude towards the proposed action and express its unpromising nature, for example: (about the student) *Ну допустим: **перевели** мы его в следующий класс, так что? Вы нам спасибо **скажете?***; ***Отослали** мы его к директору, а дальше что?*; *Ну **купим** мы этот стол, а **поставим** его куда? Ну **возьмешь** ты гитару, а что ты с ней на поле **будешь делать?***

Conclusion

Russian colloquial speech is a phenomenon that embodies the imagery of the speaker's speech. With regard to the grammatical meanings of the tense of the verb, this is expressed in the semantic transfer. The anthropocentric approach to the analysis of a linguistic sign makes it possible to identify the cognitive aspect of this process. The knowledge paradigm of human speech-thinking activity predetermines cognitive structures that are metonymic in nature, based on contiguity. This determines the ability to transition from one time zone to another: the plan of the past into the plan of the present or future; plan of the past, present or future into temporary delocalization, etc.

As the analyzed material shows, the dominant cognitive structure in this process is the scenario, somewhat less often - the gestalt or the frame.

At the semantic level, the transfer of the subject's action to an adjacent time plan is actualized, which at the linguistic level is embodied in the figurative meaning of the verb tense. Conversational speech, having specific properties, activates this process. At the pragmatic level, the implementation of the speaker's speech attitude is noted.

Analyzed in an anthropocentric context, the grammatical meanings of the tense of the verb, used in a figurative meaning in Russian colloquial speech, can be effectively extrapolated to other grammatical meanings of the verb in order to further develop the concept of explanatory grammar.

REFERENCES

- [1] Chesnokova N.V. Yazykovyye mekhanizmy glagolnoy obraznosti. In: Vestnik TGU. Vyp. 12 (92), 2010, pp. 216-223. [In Rus.]
- [2] Radbil T.B. Novyye yavleniya v grammatike russkogo yazyka v lingvokognitivnom osveshchenii. In: Osvoyeniye semanticheskogo prostranstva russkogo yazyka inostrantsami. Nizhniy Novgorod: NGLU, 2021, pp. 38-43. [In Rus.]
- [3] Onipenko N.K. Grammatika opisatel'naya i grammatika ob'yasnitelnaya. In: Yediniy yazyka i tekst, Moskva, 2009, pp. 66-76. [In Rus.]
- [4] Vepreva I.G., Shalina I.V., Matveyeva T.V. Russkaya razgovornaya rech': aspekty izucheniya i aktual'naya problematika. Yekateringburg, 2019, pp. 415. [In Rus.]
- [5] Litnevskaya E.I. Pismennaya forma russkoy razgovornoj rechi. Moskva, 2011, pp. 304. [In Rus.]
- [6] Borisova I.N. Russkiy razgovornyy dialog: struktura i dinamika. Moskva, 2007, pp. 320. [In Rus.]
- [7] Razgovornaya rech' v sisteme funktsional'nykh stiley sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: Grammatika. Moskva, 2009, pp. 312. [In Rus.]
- [8] Karaulov Yu.N. Kognitivnyye yedinitsey i urovni yazykovogo soznaniya. In: Acta Philologica. Moskva, 2007, pp. 5-20. [In Rus.]
- [9] Zhumabekova A., Kilevaya L.. Struktura sovremennogo yazykoznaniiya. Almaty, 2015, pp. 35-50. [In Rus.]
- [10] Karaulov Yu.N. Russkiy yazyk i yazykovaya lichnost'. Moskva, 2010, pp. 264. [In Rus.]
- [11] Russkaya razgovornaya rech': Fonetika. Morfologiya. Leksika. Zhest. Moskva, 2016, pp. 238. [In Rus.]
- [12] Bondarko A.V. Vid i vremya russkogo glagola. Moskva, 1971, pp. 239. [In Rus.]

ОРЫС ТІЛІНДЕГІ ЕТІСТІКТІҢ АНТРОПОЦЕНТРЛІК АУЫСПАЛЫ МАҒЫНАСЫ

*Килевая Л.Т.¹

¹Филология ғылымдарының докторы, профессор, Пшасныш қаласындағы лингвистикалық және техникалық университеті,
Пшасныш, Польша
¹email: kilevaya@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада етістіктің ауызекі тілдегі қолданыс шақтағы ауыспалы грамматикалық мағынасын түсіндіруге тырысады. Белгіленген мәселе белгілі бір шақ формасында етістікті қамтитын ауызекі сөйлеу конструкциялары негізінде шешіледі. Зерттеу пәні – етістіктің мағыналары мен формаларының семантикалық түрленуінің негізінде жатқан етістіктің ауыспалы мағынасының танымдық-коммуникативтік сипаты. Зерттеуде орыс тіліндегі етістіктің астарлы мағынасын түсіндіру үш аспектіні қамтиды: а) семантикалық; б) когнитивтік; в) прагматикалық. Фактологиялық материал Белоруссияның Могилев қаласының тұрғындарының орыс тіліндегі ауызекі сөйлеуінде қолданылған мағыналар мен формалардан тұрды. Зерттеу барысында ғылыми әдістер кешені қолданылды, олардың ішінде семантикалық және когнитивтік талдау әдістері басым болды.

Антропоцентрлік тұрғыдан материалды талдау уақыттың грамматикалық формаларының ауыспалы мағынасы сценарийлер, гештальттар және фреймдер түріндегі когнитивтік құрылымдардың қалыптасуына негізделген деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: етістік, шақ категориясы, грамматикалық мағына, семантикалық тасымалдау, ауызекі сөйлеу, когнитивтік құрылым.

ПЕРЕНОСНОЕ ЗНАЧЕНИЕ РУССКОГО ГЛАГОЛА В АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОМ ОСВЕЩЕНИИ

*Килевая Л.Т.¹

¹д.филол.н., проф., Лингвистическо-технический университет в
Пшасныше, Пшасныш, Польша
¹email: kilevaya@mail.ru

Аннотация. В настоящей статье предпринята попытка объяснить переносное грамматическое значение времени глагола в его разговорном употреблении. Обозначенная проблема решается на материале разговорных конструкций, включающих глагол в определенной форме времени. Предметом исследования является когнитивно-коммуникативная природа переносного значения глагола, лежащая в основе семантического преобразования глагольных значений и форм. Интерпретация переносного значения русского глагола в

исследовании включает три аспекта: а) семантический; б) когнитивный; в) прагматический. Фактический материал составили глагольные значения и формы, используемые в русской разговорной речи жителей белорусского города Могилева. В ходе исследования применялся комплект научных методов, доминирующими среди которых явились методы семантического и когнитивного анализа. Анализ материала в антропоцентрическом освещении позволяет заключить, что переносное значение грамматических форм времени основывается на формировании когнитивных структур в виде сценариев, гештальтов и фреймов.

Ключевые слова: глагол, категория времени, грамматическое значение, семантический перенос, разговорная речь, когнитивная структура.

Статья поступила 03.12.2021

УДК 81`27
МРНТИ 16.21.27
DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.007

CAUSES OF LANGUAGE CHANGES IN COMMUNICATION

***Kurmankul Y.¹, Ashinova S.², Kabshykbay N.³**

¹teacher of the chair for special language training at the Academy of the committee of the National Security RK, Almaty, Kazakhstan,

²Master, Gymnasium №111 Almaty, Kazakhstan,

³dubbing editor, Qazaqstan Radio and Television Corporation, Nur-Sultan, Kazakhstan

^{*1}email: erlan.kurmankul@mail.ru ,

²email: sholy_1970@mail.ru,

³email: redactornagyz@mail.ru

Abstract. This study aims to study the influence of the linguistic and social factors on changes in linguistic communication for a social context. The article examines the factors influencing the choice of words, social environment and speech behavior, characterizes the analysis of language as a socio-cultural phenomenon, as well as the use of the first and second languages, since the social context is a key element of this process. The social, cultural and psychological rules in society influence the worldview of people, changing the model and structure of the language. There were argued linguistic and sociolinguistic variations and factors of communication models. With regard to the continuous advancement of human civilization and the differentiation of people's status and interaction, the findings can raise

awareness of language variation caused by various social factors, as well as the influence on the language development. The article analyzed the opinions about sociolinguistic variations and factors of communication models.

Key words: linguistic situation, dialectics, socio-communicative system, sociolinguistics, linguistic norm, bilingualism, language style

Introduction

Linguistics studies the linguistic manifestations of local people's speech experience, their cultural models, traditional features of life, concepts related to the linguistic manifestations and verbal signals, while the culturology studies the features of idio-ethnic development, spiritual culture, customs and traditions, and the mythology studies the worldviews, beliefs and attitudes to the environment. All of them are interconnected, and there is a common "intersection point" exactly the road where they intersect. In this sense, sociolinguistics is a holistic synthesis of an image for the linguistic scientific research.

Ralph Fasold developed sociolinguistics in terms of relationship between the language and ethnicity, language and culture, language and mentality [1, pp. 315-334]. The development of the common language and ethnicity is always closely related. Therefore, it is not easy to imagine the extralinguistic study of language without paying close attention to ethnic history of nation. There are not many special works that comprehensively investigate the development of language and ethnic history of people who use that language.

The connection between the development of civilization and vocabulary changes, intellectual progress and creation of new grammatical forms and categories were demonstrated by Meillet A. [2, pp. 384-400]. Sommerfelt A. studied the connection between the language, social order and thinking [3, pp. 64-70]. The research direction such as the economics of language is developing on the basis of sociolinguistics and economic theory.

Charles A. Ferguson researched depending on the field of speech how the use of language is changed, the prestige of each language, the recognition of its native language, grammatical systems, diversity of vocabulary, literary heritage, phonology and other factors [4, pp. 325-340]. Dell Hymes proved the relationship between speech and way of thinking. Based on the theory that understanding a language requires knowledge not only of its vocabulary and grammatical form, but also of each word volume, he developed the model that identifies components that determine language interaction [5, pp. 8-38]. Basil Bernstein's work focused on the sociological structure of the language and pedagogical discourse, defining relationships between a person's manner of speech and social class [6, pp. 73-84]. There are three main areas of sociolinguistic research, each of them has its own methodology and object. They are urban numerical variations, linguistic sociology and communicative ethnography. The urban quantitative or variation field studies the linguistic

variation depending on the social factors in which speakers live. Among other things, it analyzes the influence on religion, education, socioeconomic status, occupation, age, gender, historical aspects and ethnicity.

Methods

The specific methods of sociolinguistics as the linguistic discipline are divided into three groups: methods of collecting material, methods of processing it and methods of assessing the reliability for obtained data. The methods such as questionnaires and interviews and general scientific method for analyzing written sources were used in this study. After analyzing the written sources during the observation process, a hypothesis was formulated. To verify the collected data, a certain part of the social community resorted to the survey.

There were 105 Kazakh repatriates of which 55 males and 50 females took part in the experiment. Most of them arrived in Kazakhstan from China, Turkey and Mongolia between the years of 2000-2019. The data was collected from real life situations, interviews and communication (2019-2021). About 50 speech acts were analyzed and 3 sociological experiments have been carried out. The sociological experiments included topics for outdoor discussions with friends and customer services at work. The experiments examined how native speakers use the language, examined the impact of the language on community, social dynamics and personal identity, and analyzed the use of two languages in the same area and the reasons why a person wants to use two or more languages in a certain situation, or if a person is forced to use two or more languages in service centers, and some reasons have been identified when choosing a language.

Discussion and Results

The language norm is a set of rules of the choice and use of linguistic means in the same society. In multilingual society, where more than two languages function and interact, sociolinguistics studies in which areas of social life these systems are used, what are the relations between them in terms of status and function, which language is dominant, i.e. state or official, accepted as the main means of communication and which are forced to play the role of family and everyday languages, under what conditions and in what forms of bilingualism and multilingualism arise. The languages are rarely equal. The use of the primary language is often predominant, and the other language acquires an additional status.

Table 1. The impact of the social aspects to the language.

Language dominance and proficiency	Second language acquisition	Typology of linguistic situations determined by social factors	Relationships between linguistic and social structures	Cross-linguistic influence
25.72	32.86	18.57	14.28	8.57

As it can be seen from table 1, the subjects of our sociolinguistic research were the national and linguistic relations, mutual behavior, evaluative attitudes and predispositions of speakers and the forms of linguistic existence in relation to both foreign and native languages, as well as the linguistic variants, their attitude to the use of language and its policy.

Table 2. The repatriates' facing language difficulties after moving to the country.

Pronunciation (accent)	Euphemisms (Taboo words)	Dialectism	Neologism	Sentence structure and word order
40 %	17.1%	8.16%	4.3%	30%

Most of all, the repatriates are hampered by pronunciation of words, for example, Chinese belongs to the Sino-Tibetan language family, and the other language belongs to the group of the Turkic languages, their manners of articulation are completely different. The words typical for spoken language include euphemisms, taboo words, dialectics and professional words. The speech-style equations are usually too simple, even crude. The words that cannot be spoken due to religious beliefs, old customs or censorship are called euphemisms. The taboo words do not convey the message directly, they describe the situation in a hint. From the point of view of their style, it is better to use a metaphor than to speak directly. Dialecticism is also used in the scientific, formal, and office styles. Professional vocabulary has a broader scope than dialectics. This area of vocabulary includes words and various terms related to the types of activities specific to the particular sphere, e.g. coal mining, cotton farming, fishing and etc.

Different vocabulary is used depending on the means of communication, the topic under discussion, communication between native speakers and the reason for the conversation. Contextual versions refer to different speaker cases and linguistic differences which depend on their contexts. The historical or diachronic versions refer to the linguistic differences that have arisen over years as the result of linguistic evolution. Some words may be lost, unused and disappeared, the new words will appear that have not existed before, such as 'Covid' or 'coronavirus', and etc. By describing the national language from the point of view of its social differentiation, it usually contains certain subsystems: the literary form, the territorial dialects, the professional and social jargons. For example, 'telefon sogu' - to call 'telefon yru' - to hit the phone; 'Mashina tez jure ma?' - Does the car go faster? - 'Mashina tez jugire ma?' - Does the car run faster? and etc. Such expressions are translated directly from Chinese, the direct translations of words, phrases and expressions are widely welcomed among people.

In the context of globalization people translate many expressions directly from the other dominant languages. In any society if a language has

no social support for development, sooner or later it will die, therefore the language gets filthy and foul and the scope of language application narrows. Due to the small number of sources, people are often forced to use only dominant language data. Since people nowadays mainly use social media more than television, newspapers and magazines, they get used to language of social media and build their vocabulary from them. There is no language control here, nobody edits language style and people learn its poor language. This demonstrates that if there is no communication in the native language for interaction, then the language is in a state of survival. The simplification of the morphological structure is noticed. Such signs of speech may appear in speakers under similar social conditions, it can be judged the linguistic situations are typical for the socio-communicative system.

Conclusion

The change of political situation and economic transformation affect the condition of the socio-communicative system and function of its components. As the research shows people violate the language norm, make mistakes and mix different language styles. The language variant occurs when there are social barriers. The linguistic variants as geographic, contextual, socio-cultural and historical refer to different forms that exist in language to denote the same concept. Depending on the socio-ethnic tradition, colloquial speech may or may not constitute the normative space of the same language.

Geographic versions refer to linguistic differences associated with different geographic origins of speakers. All factors that may affect the use of language are taken into account: the characteristics of speakers (age, gender, level of education, culture and occupation) and characteristics of particular speech acts and speech factors (theme, setting, communicator), e.g. a person cannot talk to an adult as he usually talks to a child. It also changes language depending on the topic of discussion with friends on the street or client service at work. Sociolinguistics focuses on how native speakers use it. The sociology of the language examines how language affects community, social dynamics and personal identity, and analyzes the common use of two languages in the same area, why a person wants to use two or more languages in the certain situations, the reasons of choosing them and the relationship between different languages. In linguistics, it is customary to distinguish between the synchronic and diachronic conditions of language and some aspects of linguistic research.

REFERENCES

- [1] Fasold R. The sociolinguistics of language. Introduction to sociolinguistics. - Oxford, 1990. - Volume II. – P. 315-334.
- [2] Meillet A. L'évolution des formes grammaticales. Scientia, 1912. - Vol. 12 (26). – P. 384-400.

[3] Sommerfelt A. The dialect of Torr Co. Donegal, 1953. – Vol. 1(1). – P. 64-70.

[4] Ferguson Ch. A. Diglossia. Word. – 1959. – 15. – P. 325-340.

[5] Hymes D. Models of the interaction of language and social setting. Journal of Social Issues, 1967. – Vol. 23(2). – P. 8-38.

[6] Bernstein B. Theoretical studies towards a sociology of language (Class, Codes and Control). Journal of Language in Society, 1975. – Vol. 4(7). – P.73-84.

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ ТІЛДІҢ ӨЗГЕРУІНЕ ӘСЕРІ

*Құрманқұл Е.¹, Ашинова С.², Қабшықбай Н.³

¹ арнайы тілдер дайындығы кафедрасының аға оқытушысы, ҚР Ұлттық Қауіпсіздік Комитетінің Академиясы, Алматы, Қазақстан,

² магистр, № 111 гимназия, Алматы, Қазақстан,

³ дубляж редакторы, Қазақстан Радио және Телевизия Корпорациясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

*¹email: erlan.kurmankul@mail.ru,

²email: sholy_1970@mail.ru,

³email: redactornagyz@mail.ru

Аңдатпа. Бұл зерттеу әлеуметтік контекстте лингвистикалық қарым-қатынастың өзгеруіне лингвистикалық және әлеуметтік факторлардың әсерін зерттеуге бағытталған. Мақалада сөздерді таңдауға, әлеуметтік ортаға және сөйлеу әрекетіне әсер ететін факторлар қарастырылады, сонымен қатар тілді әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде талдау, сондай-ақ бірінші және екінші тілдерді қолданыс аясы сипатталады, өйткені әлеуметтік контекст бұл процестің негізгі элементі болып табылады. Қоғамдағы әлеуметтік, мәдени және психологиялық ережелер тілдің моделі мен құрылымын өзгерте отырып, адамдардың дүниетанымына әсер етеді. Қарым-қатынас модельдерінің лингвистикалық және социоллингвистикалық вариациялары мен факторлары туралы пікірлер талданады. Адамзат өркениетінің үздіксіз алға дамуы мен адамдардың мәртебесінің өзара әрекеттестігінің дифференциациясына қатысты тұжырымдар әр түрлі әлеуметтік факторлардың әсерінен болатын тілдің өзгеруін және де сонымен қатар тілдің дамуына әсер ету ықпалын арттыра алады. Мақалада әлеуметтік ортаға және сөйлеу әрекетіне әсер ететін факторлар қарастырылады, сонымен қатар тілді әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде талдау, сондай-ақ бірінші және екінші тілдерді қолданыс аясы сипатталады, өйткені әлеуметтік контекст бұл процестің негізгі элементі болып табылады.

Тірек сөздер: тілдік ахуал, диалектика, әлеуметтік-коммуникативтік жүйе, әлеуметтік лингвистика, лингвистикалық норма, билингвизм, тілдік стиль

ПРИЧИНЫ ИЗМЕНЕНИЙ ЯЗЫКА ПРИ ОБЩЕНИИ

*Курманкул Е.¹, Ашинова С.², Капшыкбай Н.³

¹преподаватель кафедры специальной языковой подготовки,
Академия Комитета Национальной Безопасности РК,
г.Алматы, Казахстан,

²магистр, гимназия № 111, Алматы, Қазақстан,

³ Редактор по дубляжу, корпорация Радио и Телевидения
Казахстан, г.Нурсултан, Казахстан

*¹email: erlan.kurmankul@mail.ru,

²email: sholy_1970@mail.ru,

³email: redactornagyz@mail.ru

Аннотация. Это исследование направлено на изучение влияния языковых и социальных факторов на изменения языкового общения в социальном контексте. В статье исследуются факторы, влияющие на выбор слов, социальную среду и речевое поведение, охарактеризован язык как социокультурный феномен, а также использование первого и второго языков, поскольку социальный контекст является ключевым элементом этого процесса. Социальные, культурные и психологические правила в обществе влияют на мировоззрение людей, изменяя модель и структуру языка. Рассмотрены лингвистические и социолингвистические вариации и факторы коммуникативных моделей. Что касается непрерывного развития человеческой цивилизации и дифференциации статуса и человеческих взаимодействий, результаты могут повысить осведомленность о языковых вариациях, вызванных различными социальными факторами, а также о влиянии на языковое развитие. В статье рассматриваются факторы, влияющие на социальную среду и речевую деятельность, а также проводится анализ языка как социокультурного феномена, а также использование первого и второго языков, поскольку социальный контекст является ключевым элементом этого процесса. Анализируются мнения о лингвистических и социолингвистических вариациях и факторах коммуникативных моделей.

Ключевые слова: языковая ситуация, диалектика, социально-коммуникативная система, социолингвистика, языковая норма, двуязычие, языковой стиль

Статья поступила 01.10.2021

УДК 81.27; 81'373.45

МРНТИ 16.21.47

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.008

АМЕРИКАНДЫҚ СЛЕНГТЕРДІҢ ШЫҒУ ТАРИХЫ ЖӘНЕ ШЕТ ТІЛІНЕН КЕЛГЕН СӨЗДЕРДІҢ СЛЕНГКЕ АЙНАЛА ОТЫРЫП ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ЕНУІ

*Дүйсенбай А.Е.¹, Бекқожанова Г.К.²

¹шетел филологиясы (батыс тілдер) мамандығының 2 курс
магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,
Алматы, Қазақстан,

²филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ
ұлттық университетінің шетел филологиясы және аударматану
кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан

*¹e-mail: aikumis.duisenbay@mail.ru,

²e-mail: almaty.gulnar@mail.ru

Аңдатпа. Жастар мәдениеті еш нәрсеге ұқсамайтын өзіндік мәні бар дүние. Ол ересектер әлемінен экспрессивті, кейде тіпті дөрекі өрнектеу тәсілімен ерекшеленеді, бүкіл әлемге төтеп бере алатын және өзінің қайталанбас әлемін жасай алатын сөздік формасы, батыл және шешуші, тек жастар қолдана алады. Мұндай дүние жасаудың бір құралы – жастар сленгі.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі: Қарым-қатынаста қазақ жастары қазақ тілінен басқа американдық жаргон тілінде сөйлейді.

Негізгі мақсат, жұмыс бағыттары жастарды қызықтыратын сленгтердің ерекшеліктерін, жастардың американдық сленг сөздерді қолдану себептерін нақтылау, қазақстандық жастардың сөйлеу тіліндегі жаргон бірліктерінің типологиясына сипаттама беру.

Мақалада сленгтің күрделі және болмай қоймайтын тілдік құбылыс екендігі атап өтілген. Оның пайда болуы әрқашан белгілі бір тілдік қауымдастықтың өміріндегі тарихи, әлеуметтік және мәдени үрдістерге байланысты болды. Сленг лингвистикалық теория тұрғысынан ғана емес, аударма теориясы тұрғысынан да қызықты.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы ағылшын тілінен қазақ тіліне енген сөздердің лексикалық тобын жаргондық бірліктер ретінде, олардың өзіне тән ерекшеліктерімен, белгілерімен теориялық тұрғыдан түсінуінде жатыр.

Мақаланың тұжырымдары Қазақстан жастарының тілін сипаттауда, жас қазақстандықтың сөйлеу портретін жасауда, жастар жаргондарының сөздігін құрастыруда, сондай-ақ сөйлеу мәдениетіне арналған еңбектерде және т.б. пайдаланылады.

Автор сөйлеу материалын семантикасы, қолданыс аясы, шығу тегі жағынан талдап, сипаттайды. Статистикалық деректер мақаланың ережелерін негіздеу үшін ұсынылады.

Мақалада «жаргон» терминінің шығу тарихы мен оның мағынасы жан-жақты қарастырылады. Жаргон сөздердің тілдік ерекшеліктері мен қайнар көздері сипатталады. Шығармада орталық орында қазақ жастарының сленгтік сөйлеуге не итермелейді және қазақ жастарының сөйлеуінде жаргон бірліктерінің қай топтары көбірек кездеседі деген сұрақтар тұрады.

Автор қазақстандық жастар үшін сленгтің тартымды болуының негізгі себептері компьютерлік технологиялардың дамуы, заманауи музыка мәдениеті, сондай-ақ ағылшын тілінің қазіргі кездегі ең сәнді және үйренуге оңай табиғаты деп санайды. Автор сленгті жастардың өмірінің бір бөлшегі, оны бүгінгі күнде күнделікті өмірде қолданбау мүмкін емес деген тұжырымға келеді.

Тірек сөздер: жаргон, жаргон, сленг, лексикография, жастар, қоғам.

Кіріспе

Сленг контекстегі диалект – адамдардың азды-көпті шектеулі саны қолданатын және өзінің құрылымы бойынша (фонетика, грамматика, лексикалық құрам немесе семантика) тілдің аумақтық, уақытша немесе әртүрлі болады. Ағылшын лексикографиясында «сленг» термині өткен ғасырдың басында кең тарала бастады. Бұл терминнің әдебиетте пайда болу мерзімі Ұлы Оксфорд сөздігіне сәйкес белгіленді, бұл «сленг» термині «*language of a low or vulgar type*» мағынасымен алғаш рет 1756 жылы куәландырылғандығын көрсетеді. [1;3].

Сленгтер негізгі тілдің қызметімен қарым – қатынас функциясын атқарады, тікелей хабар берудің айрықша формасын құрайды. Сленг сөздер тілдік белгілері оның қызметінің ерекше шартын анықтайды. Олардың бастылары мыналар:

- Бейресмилік;
- Сөйлеу еркінділігі;
- Сөйлеу қарым – қатынасының экспрессивтілігі;
- Тілдік тәсілдерді сұрыптаудың қажетсіздігі;
- Сөйлеудің автоматтығы.

«Сленг» сөзінің этимологиясы даулы тудырған және тіл білімінде бұл тұжырымдаманың қайдан пайда болғандығы туралы көптеген теориялар бар. Эрик Парtridge (әйгілі сленг зерттеушісі) нұсқасы ең орынды деп танылады, ол *slang* сөзі *sling* – to utter етістігімен байланысты болуы мүмкін екенін көрсетті (лақтыру). Сленг ұғымы қазіргі филологияның назарын аударып бастады. Қазіргі уақытта сленгтің анықтамалары өте көп, олар көбінесе бір-біріне қайшы келеді. Бұл қарама-қайшылықтар,

ең алдымен, «сленг» ұғымының көлеміне қатысты: атап айтқанда, әдеби баламалармен синоним болып табылатын экспрессивті, ирониялық сөздерді сленгке қосу керек пе, жоқ па, оны қолдану білімді адамдар шеңберінде талқыланады. Оның қайнар көздері, бір жағынан, әр түрлі әлеуметтік топтардың сленгтері, ал екінші жағынан, қазақ тіліндегі және ағылшын тіліндегі сөздердің әр түрлі тақырыптық топтарында кездеседі.

Англияда сленг сөзінің ауызша түрде қашан пайда болғандығы белгісіз. Алғаш рет 18-ғасырда Англияда жазбаша түрде жазылған. Содан кейін бұл «қорлау» дегенді білдірді. Шамамен 1850 жылы бұл термин «заңсыз» жергілікті лексика ретінде кеңірек қолданыла бастады. Бірқатар ағылшын ғалымдары сленг сөзін жаргон, аргоның синонимі ретінде ғана қолданады. Бұл белгілі сленг ғалымы Эрик Парtridgeдің пікірі. Ол: «Болашақта мен сленг терминін жаргон сөзінің синонимі ретінде қолданамын»-деп атап кетті.

Стюарт Флекснер «америка сленг сөздігінің» авторы ретінде біраз ақпараттар енгізді. Оның пайымдауынша, әр американдық сөздіктерде кемінде 10,000 не болмаса 20,000 сөз болады. Сол сөздіктің ішіндегі 2,000 сөз сленгтерден тұрады. Ол сленгтің лексика қорының 10-20% құрайды екен. Дегенменде бұл Стюарт Флекснердің көз-қарасы бойынша, бұл лекция қоры бүкіл американдық халыққа белгілі болса да, күнделікті өмірде аса қолданыла бермейді. Ғалымдардың зерттеуі бойынша, Америкада ағылшын сөздік қорында 1000 сленг бар, және басқа түрлерінде 3500 сөз бар. Олар кәсіби сленг, жаргондар, арго және қанатты сөздер.

Зерттеу жұмысының нәтижесі

Сленг тұла бойына байланысты әрқашан жаңарып, өзгеріп отыруды талап етеді. Әйтседе, сленгтердің көпшілігі салыстыра келгенде көпке шыдамай, қолданыстан алынып тасталынады.

1. «Сленг» терминінің мағынасы туралы әртүрлі көзқарастар оның ең маңызды қасиеттерін жалпылауға мүмкіндік береді;

2. Сленг-бұл әдеби лексика емес, яғни бұл әдеби ағылшын тілінен тыс сөздер мен тіркестер (Standard English);

3. Сленг-бұл ең алдымен, ауызша сөйлеу кезінде пайда болатын және қолданылатын лексика;

4. Сленг-бұл эмоционалды лексика;

5. Сленгтің көптеген сөздері мен сөз тіркестерінің таныс эмоционалды бояуы әртүрлі түстермен ерекшеленеді (әзіл айту, мазақ ету, жұмыстан шығару, жек көру, дөрекі сөздер);

6. Қолдану саласына байланысты сленгті белгілі және жалпы қолданылатын (жалпы сленг) және танымал емес немесе аз қолданылатын (арнайы сленг) деп бөлуге болады).

Сленгтің көптеген сөздері халықтың көп бөлігі үшін түсініксіз (әсіресе олардың пайда болуы және қолданудың кең саласына көшу кезеңінде) болуы мүмкін. Түсініксіздік бұл сленгтің шет тілдерінің диалектілері мен жаргондарынан қарыз алу салдарынан пайда болады; Сленгке әр түрлі сөздер мен сөз тіркестері кіреді, олардың көмегімен адамдар белгілі бір әлеуметтік және кәсіби топтармен таныса алады; Сленг-бұл әдеби емес лексиканың жарқын, экспрессивті бөлігі, тілдің стилі, әдеби тілмен сөйлеуге тікелей қарама-қайшы келеді. Сленг-бұл уақыт өте келе өзгертін және ел мен қоғам өміріндегі кез-келген өзгерістерге жауап беретін тірі, қозғалмалы, ауыспалы тіл.

Қазақ жастарының сленг сөздерімен сөйлеуіне нелер әсер етеді?:

- Компьютерлік технологиялардың дамуы. Интернет және оның кең мүмкіндіктері, жылдам дамып келе жатқан компьютерлік технологиялар әрқашан жастарды қызықтырады.

- Заманауи музыкалық мәдениет. Жастардың әуестігінің бірі-музыка. Ол жастар өмірінің бір бөлігі. Қазіргі заманғы музыка - әртүрлі мәдениеттердің, музыкалық бағыттардың қоспасы, композиторлық эксперименттердің нәтижесі. Қазіргі уақытта жастар арасында шетелдік музыка танымал, ал қазақ орындаушылары мен композициялары көбіне жастардың көңілінен шыға бермейді.

Жастар арасындағы ағылшын тілі «ең сәнді» және үйренуге оңай болып саналады. Көптеген жастар онымен таныс. Сондықтан көптеген жастар сленгтері ағылшын тілінен алынған, қазақ тіліне аударылмаған сөздер. Бір қызығы, бұл сленгтерді өмірде ешқашан ағылшын тілін үйренбеген адамдар да түсінеді, сондықтан сленг сөздер қазір қолданыста. Мысалы: лаптоп – ноутбук; фифти-фифти - 50-де 50; респект – құрмет; чейнж-алмасу; лузер-бақытсыз, бейбак; дринк-сусын; пипл – адамдар; крейзи – күшті; прайс – баға; бест – үздік; лав стори - махаббат хикаясы; дарлинг – сүйіктім; гоу хоум - үйге барайық! Сленгтер қоғамға байланысты бірнеше топтарға бөлінеді:

➤ Көңіл көтеруге арналған сленгтер: пати(party) - кеш (емтихан тапсырғаннан соң пати ұйымдастырамыз); пойнт (appointment) – кездесетін жер (мен оған кездесетін пойнтты айттым, бірақ ол келмеді); күрес, күресу(fight, fighting) - төбелес (әдеттегідей бәрі фэйтингпен аяқталды: біздің балалардың сыра ішкеннен кейінгі әдеттері);

➤ Қарым-қатынас кезіндегі сленгтер: френд(дос), лайк(ұнату),лав(ұнату), мит(кездесу).

➤ Адамның дене мүшелері: фейс(бет), липс(ерін), хед(бас), тиз(тіс), хенд(қол), лег(аяқ), фингер(саусак), нейл(тырнақ).[2;37].

➤ Әр түрлі уақыт кезеңдері, кестелерде: терм (term)-семестр (бұл терм өте ұзақ. Қашан аяқталады екен?); холидей (holiday) - демалыс (менің өмірімде бәрі жақсы, себебі жақында холидей болады) [3; 25];

➤ Үй тұрмысына қажетті технологиялар: телек(TV) теледидар,

фридж(fridge) мұздатқыш, комп(computer) компьютер, дивиди(DVD) DVD плейер, сиди (CD) CDплеер.

➤ Туған-туыстарға арналған: мазер (mother) ана , фазер (father) әке, систер (sister) әпке, бразер (brother) аға, релетив (relative) туысқан, перентс (parents) ата-ана.

➤ Бұйымдар: ирингс (earrings) сырға, бәк (bag) сөмке, кейс (case) чемодан.

➤ Киім киіну үлгісінде: дрес (dress) көйлек, траузерс (trousers) шалбар, джинс (jeans), тишорт (T-shirts) футболка, бутс (boot) аяқ киім.[4;78].

Күнделікті сабақ кезінде қолданылатын танымал сленгтер: Very good; Because; LoL; Hello, baby! I don't know. Hello, my friend; Super; Fair; People; Help me! Usually; How are you?

Қорытынды

Зерттелген ақпараттар бойынша біз сленгтің әдеби тілге жат екенін және оған қарамастан одан бас тарта алмайтынымыз белгілі. Сленг жастардың өмірінде өте маңызды рөл атқарады, олардың өмірі сленгсіз мүмкін емес секілді, бұл жастарға бір-бірімен сөйлесуге көмектесіп қана қоймай, сөздік қорын кеңейту арқылы жаңа шетелдік лексиканы игеру процесін жеңілдетеді. Сленг ол өміріміздің бір бөлшегі сияқты, күнделікті өмірде оны қолданбау мүмкін емес. Қазіргі жастар білімді ұрпақ ретінде, қазақ тілінің құндылығын сақтап, дәріптеуі қажет. Сленг ол біздің дәуірімізге дейін болып келді және өмір сүруін жалғастыра береді. Сленг ол жәй ғана өмірде қолданатын заманауи, шет тілдерінен келген сөздер ғана емес, сонымен қатар әр адамның өмірінде маңызды рөл атқарады. Сленг туралы ақпараттар, әсіресе, қазақ тілімен салыстыру бойынша өте аз. Сол себепті бұл күрделі тақырып әлі де зерттелуі қажет.

ӘДЕБИЕТ

[1] Борисова-Лукашанец Е.Г. Лексические заимствования и их нормативная оценка (на материалах молодежного жаргона 60-70 годов. – Москва: Наука, 1999.

[2] Жураховская В.Д. Функционирование жаргонной лексики о современном русском языке // Студент и технический прогресс: Матер. XIX Всесоюзн. студ. конф., Новосибирск: Филология, 1999 .

[3] Запесоцкий А. С., Фаин Л. П.. Эта непонятная молодежь. – Москва: Мир, 1990 .

[4] Лыков А.Г. Современная русская лексикология (русское окказиональное слово) – Москва: Высшая школа, 2006.

[5] Шестикрылов П. American slang. – М., - 2006.

REFERENCES

[1] Borisova-Lukashanec E.G. Leksicheskie zaimstvovaniya i ih normativnaya ocenka (na materialah molodezhnogo zhargona 60-70 godov. –

Moskva: Nauka, 1999. [In Rus.]

[2] ZHurahovskaya V.D. Funkcionirovanie zhargonnoj leksiki o sovremennom russkom yazyke // Student i tekhnicheskij progress: Mater. XIX Vsesoyuzn. stud. konf., Novosibirsk: Filologiya, 1999 . [In Rus.]

[3] Zapesockij A. S., Fain L. P. Eta neponyatnaya molodezh'. – Moskva: Mir, 1990 . [In Rus.]

[4] Lykov A.G. Sovremennaya russkaya leksikologiya (russkoe okkazional'noe slovo) – Moskva: Vysshaya shkola, 2006. [In Rus.]

[5] SHestikrylov P. American slang. – M., - 2006. [In Rus.]

ИСТОРИЯ ПОЯВЛЕНИЯ АМЕРИКАНСКИХ СЛЕНГОВ И ЗАИМСТВОВАНИЕ КАЗАХСКИМ ЯЗЫКОМ ИНОЯЗЫЧНЫХ СЛЕНГОВЫХ СЛОВ

*Дуйсенбай А.Е.¹, Беккожанова Г.К.²

¹магистрант 2 курса специальности «Иностранная филология»
(западные языки), Казахский национальный университет имени аль-
Фараби, Алматы, Казахстан,

²кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры
иностранной филологии и переводоведения, Казахский национальный
университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

*¹e-mail: aikumis.duisenbay@mail.ru,

²e-mail: almaty.gulnar@mail.ru

Аннотация. Молодежная культура - это мир со своим смыслом, не похожий ни на что другое. От взрослого мира он отличается выразительной, иногда даже грубой манерой выражения, словесной формой, которая может противостоять всему миру и создать свой неповторимый мир, смелый и решительный, которым может пользоваться только молодежь. Одним из средств создания такого мира является молодежный сленг.

Актуальность темы исследования: казахстанская молодежь в общении, помимо казахского языка, говорит и на американском сленге.

Основной целью, направлениями работы является выяснение особенностей сленга, привлекающей молодежь, причин использования молодежью американских сленговых слов, описание типологии сленговых единиц в речи казахстанской молодежи.

В статье отмечается, что сленг - сложное и неизбежное языковое явление. Его появление всегда зависело от исторических, социальных и культурных тенденций в жизни того или иного языкового сообщества.

Научная значимость работы заключается в теоретическом осмыслении лексической группы слов, заимствованной из английского языка в казахский язык как сленговых единиц, с присущими им особенностями и признаками.

Выводы статьи можно использовать в описании языка молодежи Казахстана, в создании речевого портрета молодого человека –

казахстанца, в составлении словаря молодежного жаргона, а также в работах по речевой культуре и др.

Автор анализирует и описывает речевой материал в аспектах семантики, сферы употребления, происхождения. Приводятся статистические данные для аргументации положений статьи.

В статье рассматривается история происхождения термина «сленг» и его значения. Описываются лингвистические особенности сленговых слов, их источники. Центральное место в работе занимает вопрос о том, что побуждает казахстанскую молодежь говорить на сленге и какие группы сленговых единиц наиболее популярны в речи казахстанской молодежи.

Автор считает основными причинами привлекательности сленга для казахстанской молодежи развитие компьютерных технологий, современную музыкальную культуру, а также характер английского языка как самого модного сейчас и легкого для изучения. Автор приходит к выводу, что сленг - это часть жизни молодежи, что не использовать его в повседневной жизни сегодня невозможно.

Ключевые слова: жаргон, сленг, сленг, лексикография, молодежь, общество.

HISTORY OF AMERICAN SLANGS AND THE WAYS BORROWINGS IN THE KAZAKH LANGUAGE BECOME SLANGS

*Duisenbay A.E.¹, Bekkozhanova G.K.²

¹2nd year master's degree in foreign philology (Western languages), Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan,

²Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer, Department of Foreign Philology and Translation Studies, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

*¹e-mail: aikumis.duisenbay@mail.ru,

²e-mail: almaty.gulnar@mail.ru

Abstract. Youth culture is a world with its own meaning, unlike anything else. It differs from the adult world in an expressive, sometimes even rude manner of expression, a verbal form that can withstand the whole world and create its own unique world, courageous and decisive, which can only be used by young people. One of the means of creating such a world is youth slang.

Relevance of the research topic: Kazakh youth in communication, in addition to the Kazakh language, speaks American slang.

The main goal, directions of work is to clarify the features of slang that attracts young people, the reasons for the use of American slang words by young people, a description of the typology of slang units in the speech of Kazakhstani youth.

The article notes that slang is a complex and inevitable linguistic phenomenon. Its appearance has always depended on historical, social and cultural trends in the life of a particular linguistic community. Slang is interesting not only from the point of view of linguistic theory, but also from the point of view of translation theory.

The scientific significance of the work lies in the theoretical understanding of the lexical group of words borrowed from the English language into the Kazakh language as slang units, with their inherent features and characteristics.

The conclusions of the article can be used in describing the language of young people in Kazakhstan, in creating a speech portrait of a young man - a Kazakhstani, in compiling a dictionary of youth jargon, as well as in works on speech culture, etc.

The author considers the main reasons for the attractiveness of slang for Kazakhstani youth are the development of computer technologies, modern musical culture, as well as the nature of the English language as the most fashionable now and easy to learn. The author comes to the conclusion that slang is a part of the life of young people, that it is impossible not to use it in everyday life today.

Key words: jargon, slang, slang, lexicography, youth, society.

Статья поступила 25.11.2021

УДК 81-11

МРНТИ 16.21.47; 16.21.07

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.009

ЗАҢ ТЕРМИНДЕРІНІҢ ЛИНГВОКОГНИТИВТІК АСПЕКТІСІ

***Елубаева А.А.¹**

¹ф. ғ. м. Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ,

Алматы, Қазақстан,

¹e-mail: aluanai96@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада құқық саласындағы заң терминдерінің лингвокогнитивтік аспектісі теориялық тұрғыдан зерттелген. Заң терминологиясы, заң термині және когнитивтік лингвистикаға анықтама беріліп, оның аударма процесімен байланысы түсіндірілген. Заң терминдерінің когнитивтік аспектісі түпнұсқа тілінде сөйлейтін халықтық танымымен, логикалық ойлау қабілетімен байланысты. Аударма процесінде бұл ерекшелік айрықша зерттеуді талап етеді. Заң терминдерін аудару барысында, терминдерге салыстырмалы талдау

жүргізіп, лингвокогнитивтік аспектісін немесе сол терминнің білдіретін құқықтық бейнесін ұғыну керек.

Түпнұсқа тіліндегі терминнің ұқсас баламасын аударма тілінен іздеу керек. Заң терминдерінің лингвокогнитивтік аспектісі салыстырмалы талдау негізінде мысалмен түсіндірілген. Мақалада нысанға алынып отырған терминдер қазақ заңы мен ағылшын заң материалдарынан алынған. Екі елдің құқықтық жүйесі әртүрлі болғандықтан, заң терминдері де әртүрлі болып келеді. Екі тіл - екі дүниетаным демекші, әр түрлі семьяға жататын тілдер әрдайым бірдей нәрсені білдірмейді, тек оған әр түрлі көзқараспен қарайды. Бір тіл - ол бір бөлек әлем болса, ал екі тіл – ол екі бөлек әлем.

Дегенмен, терминдерге лингвокогнитивтік аспекті тұрғысынан салыстырмалы-типологиялық талдау жүргізудің өзіндік мәні бар. Салыстыру арқылы нәтижесінде терминдердің өзара ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтауға болады. Мақалада терминнің когнитивтік ерекшелігі жайлы сөз қозғаған батыс және Отандық ғалымдардың есімдері аталған. Сондай-ақ, бұл зерттеу жұмысында теориялық зерттеу әдісі, салыстырмалы-салғастырмалы, салыстырмалы-типологиялық, когнитивтік талдау сияқты зерттеу әдістері қолданылды.

Тірек сөздер: заң термині, аударма, құқық, лингвокогнитивтік аспекті, таным.

Кіріспе

Нақты анықтамасы бар, белгілі бір мәнге ие әрі белгілі бір салада ғана қолданылатын арнайы сөздер терминдер екені белгілі. Нысанға алып отырған құқық саласында заң терминдері кеңінен қолданылады. Лингвистиканың бұл айрықша категориясы аударма теориясы мен аударма процесінде ерекше мәнге ие. Заң терминдерін аударма тіліне аудару аудармашыдан ерекше қабілет пен білімді әрі жауапкершілікті талап етеді. Оның себебі, заң терминдерінің білдіретін мағынасында және де аудару барысында екі елдің де құқық жүйесінің айырмашылығында жатыр. Заң терминдерінің қалыптасуына сол елдің құқықтық жүйесі, тарихы, салт-дәстүрі, мәдениеті мен халқының танымы әсер етеді.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Зерттеу материалдары қазақ және ағылшын тілдеріндегі заң құжаттары мен заң терминдерімен айқындалады. Зерттеу әдістері салыстырмалы-типологиялық талдау, когнитивті талдау және сипаттамалық әдісті қамтиды.

Талдау қорытындысы

Қазақ тіліндегі заң терминдеріне тіл мен сана деңгейінде талдау жүргізілді. Қазақ тіліндегі заң терминдерінің қалыптасуына

қалыптасуына әдет-ғұрып, ұстанымдар, діни ерекшеліктер сияқты бірқатар факторлар әсер етеді. Ағылшын тіліндегі заң терминдерінің де лингвокогнитивтік ерекшеліктері бар екені анықталды.

Талқылау

Заң терминологиясы деп заң шығару тәжірибесінде пайдаланылатын, көпшілік мақұлдаған, тиісінше рәсімделген және жүйеленіп қалыптасқан заң терминдерінің жиынтығын айтамыз. Ал заң термині бұл заң мазмұны мен құқық нормаларына түсінік беру мақсатында қолданылатын ұғымдардың сөздік белгілері мен арнайы терминдерге қатысы бар сөздер. Терминдердің лингвокогнитивтік аспектісін теориялық тұрғыдан зерттемес бұрын, когнитивтік лингвистика ұғымына тоқталайық. «Когнитивтік лингвистика - тілдік сана көріністерінің табиғатын, лингвистикалық ойлаудың ақиқатын зерттейтін тіл білімінің саласы. Әр халықтың, ұлттың санасында әлемнің ғылыми бейнесі туралы, қоршаған ортаның шындығы туралы ұқсас идеялар қалыптасады [1]. Когнитивтік лингвистика адам баласының логикалық ойлау қабілетімен, менталитетімен және таным көкжиегімен тығыз байланыстағы пән. Терминдердің когнитивтік ерекшеліктері аударма процесінде көрініс табады. Мәселен, «екі тіл - екі дүниетаным демекші, әр түрлі семьяға жататын тілдер әрдайым бірдей нәрсені білдірмейді, тек оған әр түрлі көзқараспен қарайды» (В. Гумбольд). Бір тіл - ол бір бөлек әлем болса, ал екі тіл – ол екі бөлек әлем. Бірақ бұл әлемдердің бір-біріне ұқсастықтары болмауы да әбден мүмкін. Әрбір этностың, ұлттың тек өзіне ғана тән ерекшеліктері болады және басқалардан өмір салты, дүниеге деген көзқарасы, идеяларымен ажыратылады. Әр халықтың (мыс. қазақ, ағылшын) ертеден қалыптасып келе жатқан өзіндік мәдениеті мен болмысы, санасы мен танымы болады. Соған орай, белгілі бір салада заттар мен құбылыстарға атау беріліп, терминдер жасалады десе болады, оны тіл білімінде терминжасам деп атайды.

Терминдер адамның логикалық ойлау қабілетінің нәтижесінде жасалады әрі оны қабылдау процесімен ерекшеленеді. Және адам баласының таным процесін бейнелейтін, сондай-ақ әлемнің ғылыми көрінісін түсінуге мүмкіндік беретін когнитивті құрылымдар ретінде «терминдер» әрдайым ұғымды білдіреді. Ал ұғым сана деңгейінде таным процесстерімен тікелей байланыста болып отырады. Аударма барысында аудармашы терминдердің табиғатына терең ұғыну керек. Мәселен, ол үшін заңи терминдердің функциялық құрылымына, гендік ерекшелігіне, мағыналық және морфологиялық өзгешеліктері мен нормативті стильдік белгілеріне толыққанды зерттеу жүргізеді. Терминология саласына экстралингвистикалық факторлар әсер етіп, когнитивті лингвистика тұрғысынан зерттелу үстінде. Соңғы бес жылдықта О.А. Жұбаева,

С.Исакова, Г.Алмұханова сияқты Отандық зерттеушілер терминдердің когнитивті сипатын зерттеп, осы бағыттың дамуына өз үлестерін қосты. Авторлардың пікірінше, терминдерге когнитивті тұрғыдан талдау жүргізу үшін, ең алдымен тіл иесінің санасындағы танымдық және ментальды процестерді анықтап алу керек және термин адам танымымен байланысты қарастырылады деген қорытындыға келген [2, 15-23 б]. Заң терминдерін лингвокогнитивтік тұрғыдан зерттеу маңызды процесс. Бұл тілдік құрылымдар танымдық (когнитивтік) ақпаратқа ие. Тілдік формада заңды мағынаға ие термин сөздерге тән ерекшеліктің бірі ақпараттылық болғандықтан, заң терминдерінің тілдік және танымдық (лингвокогнитивті) құрылымын зерттеу маңызды процесс [3]. Осы тұжырымдаманы мысалдар арқылы дәлілдеп көрейік.

Мәселен, заң саласындағы кәсіби ағылшын тілінде «barrister, solicitor» сияқты терминдер бар. Осы екі терминді ағылшын тілінен қазақ тіліне транслитерация тәсілі арқылы, яғни қазақ тіліндегі әріптерді дәлме-дәл көшіріп аударуға болады (мыс. барристер, солиситор). Бірақ, қазақ тілінде сөйлеушінің танымында бұл терминдердің құқықтық бейнесі қалыптаспаған, жаңа дүние болуы мүмкін. Яғни, танымдық әрі логикалық ойлау қабілеттері іске қосылады. Бұл терминдер тек ағылшын халқына тән, өздеріне ғана түсінікті және құқықтық жүйелері мен заңдарында жиі қолданыста жүрген кілттік сөздер. Ал ағылшын тілінен қазақ тіліне аударма жасайтын аудармашы осы терминдерге сипаттама беру арқылы аударуға болады. Барристер деп Англияның жоғары сотында сөйлеуге құқылы, жоғары дәрежелі адвокатты (қорғаушы) айтады. Ал солиситор клиентке оның мәселесі бойынша кеңес беру функциясын атқаратын адвокатты білдіреді (қорғаушы). Осылайша, бұл терминдерді аударуда транслитерациялау және сипаттамалы аударма тәсілдерін қолдануға болады. Немесе мағынасы жағынан ұқсас, қазақ тілінде сөйлеушінің қабылдауына жағдай туғызатындай қазақ тілінен баламалар іздеп, қорғаушы немесе адвокат, заңгер деген терминдерді ұсынуға болады. Бұл процессте жоғарыда берілген ағылшын тіліндегі екі терминнің лингвокогнитивтік аспектісі анықталды.

Қазақ тілінде ғана қолданылып, ағылшын тілінде сөйлеушінің танымында жоқ заң терминдерін де қарастырып көрейік. Мәселен, *балиғат жасы* қазақ тілінде сөйлеушіге бірден түсінікті әрі діни ақпаратқа толы термин. Яғни, ислам діні шеңберінде кәмелеттік жасты білдіреді. Ұл балалар он үште, қыздар он-он бір жаста балиғат жасына жетеді деп есептеледі [4]. Ал балиғат жасы бұл шариғат заңдарына сәйкес, қыз бен ұл баланың физиологиялық тұрғыдан жыныстық жетілу кезеңі. Осы жастан бастап қыз бала мен ұл балаға мұсылманның бес парыздарының бірі намаз оқуларына да рұқсат етіледі. Демек, балиғат жас терминінің лингвокогнитивтік аспектісі анықталды. Ал осы терминді ағылшын тіліне мағынасын жеткілікті деңгейде қалай беруге

болады деген сұрақ туындауы мүмкін. Ол үшін ең алдымен, ағылшын тілінен балама іздейміз. Ағылшындардың құқықтық жүйесінде және заң материалдарында кәмелеттік жас терминін *majority* деп береді. Он сегіз жасқа толғандағы процесс. Ағылшындардың танымында ол тек сандармен және ересек өмірге қадам басумен ғана шектеледі. Яғни, ешқандай діни сипат немесе мәдени ерекшелік жоқ. Осы орайда, *majority* терминінің де лингвокогнитивтік аспектісі анықталды. Бірақ, балиғат жасы мен *majority* терминдерін балама ретінде ала алмаймыз. Себебі, кәмелеттік жас пен *majority* терминдері балама және сөзбе-сөз аударма бола алады. Ал **балиғат жасы** терминін ағылшын тіліне аудару үшін, ағылшын заң материалдарынан балама іздеу керек. Мысалы, БҰҰ бала құқығы туралы Конвенцияның 12-бабында және Шотландияның 2014 жылы қабылданған бала құқығы туралы заңында баланың жетілген кезеңін сипаттайтын **maturity** термині кездеседі. Мысалы: *States Parties shall assure to the child who is capable of forming his or her own views the right to express those views freely in all matters affecting the child, the views of the child being given due weight in accordance with the age and maturity of the child* [5]. Діни сипаттағы балиғат жас терминіне ағылшын тілінде сөйлеушілердің қабылдауына мүмкіндік беретін әрі осы образды бейнелейтін *maturity of the child* терминін балама ретінде ұсынуға болады. Терминдердің лингвокогнитивтік аспектісін анықтау мақсатында салыстырмалы талдау жүргізудің нәтижесінде терминдердің ұқсастықтары мен айырмашылықтары бірдей анықталады. Бұл процесс аудармашының фондық білімін, санасын кеңейтуге мүмкіндік береді.

Мысалы, ағылшын тілінде *bullying* термині қоғамда және заңда жиі қолданылады. Осы терминнің когнитивтік аспектісі мектеп жасындағы балалардың, яғни оқушылардың бір-біріне физикалық әрі психикалық тұрғыдан қысым көрсету әрекеттерімен сипатталады. Шет елдерде бұл қоғамда бар және өзекті мәселе. Ал қазақ заңында мұндай термин қолданылмаған және қарсы ешқандай заң қабылданбаған. Демек, қазақ қоғамына және тәрбиесіне жат дүние. Осы орайда, екі елдің заңындағы айырмашылықтар мен қатар, бала тәрбиелеуде де айырмашылықтар бар екенін көруге болады.

Терминдер арнайы ақпаратты тасымалдаушы когнитивті құрылымдар деген қорытындыға келуге болады. Заң терминологиясы ерекше зерттеуді талап ететін сала. Терминдерді аудару күрделі процесс. Аударма тілінде сөйлеушілерге заң терминдердің мағынасын дұрыс жеткізе білу аудармашының шеберлігі. Терминге тоқталатын болсақ, терминдер негізінен қысқа да нұсқа, белгілі бір салаға қатысты ақпаратты қамтитын, когнитивті ойлаудың нәтижесінде пайда болған тілдік бірліктер немесе кілттер екен. Заң терминдердің бір тілден екінші тілге адекватты аударылуы лингвокогнитивтік мәселе тудырып,

заң аудармасының барьері деуге болады. Заң терминдерін аудару үшін мына тәсілдерді жатқызуға болады: аударма тілінен сәйкес балама іздеу; сипаттап аудару (сипаттамалы аударма); аударма тілдегі аналогын беру; калькалау және транслитерация.

Қорытынды

Заң терминдерді түпнұсқа тілінен аударма тіліне аудару үшін мына ережелерге сүйенуге болады:

1) Нысанға алып отырған екі елдің заңдарына шолу жасау. Терминдерге салыстырмалы талдау жүргізу арқылы жалпы изоморфизмдері мен диаморфизмдерін анықтау керек.

2) Заң терминінің табиғатын толық түсінгеннен кейін, ұқсас әрі сәйкес келетін терминдерді іздеу керек.

3) Егер сәйкес келетін терминдер табылмаса, түсіндірмелі немесе сипаттамалы аударма арқылы аударуға болады.

4) Калькалау мен транслитерация тәсілдерін қолдануға болады.

Қорытындылай келе, заң термині арнайы ақпаратты қамтитын заң материалдарының элементі. Терминдерге салыстырмалы-типологиялық талдау жүргізу маңызды процесс. Себебі, заң терминдерінің түпнұсқа тілінен аударма тіліне дұрыс аударылуы жауапкершілікті талап етеді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Исакова С.С., Кожина С.А. Когнитивная структура термина воровство в казахском и английском языках // Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеттің ХАБАРШЫСЫ. – Көкшетау, 2016. 1-36.

[2] Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси жұмыс комитеті. ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ХАБАРШЫ. – 2016. – № 2 (52).

[3] Барабаш О.Б. Юридический термин: проблемы изучения. – [Электрондық ресурс]. Қолжетімді күйі: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskiy-terminproblemy-izucheniya/viewer>

[4] Жас ерекшелігі. <https://www.muftyat.kz/kk/articles/edification/2019-01-15/18533-zhas-erekshelg/>

[5] Convention on the Rights of the Child. [Электрондық ресурс]. -Қолжетімді күйі:

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

REFERENCES

[1] Isakova S.S., Kozhina S.A. Kognitivnaya struktura termina vorovstvo v kazahskom i anglijskom yazykah // SH.Uәlihanov atyndary Kөkshetau memlekettik universitetiniң HABARSHYSY. – Kөkshetau, 2016. 1-3b. [In Rus.]

[2] Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Тілдерді дамыту және қоғамдық-саяси зһұмыс комитеті. TERMINOLOGIYALYQ HABARSHY. – 2016. – № 2 (52). [In Kaz.]

[3] Barabash O.B. YUridicheskij termin: problemy izucheniya. – [Elektrondyқ resurs]. Қолзһетімді кyji: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskij-terminproblemy-izucheniya/viewer> [In Rus.]

[4] ZHas ereksheligi. <https://www.muftyat.kz/kk/articles/edification/2019-01-15/18533-zhas-erekshelg/> [In Kaz.]

[5] Convention on the Rights of the Child. [Elektrondyқ resurs]. -Қолзһетімді кyji:

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx>

ЛИНГВОКОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ ТЕРМИНОВ ПРАВА

*Елубаева А.А.¹

¹Магистр филологических наук, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан,
¹e-mail: aluanai96@gmail.com

Аннотация. В статье теоретически исследуются лингвокогнитивные аспекты юридических терминов в сфере права. Даются определения юридической терминологии, правовой терминологии и когнитивной лингвистики и объясняется их связь с процессом перевода. Когнитивный аспект юридических терминов связан со знаниями людей, говорящих на языке оригинала, способностью мыслить логически. В процессе перевода эта особенность требует специального изучения. При переводе юридических терминов необходимо провести сравнительный анализ терминов и понять лингвокогнитивный аспект или юридическое значение термина.

Аналогичный эквивалент термина на языке оригинала следует искать в целевом языке. Лингвокогнитивный аспект юридических терминов поясняется на примере, основанном на сравнительном анализе. Термины, использованные в статье, взяты из юридических материалов на казахском и английском языках. Из-за разных правовых систем двух стран юридические термины также различаются. Два языка - это два мировоззрения, и языки, принадлежащие к разным семьям, не всегда означают одно и то же, но они смотрят на это по-разному. Один язык - это отдельный мир, а два языка - это два разных мира.

Однако сравнительно-типологический анализ терминов с точки зрения лингвокогнитивных аспектов имеет свое значение. В результате сравнения можно выявить сходства и различия между терминами. В статье упоминаются имена западных и отечественных ученых, рассказавших о когнитивных особенностях этих терминов. Также в исследовании использовались такие исследовательские методы,

как теоретическое исследование, сравнительно-сопоставительный сравнительно-типологический, когнитивный анализ.

Ключевые слова: юридический термин, перевод, право, лингвокогнитивный аспект, познание.

LINGUACOGNITIVE ASPECTS OF LEGAL TERMS

*Yelubayeva A.A.¹

¹Master of Philological Sciences, Ablai Khan KazUIRandWL,
Almaty, Kazakhstan

¹e-mail: aluanai96@gmail.com

Abstract. This article theoretically explores the linguocognitive aspect of legal terms in the field of law. Definitions of legal terminology, legal terminology and cognitive linguistics are given and its connection with the translation process is explained. The cognitive aspect of legal terms is associated with the knowledge of the people who speak the source language, the ability to think logically. In the process of translation, this feature requires special research. When translating legal terms, it is necessary to make a comparative analysis of the terms and understand the linguocognitive aspect or the legal image of the term. A similar equivalent of the term in the source language should be sought in the target language. The linguocognitive aspect of legal terms is explained by an example based on a comparative analysis. The terms used in the article are derived from Kazakh and English legal materials. Due to the different legal systems of the two countries, the legal terms are also different. Two languages are two worldviews, and languages belonging to different families do not always mean the same thing, they just look at it differently. One language is a separate world, and two languages are two separate worlds. However, a comparative-typological analysis of terms from linguocognitive perspective is essential. As a result of comparison, it is possible to identify similarities and differences between the terms. The article mentions the names of Western and domestic scientists who spoke about the cognitive features of the term. As well as, theoretical, cognitive analysis, comparative, comparative-typological research methods were used in this research work.

Key words: legal term, translation, law, linguocognitive aspect, cognition.

Статья поступила 20.09.2021

УДК 811.111-26

МРНТИ 16.21.27; 16.21.55

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.010

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКОЕ СВОЕОБРАЗИЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА МОБИЛЬНЫХ ЧАТОВ

*Кожбаева Г.К.¹, Ермагамбетова А.С.², Дінәсілова М.А.³

¹м.ф.н., преподаватель, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
г.Алматы, Казахстан,

²к. п. н., доцент, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
г.Алматы, Казахстан,

³м.п.д., старший преподаватель, КазУМОиМЯ имени Абылай хана,
г. Алматы, Казахстан,

*¹gkozhbaeva@gmail.com,

²ermagambetova@mail.ru

³mdinassilova@gmail.com

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные содержательные и структурные черты письменной онлайн коммуникации с использованием мобильных приложений. Актуальность исследования объясняется количеством и доступностью международного онлайн общения, и, в том числе, общения на английском языке во всех сферах. Глобальная ситуация с COVID-19 и последовавший массовый переход на обучение и профессиональную коммуникацию онлайн привели к неимоверной значимости приложений для общения. Мы проводим много времени за чтением и написанием сообщений в чатах. Этот тип интерактивного общения обычно довольно краткий, спонтанный и широко распространённый. Мы пользуемся чатами во всех видах задач и ситуаций, в личных и служебных вопросах. Даже непрекращающаяся пандемия была бы гораздо тяжелее без мобильных чатов.

Цель исследования - выявить ключевые лингвистические и структурные особенности онлайн коммуникации на английском языке в мобильных чатах типа WhatsApp, Telegram и других популярных приложениях. Научная значимость работы продиктована тем, что изучение массовых языковых явлений является важнейшей целью лингвистики, изучающей язык в современном состоянии. Сегодня вербальная онлайн коммуникация - это огромная часть естественного языка человека. Языковые особенности коммуникации в Интернете активно проникают в другие виды коммуникации. Изучение закономерностей организации, развития и функционирования языка объясняется практической значимостью исследования: для полноценного участия современного человека в глобальной профессиональной, учебной или развлекательной сфере с использованием мобильных приложений необходимо не только

знание английского языка, но и принятых норм и правил письменного поведения в англоязычных чатах.

Методология исследования включает аналитический обзор предыдущих научных работ, посвященных изучению опосредованной онлайн коммуникации в Интернет форумах и чатах. Однако основной упор практического рассмотрения проблемы ставится на лингвистический и стилистический анализ особенностей письменной коммуникации в чатах мобильных приложений, язык которых в большей степени имеет формальные признаки устной речи, нежели обычная переписка (email, форум, блог). Основные результаты исследовательской работы: определены специфические лингвистические, стилистические особенности, включая графические и другие семиотические аспекты англоязычного дискурса мобильных чатов, имеющих признаки устной и письменной речи.

Ключевые слова: лингвистические и стилистические особенности, онлайн чаты, онлайн коммуникация, лексико-грамматические искажения, графоны, эмодзи, мультимедийность, интерактивность.

Основные положения

Стремление людей к общению является основой цивилизации современного мира, без коммуникации люди бы не смогли ничего создать. Возможно, именно эта особенность помогла людям миллионы лет назад стать самым развитым видом на земле. В современном мире многие сферы жизни человека переходят в онлайн, и общение также частично перешло в сеть интернет.

Вопросы, связанные с влиянием интернет-коммуникаций на английский язык, были в фокусе лингвистов и филологов с момента, когда было зафиксировано первое общение в сети интернет. Повсеместно наблюдается влияние языка, употребляемого в мировой паутине, на разговорный английский язык как в лингвистическом, так и в стилистическом плане.

Введение

Согласно социологическим исследованиям Казахстанского института стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан, «каждый второй респондент (49,4%) использует Интернет ежедневно. При этом такая частота более характерна для жителей сельской местности (55,4%, в 1,2 раза больше, чем горожане)». [1, с. 22] Принимая во внимание, что данное исследование проводилось до глобальной пандемии, без сомнения, возможно предположить, что частота использования Интернета в неделю значительно выросла. Это подтверждается статистическими исследованиями от июля 2020 года онлайн агентства www.statista.com: «Almost 4.57 billion people were active internet users as of July 2020, encompassing 59 percent of the global

population. Mobile has now become the most important channel for internet access worldwide as mobile internet users account for 91 percent of total internet users» [2]. Прогнозируется рост количества пользователей социальных медиа, включая блоги, форумы, чаты, с 3.6 миллионов человек в 2020 до 4.41 миллионов к 2025 году.

Многие исследователи обращаются к теме этой новой реальности и к тому, как там себя проявляет человек. По мнению российского филолога Компанцевой Л. Ф., «лингвистическая парадигма Интернета находится в стадии формирования, что предполагает использование как старых, так и новых методов исследования; переосмысление лингвистических проблем на новом лингвистическом материале» [3, с.25]. Такая заинтересованность со стороны лингвистов вызвана не самим средством интернет общения, а большим интересом к ней со стороны пользователей интернета. Как выразили Ли Ян и О.В. Дедова в своем анализе межличностной коммуникации в интернете, «Интернет, как особая коммуникативная среда, принёс с собой новые способы общения,

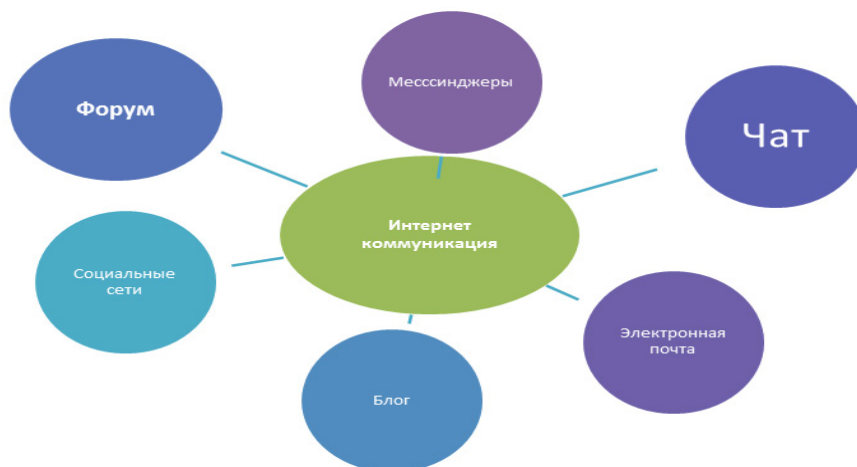

Рисунок 1 - Виды интернет коммуникации

стереотипы речевого поведения, новые формы существования языка. Изменения спровоцированы инновационным характером текстового носителя и каналов коммуникации» [4, с. 506]. На рисунке 1 изображены схема всевозможных способов интернет коммуникации, которые доступны к исследованию.

Материалы и методы

Материалом исследования настоящей статьи с целью прослеживания и анализа лингвистических особенностей языка чатов послужили высказывания пользователей англоязычных мобильных чатов в сети интернет. При этом используются сравнительно-сопоставительный и описательный методы лингвистических исследований. Все использованные материалы взяты из свободных источников.

Результаты

Благодаря общению в интернете появились новые словоформы, структуры и стили речи. В данной статье мы исследуем лингвостилистическое многообразие англоязычных чатов и видим, как такое общение повлияло на английский язык и слог пользователей мобильного интернета. Для полноценного участия современного человека в глобальной профессиональной, учебной или развлекательной сфере с использованием мобильного общения, необходимо знание:

- во-первых, английского языка;
- во-вторых, лингвостилистических особенностей языка чатов;
- в-третьих, принятых норм и правил письменного поведения в чатах.

Наш исследовательский проект рассматривает лингвистические и стилистические особенности языка форумов и чатов на материале англоязычных сайтов. Локализация целевого сервера не являлась определяющим фактором при выборе материала для практического анализа. Все изученные нами примеры общения в чатах были взяты в открытых источниках.

Обсуждение

Мы рассматриваем язык мобильных чатов, так как это наиболее распространённый способ Интернет общения. Почти у каждого казахстанца со смартфоном установлен Whatsapp или Telegram. Скорость разработки приложений и жесткая конкуренция между компаниями-разработчиками приложений постепенно накапливали одинаковые наборы функций, так что в конечном итоге многие программы стали очень похожими. Хотя технология позволяет использовать голосовой, графический и мультимодальный обмен в чатах, здесь мы будем ссылаться исключительно на письменный режим чата.

Пожалуй, самые известные примеры чатов - это обмен мнениями между пользователями в приложениях Whatsapp, Facebook Messenger, WeChat, с их характерным использованием разговорных стилей письма и сосредоточением внимания на повседневных темах. Такие тексты могут различаться по длине, в зависимости от того, содержат ли они изображения, отсортированы ли они по автору, теме или дате, или имеют приоритет в виде списка или таблицы, но это всего лишь косметические переменные факторы, которые зависят от интерфейса. Поэтому мы рассмотрим особенности языка чатов независимо от конкретного приложения.

Сравнивая с данными глобального исследования, проведенного Statista.com, английский язык есть наиболее используемый язык Интернет общения в мире: «As of January 2020, English was the most popular language online, representing 25.9 percent of worldwide internet users» [5]. Учитывая, что в мире существует более 7000 языков и 40 из них наиболее распространены, процент использования английского

языка (25.9 %) можно считать «лингва франка» Интернет сообщества.

Уникальной особенностью мобильного чата является синхронное взаимодействие, когда автор и читатель взаимодействуют одновременно в разных местах. **Интерактивность** – основная лингвостилистическая черта чатов. Чат можно понимать как форму обмена мгновенными сообщениями в виде диалога или полилога в зависимости от количества участников. Принципиальная разница мобильного чата от интернет-чата в том, что мобильное общение предполагается между знакомыми друг другу людьми, настройки Whatsapp и Telegram позволяют отказаться от общения с незнакомым человеком, а в Интернет-чате партнерами по общению могут быть незнакомые люди.

Язык чата можно справедливо охарактеризовать как результат влияния Интернета и массовой культуры. Значение такой речи хорошо иллюстрируется подавляющим ее признанием. Фактически, это – одно из наиболее часто используемых средств дистанционного общения среди людей. Язык чата упростил и ускорил процесс передачи сообщений, его легко понять и воспроизвести, он прост и требует меньше времени.

В чате язык стилистически окрашен, абсолютно подавляющее использование **неформального и разговорного стилей речи**, за исключением случаев, когда в чате решаются вопросы профессионального характера или общение ведется с лицом, требующим соблюдения субординации. Для придания выразительности своим сообщениям пользователи активно применяют **иронию и метафору**, а также **эмоционально-экспрессивную лексику**. На рисунке 2 – примеры сообщений из чатов, на первом примере – чат на сайте магазина, где люди общаются вежливо, соблюдая субординацию, как в деловом письме, на втором примере можно увидеть проявление эмоций участников и использование сарказма как стилистического приема. .

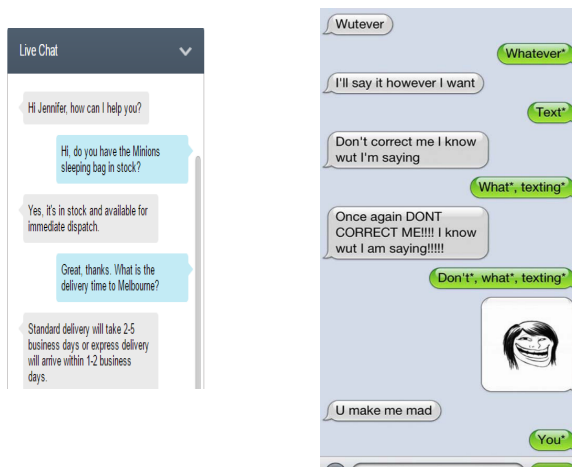

Рисунок 2 – примеры сообщений из чатов в деловом стиле и с эмоционально-экспрессивной лексикой

Чат представляет собой очень быстрое общение, что приводит к экономии средств у авторов сообщений на различных языковых уровнях, это можно отследить на уровне лексики, орфографии, морфологии, пунктуации и др. Лингвистическая особенность, которая вытекает из вышеописанной потребности и в первую очередь выделяется во многих чатах, – это использование нестандартной формы написания слов, которая формируется за счет следующих приемов:

- **Специфические сленговые сокращения** – как правило, это искажение написания формы слова, отступления как от орфографической нормы, так и от графического стандарта:

GNITE (Good night)

Bcoz (because)

hugz (hugs)

- **Акронимы и аббревиатуры**

LOL (Laughing Out Loud);

OMG (Oh My God)

GTG (Got To Go)

- **Буквенно-цифровые графоны** с использованием символов и цифр вместо слов, а также ответ на вопрос в чате, переданный знаками «+» и «-»:

gr8 (great)

4u (for you)

e123 (easy as 123)

Например, на рисунке 3 представлены сообщения из чатов whatsapp, в которых можно увидеть сообщение, почти полностью написанное графонами. Понять такое сообщение может только человек, который владеет сленгом, принятым в чатах. Во втором чате – забавное общение между ребенком и мамой, которая не разбирается в сокращениях.

Рисунок 3 – пример сообщений из чатов с использованием сленговых выражений, графонов и аббревиатур

- **Эмодиконы** с применением простых графических элементов (служебных символов):

^ * ^

/// *% * ///

• **Орфографическое упрощение**, когда письменные предложения, как правило, упрощаются за счет опускания подлежащего, вспомогательных глаголов или определителей групп существительных. Ниже на первой картинке – пример сообщений с эмоджиконами в мобильном чате, а на второй – орфографическое упрощение, когда автор пренебрегает глаголами «you there» (рисунок 4).

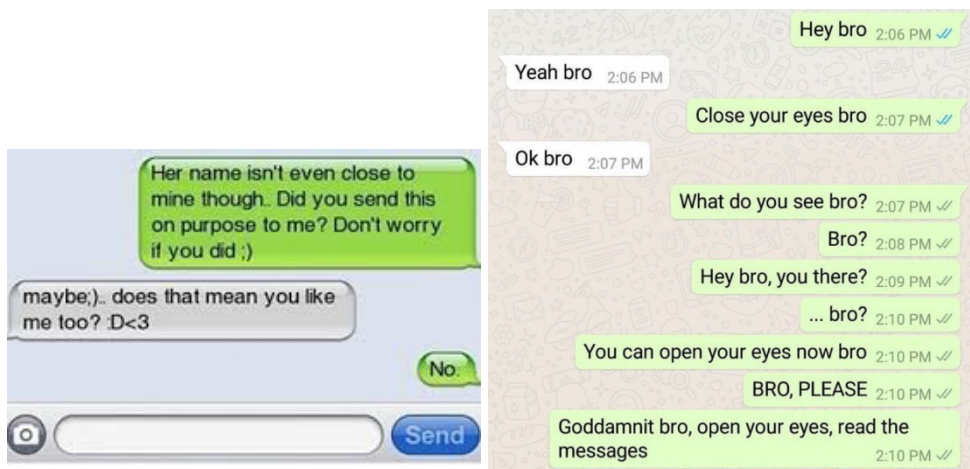

Рисунок 4 – пример сообщений из чатов с использованием эмоджиконов и орфографического упрощения

• **Интонационная капитализация**, т.е. выделение слов или предложений заглавными буквами для привлечения внимания к ключевому элементу высказывания

• **Искаженное написание грамматических структур**, в частности обилие интонационных знаков препинания (вопросительные, восклицательные, другие знаки препинания), а также отсутствие или ограниченное использование знаков препинания в грамматических целях (например, для обозначения конца предложения), сюда же можно отнести разделение текста не на части предложения, а новыми сообщениями. На рисунке 5 – пример злоупотребления капитализацией, а также искаженное написание грамматических структур

Рисунок 5– пример сообщений из чатов с использованием капитализации и искаженным написанием грамматических структур

Еще одна примечательная особенность – большое количество орфографических ошибок, возможно, вызванных нежеланием лишиться раз перечитывать и проверять свой текст. По мнению российского лингвиста Трофимовой Г.Н., «любой чат либо сайт особенно ярко высвечивает пробелы в орфографической, пунктуационной и стилистической грамотности его создателей, участников или пользователей» [6, с.82]. Необходимо помнить, что мы имеем дело с синхронным общением, которое требует набора текста в реальном времени, и ошибки возможны, в первую очередь, от невнимательности. Тем не менее, мы убедились в том, что большинство искажений слов являются преднамеренными.

В целом, похоже, что у собеседников есть два основных приоритета при написании подобного письма: один из них – сэкономить время, второй – развивать экспрессивность в ситуации, когда нет возможности прибегать к обычным средствам речи (интонации, мимике, жестам и т. д.).

Еще одной принципиальной особенностью чата является его **мультимедийность**, помимо возможности в мобильном чате отправлять участникам фото, видео и аудиоинформацию, как произведенную собственными силами, так и любые материалы в принципе, участники чата могут отправлять друг другу в ответ **анимированные смайлы** и картинки, подвижные **картинки в формате gif**. Эта практика очень популярна в чатах мобильных приложений, что приводит к обилию пересылаемой информации и является характерной чертой таких чат платформ, как Whatsapp, Telegram, Skype и других.

Следует отметить, что, помимо всего прочего, чат содействует неформальности общения, он персонифицирован, такое общение максимально имитирует живую речь. Формат чата способствует **отрывочности сообщений**, когда в одном сообщении находится кусочек высказывания, а для продолжения предложения нужно читать последующие сообщения. В этом случае в грамматическом аспекте мы обнаруживаем предложение без пунктуационных знаков, которое передается не целно – отдельным сообщением, а через разделение на структурные единицы или высказывания. В данном случае одно предложение может занять несколько сообщений, такое произвольное воспроизведение устной речи также является лингвистической особенностью языка чата.

Кроме того, с точки зрения стилистики, лингвист И.В.Арнольд классифицирует язык на 2 гипергруппы: книжные и разговорные слова и выражения на основании «условий общения в разных сферах человеческой деятельности» [7, с. 169]. При этом И.В.Арнольд указывает в своей работе, что деление на книжную и разговорную группы слов не может напрямую коррелироваться с устной и письменной речью. Исходя из этого, можно утверждать, что язык чатов в большинстве своем соответствует категории разговорной речи, хотя фиксируется в письменной виде, а значит – относится к письменной речи. При анализе

лингвостилистических особенностей англоязычных чатов в мобильной коммуникации были выявлены 7 групп особенностей, отраженных в диаграмме на рисунке 6.

Рисунок 6 - лингвостилистические особенности языка англоязычных чатов

С точки зрения стилистики, язык чатов в зависимости от цели чата будет выдержан в градации от неформального разговорного стиля до официального (в случае профессиональных чатов). При этом чат, как форма синхронного взаимодействия участников, предполагает обмен мгновенными сообщениями, а значит, максимально воспроизводит живую речь. Язык чата чаще всего эмоционально окрашен, авторы стремятся использовать метафоры и иронию, но при этом будут сдержанны в общении по вопросам профессионального или официального характера. В чатах очень распространены сленговые сокращения, аббревиатуры, графоны различных видов, эмодзи, упрощения. Процесс создания таких явлений динамичен, пользователи создают новые творческие сочетания каждый день. Исканное написание в чате можно разделить на преднамеренное (как творческий акт) и непреднамеренное, когда автор допустил опечатку или ошибся в написании и отправил текст без проверки. В первом случае это – проявление экспрессивности, а во втором – стремление сэкономить время и максимально быстро отправить свой ответ. Мультимедийность и переход от вербальной информации к невербальной (аудио, видео, рисунок) характеризует чат мобильного приложения. Отрывочность речи в чате также говорит о воспроизведении неподготовленной устной речи в письменном виде. Различные сокращения, творческие стилизации, изменения написания слов и прочее нацелены на восполнение экстралингвистической информации, они воспроизводят акцент, эмоции, различные аспекты живой речи.

Заключение

В результате проведенной работы были установлено, что в онлайн-общении в чатах обнаруживаются многие особенности разговорного

английского языка, ведь, по сути, это способ представить устную речь в письменном формате. Это обстоятельство объясняет, почему в языке чатов часто используются свойственные этим жанрам сокращения, сленг и в целом, свободное обращение с грамматическими нормами языка. С помощью искажения форм языка, через модификации пунктуации, дробление предложения на структурные части сокращают время для переписки и усилия, необходимые для общения, а главное – таким образом, через слова на экране в сознании читающего проецируется устная речь. Чат, вследствие синхронной интерактивности, активнее мотивирует пользователей на быструю реакцию и экономию сил по сравнению с другими формами общения в интернете, например, в форумах.

Мобильные чаты и в целом Интернет общение формируют речь огромного сообщества, которое использует различные языковые вариации для реализации своих коммуникативных задач. Многим не нравятся такие игры с речью и манипуляции с грамматикой, но факт в том, что технологии придают общественному опыту нечто от своей природы: внеязыковая реальность диктует языку свои новые правила и нормы.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Интернет-коммуникации в Казахстане: степень мобилизационного потенциала (по результатам социологического исследования), Составитель: Черных И.А — Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2014. — 172 с.

[2] Сайт «Statista» // <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population> (был доступен 01.11.2020)

[3] Компанцева Л.Ф. От классического языкознания - к интернет-лингвистике // Studia Linguista : збірник наукових праць. - К.: 2010. - Вип. 4. - С. 24-30

[4] Дедова О.В., Ли Ян Анализ механизмов формирования лексико-семантической группы «межличностная коммуникация в интернете» // Мир науки, культуры, образования – 2019 - № 5 (78). – с. 506-509

[5] Сайт «Statista» // <https://www.statista.com/statistics/262946/share-of-the-most-common-languages-on-the-internet/> (был доступен 20.11.2020)

[6] Трофимова Г.Н. Языковой вкус интернет-эпохи в России: Функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты / - М.: Изд-во РУДН, 2004. – 380 с.

[7] Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов / И.В. Арнольд; под ред. П.Е. Бухаркина. - 5-е изд. испр. и доп. - М.: Флинта: Наука, 2002. - 384 с.

REFERENCES

[1] Internet-kommunikatii v Kazahstane: stepen' mobilizatsionnogo potentsiala (po rezul'tatam sociologicheskogo issledovaniya), Sostavitel': CHernyy I.A — Almaty: KISI pri Prezidente RK, 2014. — 172 s. [In Rus.]

[2] Sajt «Statista» // <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population> (byl dostupen 01.11.2020)

[3] Kompanceva L.F. Ot klassicheskogo yazykoznaniiya - k internet-lingvistike // Studia Linguista : zbirnik naukovih prac'. - K.: 2010. - Vip. 4. - S. 24-30 [In Rus.]

[4] Dedova O.V., Li YAn Analiz mekhanizmov formirovaniya leksiko-semanticheckoj gruppy "mezhlichnostnaya kommunikaciya v internete" // Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya – 2019 - № 5 (78). – s. 506-509 [In Rus.]

[5] Sajt «Statista» // <https://www.statista.com/statistics/262946/share-of-the-most-common-languages-on-the-internet/> (byl dostupen 20.11.2020) [In Rus.]

[6] Trofimova G.N. YAzykovoј vkus internet-epohi v Rossii: Funkcionirovanie russkogo yazyka v Internetе: konceptual'no-sushchnostnye dominanty / - M.: Izd-vo RUDN, 2004. – 380 s. [In Rus.]

[7] Arnol'd I.V. Stilistika. Sovremennyj anglijskij yazyk: uchebnik dlya vuzov / I.V. Arnol'd; pod red. P.E. Buharkina. - 5-e izd. ispr. i dop. - M.: Flinta: Nauka, 2002. - 384 s. [In Rus.]

ҰЯЛЫ ТЕЛЕФОН ЧАТТАРЫНДА ҚОЛДАНЫЛАТЫН АҒЫЛШЫН ТІЛІНІҢ ЛИНГВОСТИЛИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

*Қожбаева Г.Қ.¹, Ермагамбетова А.С.², Дінәсілова М.А.³

¹ф.ғ.м., оқытушы, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан,

²ф.ғ.к., доцент, Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан,

³ Ілеспе аударма магистрі, аға оқытушы, Абылай хан атындағы

ҚазХҚжӘТУ, Алматы, Қазақстан,

*¹gkozhbaeva@gmail.com

²ermagambetove@mail.ru

³mdinassilova@gmail.com

Аңдатпа. Бұл мақалада мобильді қосымшалардың көмегімен жазбаша онлайн коммуникацияның негізгі мазмұндық және құрылымдық ерекшеліктері қарастырылады. Мақаланың кіріспесінде зерттеудің өзектілігі халықаралық онлайн-байланыстың, оның ішінде барлық салаларда ағылшын тілінде сөйлесудің көлемі мен қолжетімділігімен түсіндіріледі. Жаһандық COVID-19 жағдайы және одан кейін онлайн оқыту мен кәсіби байланысқа жаппай ауысу байланыс қосымшаларының маңызының артуына алып келді. Біз чат хабарламаларын оқуға және жазуға көп уақыт жұмсаймыз. Интерактивті коммуникацияның бұл түрі әдетте өте қысқа, кенетті және кең таралған. Біз чаттарды барлық тапсырмалар мен жағдайларда, жеке және іскерлік мәселелерде пайдаланамыз. Тіпті жалғасып жатқан пандемия мобильді чатсыз әлдеқайда ауыр болар еді.

Зерттеудің мақсаты – WhatsApp, Telegram және басқа да танымал қосымшалар сияқты мобильді чаттарда ағылшын тілінде онлайн қарым-қатынастың негізгі тілдік және құрылымдық ерекшеліктерін анықтау.

Бұқаралық тілдік құбылыстарды зерттеу тілді қазіргі қалпында зерттейтін тіл білімінің ең маңызды мақсаты екендігі еңбектің ғылыми маңыздылығын аңғартады. Онлайн ауызша қарым-қатынас бүгінгі күні адамның табиғи тілінің үлкен бөлігі болып табылады. Интернеттегі коммуникацияның лингвистикалық ерекшеліктері басқа коммуникация түрлеріне белсенді түрде енуде. Тілдің ұйымдастырылу, даму және қызмет ету заңдылықтарын қарастыру зерттеудің практикалық маңыздылығымен түсіндіріледі: қазіргі заманғы адамның жаһандық кәсіптік, білім беру немесе ойын-сауық саласына мобильді қосымшаларды қолдану арқылы толық қатысуы үшін ағылшын тілін білумен қатар ағылшын тіліндегі чаттарда қабылданған нормалар мен жазбаша мінез-құлық ережелерін де білу керек.

Зерттеу әдістемесі Интернет-форумдар мен чаттардағы онлайн коммуникацияны зерттеуге арналған алдыңғы ғылыми жұмыстарға аналитикалық шолуды қамтиды. Дегенмен, мәселені практикалық қарастырудың негізгі екіні мобильді қосымшалардың чаттарындағы жазбаша қарым-қатынас ерекшеліктерін лингвистикалық және стилистикалық талдауға қойылады, олардың тілінде қарапайым хат алмасуға қарағанда (электрондық пошта, форум, блог) ауызша сөйлеудің формальды белгілері бар. Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері: ауызша және жазбаша сөйлеу белгілері бар мобильді чаттардың ағылшын тіліндегі дискурсының графикалық және басқа да семиотикалық аспектілерін қамтитын спецификалық лингвистикалық және стилистикалық ерекшеліктері анықталды.

Тірек сөздер: лингвистикалық және стилистикалық ерекшеліктер, онлайн -чат, онлайн -байланыс, лексикалық және грамматикалық бұрмалау, графондар, смайликтер, мультимедия, интерактивтілік.

LINGUASTYLISTIC PECULIARITIES OF THE ENGLISH LANGUAGE OF MOBILE CHATS

*Kozhbaeva G.K.¹, Ermagambetova A.S.,² Dinassilova.M.A.³

¹M.A., teacher, The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan,

²Candidate of Philology, assistant professor, The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan,

³M.A., Senior Lecturer, The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan

*¹gkozhbaeva@gmail.com,

²ermagambetove@mail.ru,

³mdinassilova@gmail.com

Abstract. This article focuses on the key content and structural aspects of written online communication in mobile applications. The relevance of the research is explained by the quantity and availability of international online

communication, and, in particular, communication in English in all social and professional areas. The COVID-19 pandemic and the subsequent forced massive transition to online education and professional communication led to the increased significance of communication apps. People spend a lot of time reading and writing messages in chats. This type of interactive communication is usually quite short, spontaneous and widespread. People of all ages, social or professional status use chats for the variety of tasks and situations, in personal and official interaction. Definitely the pandemic would have been much harder without mobile chats.

The purpose of the study is to identify key linguistic and structural features of online communication in English in mobile chats such as WhatsApp, Telegram and other popular applications. The scientific significance of the work is explained by the fact that the study of mass linguistic phenomena is the most important goal of linguistics that studies any contemporary human language. Today online communication is a vast part of a person's natural verbal activity. Linguistic features of communication on the Internet are actively penetrating into other types of communication. The scientific interest of regularities of language organization, development and functioning is assumed by practical significance of the issue: for the full-scale participation in global professional, educational and entertainment life via mobile applications one needs not only knowledge of English language but also needs to follow accepted norms and regulations of written behavior in English-speaking chats.

The research methodology includes an analytical review of previous papers related to the study of online communication in Internet forums and chat rooms. However, the main basis of the practical review of the problem is the linguistic and stylistic analysis of the peculiarities of written communication in mobile chats as its language has more formal features of an oral communication rather than usual correspondence (emails, forums, blogs etc). The main results of the research work: specific linguistic, stylistic features are defined, including graphic and other semiotic aspects of the English-speaking discourse of mobile chat rooms.

Key words: linguistic and stylistic features, online chats, online communication, lexical and grammatical distortions, grafons, emoticons, multimedia, interactivity.

Статья поступила 02.12.2021

2 Бөлім.
АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ЖӘНЕ ПРАКТИКАСЫ САЛАСЫНДАҒЫ
ЗЕРТТЕУЛЕР
Раздел 2.
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБЛАСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ
ПЕРЕВОДА
Part 2.
RESEARCHES IN TRANSLATION THEORY AND PRACTICE

УДК 81'373'161.1'133"1'512.122
МРНТИ 16.31.41
DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.011

К ВОПРОСУ О ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ И КОГНИТИВНОМ
АНАЛИЗЕ КОНЦЕПТА "DRINKING" ПРИ ПЕРЕВОДЕ
ПУБЛИЦИСТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

***Тулинова В.С.¹, Аубакирова А.К.²**

¹магистрант 2 курса специальности «Переводческое дело»
Казахского университета международных отношений и мировых
языков имени Абылай Хана, Алматы, Казахстан,

²Кандидат педагогических наук, доцент Казахского университета
международных отношений и мировых языков имени Абылай Хана
г. Алматы

^{*1}e-mail: viktorina_almaty@list.ru ,

²e-mail: aubakirova-aiman@mail.ru

Аннотация. В рамках данной статьи предпринята попытка проанализировать лингвокультурные аспекты, учет которых необходим при переводе с английского языка на русский. На материале публицистического текста (в частности, на примере статьи «Got Impeachment Trial Milk? These Senators Do» [1], опубликованной в National Public Radio (**NPR**, Национальное Общественное Радио), показаны особенности восприятия действительности носителями английской культуры через призму единиц, указывающих на концепт «DRINKING». Данная статья посвящена весьма актуальной теме современной лингвистики и затрагивает проблемы когнитивной лингвистики, что является крайне востребованным в последние десятилетия. Когнитивные проблемы восприятия окружающей действительности представителей американской культуры представлены через призму переводоведения, в работе проводится переводческий анализ единиц

концепта «DRINKING». Были использованы различные методы, такие как сравнительно-сопоставительный, переводческий анализ текста перевода и текста оригинала, контекстуальный анализ, метод выделения переводческих трансформаций. Результатом данного исследования явился практический материал, который может быть использован на занятиях по переводу и в разработке курсов, посвященных лингвистическим исследованиям. Новизна данного исследования состоит в том, что предпринята попытка анализа концепта «DRINKING» с точки зрения ее функционирования в исходном языке и особенностей его передачи на переводной язык. Результаты исследования могут быть основой для исследования иных аспектов картины мира в отношении других языков и культур с точки зрения перевода и переводческих проблем. В статье исследуются приемы перевода лексических единиц концепта с точки зрения переводческих трансформаций и приводятся возможные варианты перевода, которые наиболее полно отражают как языковую, так и культурную составляющую рассматриваемого нами концепта. В статье предпринимается попытка построения развернутой схемы концепта «DRINKING», включающей в себя все возможные варианты, такие как напитки, степень опьянения, последствия, заведения, где можно выпить алкогольный либо безалкогольный напиток, а также меры выпитого и субъект выпивки. Каждая из представленных единиц концепта «DRINKING» рассматривается с точки зрения проблем перевода, которые наиболее полно отражают как языковую, так и культурную составляющую рассматриваемого концепта.

Ключевые слова: концепт, языковая картина мира, национальная картина мира, публицистический текст, перевод, трансформации, лингвокультурные аспекты, национально-специфическое видение действительности.

Концепт “DRINKING” представляет большой интерес для исследователей с точки зрения его очевидной важности для существования человека. Единицы анализируемого нами концепта входят в состав ключевых концепций культуры и менталитета английского народа. Данный концепт вобрал в себя основные элементы как материальной, так и духовной культуры. С точки зрения перевода, единицы концепта “DRINKING” представляют определенную трудность для понимания при переводе на другие языки, что и делает его привлекательным для изучения.

Введение

Каждый язык в процессе своего формирования приобрел собственные, отличные от других языков, способы передачи тех или иных явлений окружающей действительности. В этом проявляется особенность человеческого восприятия мира, зафиксированная в языке.

В мышлении каждой нации концептуализируется национальный образ мира, причем эта концептуализация происходит на фоне формирования общей картины мира. На примере концепта "DRINKING" в статье проводится анализ языковых единиц, отражающих специфику восприятия концепта в американской культуре и возможные способы его передачи при переводе с английского языка на русский. По мнению известных исследователей Е.М. Верещагина и В.Г. Костомарова [2], данная область «в её качественных характеристиках изучена недостаточно».

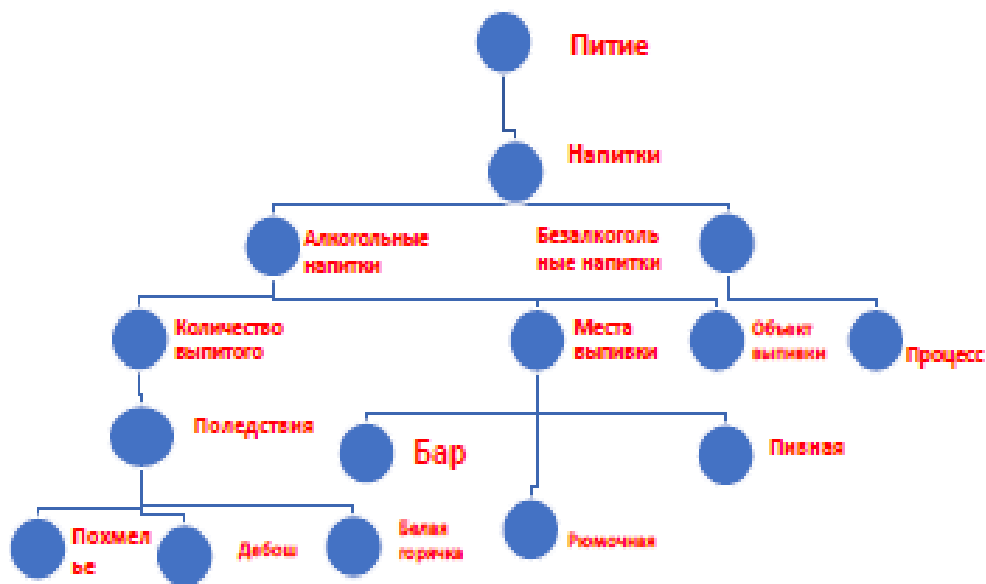
Описание материалов и методов

Материалом для написания данной статьи и для разработки схемы концепта «Drinking» послужили публицистические тексты, в частности статья «Got Impeachment Trial Milk? These Senators Do», опубликованная в National Public Radio (NPR, Национальное Общественное Радио). Для исследования фактического материала используются следующие методы: сравнительно-сопоставительный и метод сплошной выборки.

Результаты

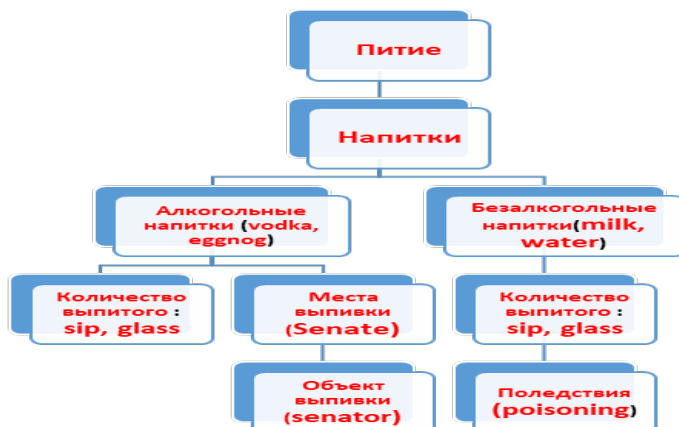
Концепт «Drinking» представлен нами в виде нижеследующей схемы:

Рис.1 Схематическое представление концепта «Drinking»

Нижеследующая схема представлена с использованием наглядных примеров:

Рис.2 Наглядный пример представления концепта «Drinking»

Как следует из схемы, концепт «Drinking» состоит из взаимосвязанных составляющих. Лингвокультурная картина мира - это ряд представлений людей об окружающем мире, которые исторически сложились в повседневном сознании представителей определенного языкового сообщества и нашли свое отражение в языке данного народа. На примере обсуждения вопросов, связанных с импортом/экспортом алкогольной и безалкогольной продукции в Сенате США, мы показали на схеме возможные формы применения, место и способы употребления, а также возможные последствия. В результате объективная реальность находит свое выражение в языке. Конкретный пример дает возможность проследить, как анализируемый концепт находит свое языковое отражение в лингвокультуре американцев. Случайное отравление сенатором испорченным молоком вызвало жаркие споры и привело к запрету на потребление молока во время заседаний:

And so, for a moment, he put aside debate on labor law and asked the presiding officer of the chamber a question, his signature brawny bass voice amplifying its importance: Could he have a Senate page fetch him a generous helping of *milk*? - И поэтому на мгновение он отложил в сторону дебаты о трудовом законодательстве и задал председательствующему в палате вопрос, его характерный мускулистый бас усилил его важность: может ли паж Сената принести ему щедрую порцию *молока*? В примере мы встречаемся с единицей концепта в варианте *milk* – *молоко*. Данная единица не представляет сложностей для перевода и понимания носителями другой культуры, т.к. является универсальным напитком, имеющим место в любой культуре.

Следует отметить, что лингвокультурная картина мира вбирает в себя национальный аспект и тесно связана с национальной картиной мира. Как видим, ситуация не изменилась, и сенаторы продолжают обсуждать возможность расширения ассортимента напитков наряду с

такими серьезными проблемами, как импичмент президенту.

Исследуемый концепт представлен на схеме в виде уровней, которые условно названы, согласно классификации, предложенной В. Эванс и М.Грин [3], как высший, базовый и подчиненный:

- Высший уровень: логическое обобщение - Физиологическая потребность (длительная работа на заседаниях Сената, желание выпить напиток более питательный, чем вода).

- Базовый уровень: гештальт-форма: питье, напитки (алкогольные напитки (водка, гоголь-моголь)), безалкогольные напитки (молоко, вода).

- Подчиненный уровень: ссылка на особенности - количество напитка (глоток, стакан), место (сенат), предмет (сенатор), эффект (отравление).

Рассматриваемая схема анализа конкретных примеров приложима, на наш взгляд, и к классификации, предлагаемой Н.Ф. Алефиренко [4], согласно данной классификации, языковые единицы рассматриваются с позиции: синхрония и диахрония.

Синхрония – это возможность функционирования элементов языка в одно и то же время, то есть это те единицы концепта, которые представлены в разных культурах одновременно. Диахронический же подход позволяет увидеть те изменения в лексическом составе языка, которые происходят в языке в течение определенного времени.

Так, напиток «гоголь-моголь», упомянутый в статье, является довольно устаревшим, так как в наше время практически не употребляется.

Синхронический метод, позволяющий рассматривать понятия, имеющие общие коннотации в разных культурах, также может быть применен к исследуемому материалу. В американской и русской культурах есть похожие понятия, такие как молоко, вода, водка, традиционный русский напиток, которые могут быть поняты представителями разных народностей без дополнительных объяснений.

Проанализируем предложение из статьи и его перевод: "It's true, I had some milk with my chocolate," Cotton tweeted. «I guess I could've a *White Russian*. - «Это правда, я выпил молока с шоколадом», - написал Коттон в Твиттере. «Думаю, я мог бы выпить *белого русского*. В данном предложении мы видим указание на традиционный русский напиток водку, но в тексте оригинала автор не использовал существующее слово, а предпочел описание «русское белое», для перевода был использован прием калькирования, то есть дословного перевода.

Следующий метод, который может быть применен к материалу, представленному в статье, это структурно-функциональный метод [5].

Выпитое количество можно разделить на более мелкие: глоток, стакан и другие: щедрая порция молока (щедрая порция молока), второй стакан молока (второй глоток молока).

В тексте статьи мы встречаем указание на количество: *The first sighting came when Tom Cotton of Arkansas was spied drinking a glass of milk* - Первое наблюдение произошло, когда Том Коттон из Арканзаса был замечен за «*стаканом молока*».

Историко-генетический метод также позволяет проследить изменения в лексическом составе и, соответственно, в изучаемом нами концепте.

Наглядным примером мог бы послужить такой традиционный напиток, как чай, который относится к ключевым составляющим культурного концепта «*Drinking*».

«*In today's Senate, the Democratic and Republican cloakrooms provide water to senators when requested, and senators can choose between still or sparkling water,*» Senate Assistant Historian Daniel Holt told NPR. - «В сегодняшнем Сенате демократические и республиканские раздевалки предоставляют воду сенаторам по запросу, и сенаторы могут выбирать между *негазированной или газированной водой*», - сказал NPR помощник сенатора Дэниел Холт.

В данном примере единицы концепта были переведены путем подбора эквивалента.

Рассмотрим следующий пример, содержащий название традиционного напитка. «*Around 1 a.m., La Follette knocked back a glass of eggnog, which tasted off to him, so he set it aside*» - Около часа ночи Ла Фоллет опрокинул стакан *эгг-нога*, который ему понравился, поэтому он отставил его в сторону. Eggnog был передан на язык перевода способом транслитерации или побуквенным воссозданием единицы оригинала на язык перевода.

В разных культурах мы можем найти похожие элементы, имеющие один источник, но в силу особых географических условий, исторического развития они приобрели определенные особенности. Например, водка - это крепкий напиток крепостью 40%, напиток, который хотел выпить один из выступающих.

Приведем примеры стилистических приемов, к которым прибег переводчик на примере метафор.

В разрезе контекста довольно широко представлена структурная метафора, которая представляет собой некую метафорическую систему, в которой одно сложное понятие (обычно абстрактное) представлено в терминах некоторого другого (обычно более конкретного) понятия.

1. Iron-willed, if a bit perturbed by the foul taste, La Follette pushed through an 18 hour and 23 minute filibuster, a single-speech duration record that took half a century to topple. Iron-willed (железная воля) (в этом примере абстрактное понятие «will» представлено конкретным существительным «iron»)

2. The deadly souring of milk (смертельное скисание молока) (абстрактное понятие смерти указывает на очень сильную степень опьянения).

The deadly souring of milk should be averted by the cloakroom refrigerator, which, Cruz's chief of staff confirms, keeps impeachment milk nice and cool. *Скисание молока, опасное для жизни*, возможно предотвратить с помощью холодильника в гардеробе, который, как утверждает начальник штаба Круза, сохраняет молоко чудным и прохладным.

В данном примере, содержащем довольно яркую метафору, переводчик предпочел опустить слово *смертельный* и заменить его на более нейтральное – *опасное для жизни*.

Ориентационная метафора также имеет место в рамках рассматриваемого материала. Данный тип метафор является приемом, в котором понятия пространственно связаны друг с другом следующим образом: Up or down. In or out. Front or back. В статье «Got Impeachment Trial Milk? These Senators Do» был обнаружен следующий пример ориентационной метафоры: he put **aside** debate (отложил в сторону дебаты)

Третий тип метафор, напрямую связанный с рассматриваемым концептом, это онтологические метафоры, которые основаны на проецировании свойств объектов окружающей действительности (хрупкости, твердости и т.д.) на абстрактные сущности, например, разум, эмоции, мораль и т. д.

The deadly souring of milk should be averted by the cloakroom refrigerator, which, Cruz's chief of staff confirms, keeps impeachment milk **nice and cool**.

Интересны для рассмотрения с языковой точки зрения и метонимические модели.

- контейнер вместо содержимого (Then he was seen consuming a second glass)
- место вместо людей (Senate drank milk)
- перевод процесса в состояние объекта: White Russian (vodka).

Обсуждение

Следующие моменты требуют размышления и обсуждения:

наряду с рассмотрением вопросов лингвокультурной картины мира, которая находит отражение в концепте, актуальным представляется и социальная составляющая данной проблемы;

насколько знания и впечатления людей определенной национальной общности о реальном мире, в котором они живут, складываются в своеобразную картину в виде определенных концептов. В какой степени представители одной культуры воспринимают рассматриваемый концепт;

проблема употребления алкогольных напитков в целом представителями разных национальностей и какое отражение она находит в языке. Как глобализация отражается на развитии концепта «Drinking» и как передаются специфические особенности концепта в той или иной культуре при его переводе на другие языки?

Заключение

Тот или иной народ обладает своеобразным видением мира и является автором языка, на котором он говорит. Именно окружающий мир и представляется тем ориентиром, преломляясь через который, язык получает те когнитивные картины, которые мы и называем «языковой картиной мира». Представители разных лингвокультур живут в реальном мире и ежедневно сталкиваются с моделями, представлениями о мире, отраженными в языке. По результатам проведенного исследования, данные единицы представляют собой одно из ключевых понятий менталитета американского народа, так как даже на самом высоком уровне обсуждаются проблемы, связанные с употреблением алкоголя.

На материале публицистического материала «Got Impeachment Trial Milk? These Senators Do» был рассмотрен концепт «Drinking» с разных точек зрения и для большей наглядности представлен в схематичной форме. По сравнению с базовой схемой концепта «Drinking», в этом тексте представлены лишь некоторые ее элементы, мы разработали упрощенную модель концепта. Переводческие приемы, использованные для передачи единиц рассматриваемого концепта являются универсальными, а единицы концепта не представляют особую трудность для перевода в связи с тем, что не являются специфическими для понимания носителями другой культуры.

Как показал анализ, наиболее употребительными приемами и способами перевода являются подбор эквивалента, аналога, калькирование и описательный перевод.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] <https://www.npr.org/2020/01/22/798739821/got-impeachment-trial-milk-these-senators-do>
- [2] Верецагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура: лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд. Перераб. и доп. М.: Русский язык, 1990. – 246с.
- [3] Evans V., Green M. An introduction to cognitive linguistics. Routledge, 2006
- [4] Алефиренко, Н. Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : [16+] / Н. Ф. Алефиренко. – 6-е изд., стер. – М.: ФЛИНТА, 2020. – 288 с. – Режим доступа: по подписке. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=57619> (дата обращения: 12.09.2021). – ISBN 978-5-9765-0813-2. – Текст : электронный.

[5] Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс (Language circle: personality, concepts, discourse / Волгоград. Гос. Пед. Ун-т; Н. -И. Лаб. «Аксиол. лингвистика». - Волгоград: Перемена, 2012. - 476 с. - библиогр. : С. 435-476

REFERENCES

[1] <https://www.npr.org/2020/01/22/798739821/got-impeachment-trial-milk-these-senators-do>

[2] Vereshchagin E.M., Kostomarov V.G. YAzyk i kul'tura: lingvostranovedenie v prepodavanii russkogo yazyka kak inostrannogo. 4-e izd. Pererab. i dop. M.: Russkij yazyk, 1990. – 246s. [In Rus.]

[3] Evans V., Green M. An introduction to cognitive linguistics. Routledge, 2006

[4] Alefirenko, N. F. Lingvokul'turologiya: cennostno-smyslovoe prostranstvo yazyka : [16+] / N. F. Alefirenko. – 6-e izd., ster. – M.: FLINTA, 2020. – 288 s. – Rezhim dostupa: po podpiske. – URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=57619> (data obrashcheniya: 12.09.2021). – ISBN 978-5-9765-0813-2. – Tekst : elektronnyj. [In Rus.]

[5] Karasik V. I. YAzykovoj krug: lichnost', koncepty, diskurs (Language circle: personality, concepts, discourse / Volgograd. Gos. Ped. Un-t; N. -I. Lab. "Aksiol. lingvistika". - Volgograd: Peremena, 2012. - 476 s. - bibliogr. : S. 435-476 [In Rus.]

ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ МӘТІНДІ АУДАРУ КЕЗІНДЕ «DRINKING» КОНЦЕПТІН ЛИНГВОМӘДЕНИ ЖӘНЕ КОГНИТИВТІК ТҮРҒЫДАН ТАЛДАУ МӘСЕЛЕСІ

*Тулинова В.С.¹, Аубакирова А.К.²

¹Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің «Аударма» мамандығының 2 курс магистранты
Алматы қаласы,

²Педагогика ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университетінің доценті
Алматы қаласы

*¹e-mail: viktorija_almaty@list.ru,

²e-mail: aubakirova-aiman@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада DRINKING тұжырымдамасының когнитивтік, лингвомәдени және дискурсивті аспектілері зерттеледі. Зерттеудің негізгі мақсаты – публицистикалық сипаттағы нақты материалды мысалға ала отырып, зерттелетін ұғымның қызмет етуіне бақылау жасау және ұғым элементтерін жеткізу жолдарын қарастыру. Міндеттердің бірі ретінде біз «ішу» ұғымын көрсететін бірлік призмасы

арқылы ағылшын, атап айтқанда, американдық лингвомәдениет тасымалдаушыларының ұлттық-спецификалық шындықты пайымдау ерекшеліктерін анықтауды аламыз. Бұл мақаланың теориялық және практикалық маңызы бар, себебі ұсынылған тұжырымдама ағылшын және орыс тілдерінде сөйлейтіндер үшін объективті шындықтың маңызды гештальт тұжырымдамаларының бірі болып табылады. Жұмыс әсіресе американдық шындықты зерттейді. Оның материалдарын әртүрлі лингвистикалық бағыттар бойынша курстарды әзірлеуге арналған материалдарды дайындауда пайдалануға болады. Мақалада публицистикалық мәтіннің материалы негізінде тұжырымдама қарастырылады, атап айтқанда, «Got Impiachment Trial Milk? Бұл сенаторлар жасайды », - деп Ұлттық қоғамдық радиода (NPR) жарияланған. Мақаланы талдау барысында аударма мәтінін түпнұсқа мәтінімен салыстырмалы аудармалық талдау, контекстік талдау, аударма трансформацияларын ерекшелеу әдісі сияқты әртүрлі әдістер қолданылды. Бұл зерттеудің нәтижесі жалпы «ІШІМ» концепциясын әзірлеу және нақты материал негізінде жеңілдетілген концепция диаграммасын құру схемасы бола алады. Бұл зерттеудің жаңалығы – онда ағылшын және орыс тіл білімі мен аударматану ғылымында бұрын арнайы когнитивтік, этнолингвистикалық және аудармашылық зерттеулерге ұшырамаған «ішу» ұғымын көрсететін лексикалық бірліктерді қарастыруымызда. «Ішімдік» концепциясын зерттеудің теориялық маңыздылығын біз бұл зерттеудің когнитивтік ғылым мен дүниенің лингвистикалық бейнесінің басым концептілері болып табылатын бірліктерге қатысты лингвомәдениеттанулық көзқарастағы олқылықтың орнын толтыруынан көреміз. Зерттеу нәтижелері аударма және аударма мәселелері тұрғысынан әлемнің басқа тілдер мен мәдениеттерге қатысты суретінің басқа аспектілерін зерттеуге негіз бола алады. Біздің зерттеуіміз сабақтас лингвистикалық және әлеуметтік-гуманитарлық пәндерге қатысты мәселелерді қозғайды және бұл олардың дамуына белгілі бір үлес қоса алады. Мақалада концепт бірліктерін лексикалық түрлендірулер тұрғысынан аудару әдістері қарастырылып, аударманың мүмкін болатын, ең сәтті нұсқалары берілген.

Тірек сөздер: концепт, дискурс, метафора, бағалау, лингвистикалық дүниетаным, ұлттық дүниетаным, публицистикалық мәтін, мәдени лингвистика, талдау, проблемалық, шындықтың ұлттық-спецификалық көзқарасы.

ON THE QUESTION OF LINGUOCULTURAL AND COGNITIVE ANALYSIS OF THE CONCEPT "DRINKING" IN THE TRANSLATION OF A PUBLICISTIC TEXT

*Tulinova V.S.¹, Aubakirova A.K.²

¹2nd year undergraduate of the specialty "Translation Studies" of the
Kazakh University of International Relations and World Languages
named after Abylai Khan, Almaty, Kazakhstan,

²Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Kazakh
University of International Relations and World Languages named after
Abylai Khan

Almaty city, Kazakhstan

*¹e-mail: viktorija_almaty@list.ru,

²e-mail: aubakirova-aiman@mail.ru

Abstract. This study attempts to analyze the linguocultural aspects of translation, which must be taken into account when transferring the concept of "DRINKING" from English to Russian. The research is carried out on the material of a publicistic text (in particular, on the example of the article "Got Impeachment Trial Milk? These Senators Do", published in National Public Radio (NPR, National Public Radio). This article shows the peculiarities of perception of reality by carriers of American culture through the prism of pointing to the concept "DRINKING". The article examines the cognitive, linguocultural and translation aspects of the concept "DRINKING" on the material of the English language. The main purpose of the study is to observe the functioning of the concept on the example of a specific material of a journalistic nature and to consider ways of transferring lexical elements of the concept. tasks, it is supposed to determine the features of the nationally-specific vision of reality by carriers of English, in particular, American linguistic culture through the prism of units indicating the concept of "DRINKING". The research carried out has theoretical and practical significance In connection with the fact that the presented concept is one of the most important gestalt concepts of objective reality for native speakers of English and Russian. The work examines in particular the American reality. Its materials can be used in the preparation of materials for the development of courses in various linguistic areas. To analyze this article, various methods were used, such as a comparative translation analysis of the translated text with the original text, contextual analysis, and the method of highlighting translation transformations. The result of this research was practical material that can be used in practical classes on the theory and practice of translation and intercultural communication. The novelty of this research lies in the fact that we have undertaken an attempt to analyze the concept of "DRINKING" from the point of

view of its functioning in the original language and the peculiarities of its transmission during translation. This article examines the units indicating the concept of “DRINKING” that have not been subjected to special cognitive, ethnolinguistic and translation research in English and Russian linguistics and translation studies. This study has a certain theoretical significance, since it fills the gap in the linguocultural aspect, due to the fact that the concept of “DRINKING” is the dominant concept of cognitive science and the linguistic picture of the world. The results of the study can be the basis for the study of other aspects of the picture of the world in relation to other languages and cultures in terms of translation and translation problems. Our study touches upon problems related to related linguistic and social and humanitarian disciplines, the solution of which can make a certain contribution to their development. The article examines the methods of translating units of the concept “DRINKING” from the point of view of lexical transformations and provides possible translation options that most fully reflect both the linguistic and cultural components of the concept we are considering.

Key words: concept, discourse, metaphor, evaluativeness, linguistic picture of the world, national picture of the world, publicistic text, cultural linguistics, analysis, problem, national-specific vision of reality.

Статья поступила 10.10.2021

3 бөлім.
ШЕТ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
МӘСЕЛЕЛЕРІ

Раздел 3.
НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ ОБУЧЕНИЯ
ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ

Part 3.
SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ISSUES OF FOREIGN
LANGUAGE TEACHING

УДК 372.881.161.1

МРНТИ 14.35.09

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.012

ОБУЧЕНИЕ ПОСЛОВИЦАМ НЕРОДНОГО ЯЗЫКА

***Ақбембетова А.Е.¹, Елеусизова Г.С.²**

¹к.п.н., доцент кафедры теоретического и прикладного
языковедения, КазУМОиМЯ им.Абылай хана
Алматы, Казахстан,

²М. п. н., старший преподаватель кафедры «Профессиональная
цифровизация образования», КазУМОиМЯ им.Абылай хана
***¹aysha724@mail.ru**

Аннотация. Статья посвящена проблеме изучения пословиц как разновидности паремииологических клише, которые характеризуются как общечеловеческими (универсальными) свойствами, так и национально-культурной спецификой, что актуализирует исследование паремий не только в теории языка, но и в сопоставительной лингвистике и лингводидактике. Хотя в русском, казахском и китайском языках пословицы имеют единую логическую структуру, но их инвариантный смысл, согласно речевой ситуации, по-разному передается на иной язык, и учет этого также может существенно повысить эффективность преподавания русского языка как иностранного.

Целью исследования данных пословиц в статье является изучение возможностей, приёмов и способов передачи национально-духовного богатства народов на материале русских и китайских пословиц.

Материалом исследования послужили пословичные единицы на тему «Человек и его мир», извлечённые из словарей разных типов: двуязычных русско-китайских словарей, фразеологических словарей русского и китайского языков, а также одноязычных словарей русских и

китайских пословиц с целью отбора из них национально-специфичных пословиц.

Научная значимость данной работы заключается в попытке осуществления комплексного сопоставительно-переводческого и семантического анализа концептов «человек и его мир» на примере пословиц с привлечением обоих неродственных разносистемных языков (русского и китайского).

Практическая ценность исследования состоит в познании национально-культурной специфики, способствующей осуществлению и расширению межкультурной, межэтнической коммуникации. Выводы работы могут быть использованы в качестве учебно-дидактического материала в преподавательской деятельности и при разработке тематики и написании курсовых и дипломных работ.

Отмечается, что нередко при чтении художественного текста, в том числе фольклорного или басенного жанров, иностранные студенты, не понимая значения образных средств, могут искаженно их трактовать, поскольку в нем реализованы правила другого языка и другой культуры, и при чтении происходит опосредованная коммуникация представителей различных лингвоэтнокультурных общностей.

В этой ситуации языковой барьер не является единственной причиной, вставшей на пути к взаимопониманию. В семантике пословиц разных народов представлены различные знания о мире и структуры их репрезентации, чем должно быть обусловлено внимание учителя к использованию этих языковых единиц в обучении неродному языку.

Ключевые слова: паремиология, образность, национальная специфика, лингводидактика, методика, концептуализация, пословицы, картина мира, единицы языка, концепты.

Основные положения

Актуальность темы данной статьи обусловлена несомненным научным интересом современных лингвистов к данной проблеме в связи с возрастающей ролью перевода как средства интенсивного международного обмена культурными и духовными ценностями, а пословичный фонд народов представляет собой источник важной этнокультурной информации.

Введение

Данная статья посвящена сопоставительно-переводческому анализу пословиц в русском и китайском языках, так как в силу своей образности (метафоричности), этнокультурной специфичности пословицы являются ярким примером непереводаемости или труднопереводимости. Исходя из этого, *объектом* статьи являются пословицы в русском и китайском языках с их эквивалентами или аналогами, национально-специфичные пословицы, характерные

только для определённой этнокультурной общности, и пословицы, содержащие «эмоциональные концепты», по терминологии А. Вежбицкой, являющиеся отражением особенностей национального менталитета.

Материалы и методы

Материалом исследования послужили пословичные единицы на тему «Человек и его мир», извлечённые из словарей разных типов: двуязычных русско-китайских словарей, фразеологических словарей русского и китайского языков, а также использовались одноязычные словари русских и китайских пословиц с целью отбора из них национально-специфичных пословиц. Также словарь пословиц, составленный нами с учётом наличия эквивалентов или аналогов в русском и китайском языках и содержания в них концептов «Человек и его мир».

Целью исследования данных пословичных единиц послужило изучение возможностей, приёмов и способов передачи национально-духовного богатства народов на материале русских и китайских пословиц.

В соответствии с названной целью были сформулированы следующие задачи:

1. Краткое изложение проблемы переводимости-непереводимости, основных приёмов перевода как средства достижения эквивалентности, способов передачи пословиц с учётом их этнокультурной специфики.

2. Проведение сопоставительно - переводческого анализа пословиц в русском и китайском языках с целью выявления сходств и различий содержания и формы, а также классификация пословиц по эквивалентности.

3. Изучение национально-культурной специфики пословиц в сопоставляемых языках: выявление универсального (общечеловеческого) и национального (специфического) в пословицах обоих языков.

4. Изучение концептов, обозначающих человеческие пороки, на материале пословиц в двух языках.

Теоретическую базу исследования составили труды отечественных и зарубежных учёных по вопросам переводимости/непереводимости, этнокультурной специфики пословичных единиц, раскрывающие суть данной проблемы во взаимосвязи и взаимовлиянии членов триады «мышление-язык-культура».

Для решения поставленных целей и задач исследования были использованы сопоставительный, описательный и сопоставительно-переводческий методы для выявления сходств и различий содержания и формы эквивалентных пословичных единиц, для установления универсального и уникального, а также путей преодоления трудностей

перевода, связанных со спецификой каждого из языков, а также семантический метод анализа для сопоставительного изучения основных концептов, обозначающих «человека и его мир» в разных этнических культурах.

Результаты

Научная новизна данной работы заключается в попытке осуществления комплексного сопоставительно-переводческого и семантического анализа концептов «человек и его мир» на примере пословиц с привлечением обоих неродственных языков (русского и китайского).

Предлагаемая систематизация теоретического материала по данной теме в изучении пословичных единиц разносистемных языков и описании их этнокультурной специфики составляют *теоретическую значимость* статьи.

Практическая ценность исследования состоит в познании национально-культурной специфики, способствующей осуществлению и расширению межкультурной, межэтнической коммуникации. Разработанный нами двуязычный русско-китайский словарь пословиц может быть использован в качестве учебно-дидактического материала в преподавательской деятельности при разработке тематики и написании курсовых и дипломных работ.

Общность логического строя мысли, наличие семантических и лексических универсалий составляет принципиальную основу переводимости, которая обуславливает возможности адекватного перевода. Изучение пословиц народов как источник важной культурологической информации позволяет выявить специфические особенности определённой лингвокультурной общности. Концепт как этнокультурно маркированная единица служит для понимания национального менталитета, выявляет специфическое отношение к миру его носителей, отражает духовную жизнь и менталитет каждого этноса.

Овладение иностранным языком связано с выбором конкретных путей и способов решения поставленных задач с выбором рационального метода обучения.

Процесс перевода пословичных единиц связан с такими психологическими категориями, как ощущение, восприятие, память, воображение, связанными с социально-экономическими условиями жизни людей, отражающими полное или частичное несоответствие между пословицами и фразеологизмами разносистемных языков. Например, о нереальных планах в русском языке используется поговорка: Делить шкуру неубитого медведя, эквивалентом которой в китайском языке служит: *Увидев нору енота, продавать его шкуру*.

О слабохарактерном и нерешительном человеке русские люди говорят: *Ни рыба, ни мясо*, китайцы - *Ни осел, ни конь; Ни монах, ни мирянин*. Выражению *Соловья баснями не кормят* в китайском языке соответствуют: *От пустых слов только уши сыты, а желудок пуст, И алмазные горы приятно осматривать на сытый желудок*. В китайских пословицах наблюдаются характерные компоненты: монах, мастер, небо, жемчуг, алмаз, тигр, обезьяна, рыба, енот, собака, фазан, мышь, улитка, земляные черви и др. [1]

Постигая реалии жизни, через созданные народом образы, познается духовный мир человека. Чаще всего источником образных выражений выступает фольклорный текст, как символ определенной культуры, как отражение живой души народа он постоянно находится в непосредственном взаимодействии с сознанием читателя. Нередко при чтении художественного текста, в том числе фольклорного или басенного жанров, иностранные студенты, не понимая значения образных средств, могут искаженно их трактовать, поскольку в нем реализованы правила другого языка и другой культуры, и при чтении происходит опосредованная коммуникация представителей различных лингвоэтнокультурных общностей. В этой ситуации языковой барьер не является единственной преградой, вставшей на пути к взаимопониманию. Постигая смысл художественных образов, иностранцы сталкиваются с чужой «картиной мира», выявляют определенные национально-специфические особенности пословиц и фразеологизмов как части иной культуры и мышления, которые могут весьма затруднять понимание текста в целом, так как за словом стоит другой мир и другая культура.

Обсуждение

В науке о естественных языках в последнее время произошел ощутимый сдвиг исследовательской парадигмы. В центре лингвистических интересов оказался поставленный человек говорящий. Это не могло не сказаться и на отношении к вопросам обучения языкам. Практическое владение языком означает компетентность носителя языка в плане перевода системы языка в реальность речи. Степень коммуникативной компетенции зависит в немалой степени от употребления в речи пословиц, т. к. в них сконцентрирован опыт языковой интерпретации народом фактов объективной реальности.

В последнее время все большее распространение получают исследования, посвященные проблеме концептуализации мира. Здесь выделяются разные аспекты подходов. Сопоставительное описание концептосферы разносистемных языков с учетом универсальных и этноспецифических явлений в пословичных и фразеологических единицах – явление новое в современном языкознании. Главное направление поисков разных исследователей – выявление

единиц, наиболее органично связывающих язык и культуру. При сопоставлении национально-языковых картин мира можно выделить универсальные и национально-специфические элементы. Идея национально маркированных языковых единиц, концептов получила различное толкование и развитие в лингвистике, лингводидактике и психолингвистике.

Культура речи немыслима без овладения богатством языка, воплощенном в пословицах и поговорках - этой подлинной сокровищнице народной мудрости.

Пословицы в языке как одно из колоритных средств общения и организации мыслительной, коммуникативной, прагматической деятельности играют значительную роль в межкультурной коммуникации. Это объясняется тем, что на определенном этапе общение между людьми - как представителями одного этноса, так и носителями разных языков и культур - легче осуществляется при помощи образных средств и паремических единиц языка. Релевантность исследования пословичных и фразеологических единиц обуславливается и тем, что пословицы отражают специфическую картину мира того или иного народа, историю его образа жизни, культуру и свойственный ему материальный и духовный мир, специфику мышления народа, его отношения к окружающему миру.

Как известно, пословицы, представляя собой средство народной педагогики и результат познавательной и обобщающей деятельности, наблюдений над объективной действительностью, представляют собой репрезентацию концептов коллективного сознания народа и единицы номинативной системы языка. Лингвистическая природа пословицы – это единство и пересечение логико-семиотического, структурно-синтаксического, коммуникативно-смыслового, когнитивно-семантического и национально-культурного аспектов ее языковой организации. Пословицы – знаки типических ситуаций о неизменных, постоянных связях и взаимообусловленных закономерностях между явлениями объективного мира. Например, символом одиночества в русском языке выступает «бирюк»: *Бирюком жить, Одинокий волк*, а в китайском - *Сокол без фазана*. «Трусость» в русском языке обозначает заяц: *Заячья душа, Трусика-зайка*, а в китайском языке трусость символизируется словом курица: *Труслив как курица*. «Безвыходность» ситуации в русском языке обозначает фразеологизм *Биться как рыба об лед*, в китайском - *Как рыба на кухонном столе* или *Мышь, попавшая в чан*. Если взять тему детей и родителей, то русскому фразеологизму *Яйца курицу не учат* соответствует китайский эквивалент: *Лягушка не помнит, что была головастиком* или *Не учи рыбу плавать*. «Упрямство» обозначает русское выражение: *Упрямый как осел (ишак)*, в китайском - *Характер как бамбук* и т.п.

Выявлено, что в китайских образных средствах преобладают такие компоненты, как дракон, тигр, лев, обезьяна. Срв. кит.: *Когда в горах нет тигра, то и обезьяна-царь зверей*, эквивалентом к которой является русское выражение *Без хозяина гость хозяин*. Русский фразеологизм *Без труда не вынешь и рыбку из пруда* в китайском имеет эквивалент *Без труда нет плода*. «Скрытного» или неординарного человека в русском языке символизирует «журавль», в китайском языке символизирует «журавль», хитрость - «шакал», «кот».

Как известно, без сравнения не существует овладения языком. Например, русскому выражению *Душа ушла в пятки* соответствует китайское *Душа ушла в небо*, а выражению *У черта на куличках* - китайское *На краю неба и моря* и т.д. [1]

Наблюдения над выявлением сходств и различий семантики образных средств русского и китайского языков показывают, что особенностью пословиц на смысловом и функциональном уровне является выражение определенной истины о положении вещей, явлений в материальном мире, что обуславливает единую логическую структуру их содержания, основанную на противопоставлении элементов типической ситуации. Это противопоставление свидетельствует о том, что в основе их логического содержания лежат одни и те же тематические элементы типической ситуации и аналогичные отношения между ними. Об этноспецифическом различии мы говорим, когда инвариантный смысл типической ситуации логически по-разному передается пословицами неродственных языков. Поскольку пословицы разных языков имеют свой предметно-образный состав и отражают национальное своеобразие, географические, бытовые, социальные, исторические, культурные и другие особенности, в которых живет тот или иной народ, они играют важную роль для построения содержательной речи. Пословицы в чем-то совпадают, а в чем-то совсем иные, поэтому и здесь различаются в неродственных языках предметно-образные универсалии и уникалии.

Как представители системы устойчивых фраз и средств обобщенной номинации, пословицы содержат в себе модули языковых и неязыковых знаний: информация о своеобразии картины мира содержится в пословицах на основе определенных концептов, она в целом совпадает в пословицах нескольких (в т. ч. родного и изучаемого) языков, но имеет различия, главным образом, в социально-культурных и национально-культурных аспектах. Как универсальные единицы языка, пословицы представлены в любом языке и активно используются в коммуникации, причем практически во всех сферах устного и письменного общения, что необходимо учитывать при обучении русскому языку иностранцев.

Несмотря на то, что пословицы - это речевые, коммуникативные образования, они входят точно так же, как и слова и фразеологические единицы, в языковую систему, в словари. Иначе говоря, это готовые,

воспроизводимые, устойчивые образования, обнаруживающие основные признаки устойчивых словосочетаний – объекта фразеологии. Особенно важным является то, что пословицы обладают обобщенной, фиксированной и нередко переосмысленной семантикой. Поэтому они изучаются не только в терминах теории паремиологии, но и фразеологии и расцениваются соответственно как один из разрядов устойчивых фраз, а именно всесторонне устойчивых фраз. Иначе говоря, пословицы – исключительно сложные языковые образования. Среди различных аспектов их языкового устройства особое место занимают такие, как предикативность, логическое содержание, синтаксическая структура, восходящая к синтаксическим моделям системы языка, колоритная семантика, национально-культурная маркированность, когнитивная значимость, клишированность, фразеологичность и т.д. Не рассмотрев эти и другие аспекты языковой организации и функционально-коммуникативной значимости пословиц в комплексе, а тем более в типологическом плане, невозможно установить место, ценность и особенности пословиц в рамках различных, в том числе неродственных языков, в системе предикативных и клишированных единиц, устойчивых фраз.

Пословицы когнитивно и информационно исключительно значимы, поскольку в них аккумулированы наблюдения народов о закономерных связях и отношениях между предметами и явлениями действительности, проявляющиеся на уровне физических законов. Такие наблюдения и обобщения чрезвычайно важны для дальнейшего познания мира, для правильной ориентации в мире и целенаправленной деятельности человека. Логико-семиотический подход в исследовании лингвистической природы пословиц обусловлен тем, что пословицы представляют собой знаки особых, так называемых типовых ситуаций, в которых находят отражение связи и отношения неизменности, постоянности, каузальности самого различного вида. В силу того, что такие ситуации в целом возможно перечислить по категориям и группам, каждый народ создает в их отношении свои пословицы, причем разные в зависимости от эпохи. Пословицы разных языков очень схожи, близки друг другу в логико-структурном содержании, для абсолютного большинства пословиц в другом языке находятся эквиваленты или соответствия. Основу схожести пословиц разных народов составляет изоморфизм структуры их логического содержания. В любой типической пословичной ситуации, т.е. в ситуации, где демонстрируются отношения и связи закономерной обусловленности или зависимости, выделяются и противопоставляются какие-то элементы, их признаки, на основе которых и формируется пословичный смысл. Тематически такие элементы неоднородны, и они объединяются в разные формообразующие группы. Избранные тематические элементы и их пословичное

противопоставление и составляют основу структуры логического содержания пословиц, а они, в свою очередь, базу пословичного смысла. Близость и схожесть пословиц разных языков качественно разнородна и имеет иерархический вид. Наивысшую ступень в этом смысле занимают совпадающие во всех аспектах их языковой организации пословицы. Это, как правило, пословицы-интернационализмы, а также пословицы-заимствования или кальки.

Это важно учитывать при работе над развитием речи иностранцев, приступающих к изучению, например, русского языка. Использование пословиц в речи делает ее колоритной и красочной, приближающейся к речи носителей языка.

Пословицы обладают своими особенностями и на структурно-синтаксическом уровне организации, что говорит в пользу их особого положения, особого статуса в системе предикативных образований. Об этом свидетельствуют такие факты, как доминирование определенных типов предложений – простых распространенных, неопределенно-личных, безличных, сложноподчиненных предложений уступительности и т.д. Безусловно, вызывает интерес и наличие в синтаксической структуре пословиц языковых элементов и форм, направленных на поддержание обобщенного пословичного смысла. Причем каждый язык обнаруживает для этих целей свои средства и формы.

Несмотря на то, что пословицы характеризуются в теории фразеологии как всесторонне устойчивые фразы, они способны к вариативному изменению своей структуры в семантических и прагматических целях. Однако при этом некоторые виды трансформации фразы на пословицы не распространяются. Национально-культурное своеобразие семантики русских и китайских пословиц находит свое проявление на предметно-образном уровне реализации пословичного смысла. Здесь по сути дела проходит главный водораздел между национально-культурной маркированностью пословиц разных языков, так как именно в этом компоненте обнаруживается разность в языковой картине мира неродственных языков. Дело в том, что при производстве пословиц все народы пользуются одной и той же логикой пословичного смысла, а именно выделением тематических элементов и характера отношений между ними в типических пословичных ситуациях: при заполнении их конкретным языковым материалом каждый народ производит свои предпочтения. Они заключаются том, что в пословицах разносистемных языков представлены не только предпочтительные тематические понятийные, но и семантические сферы для заполнения логического основания пословичного смысла. Если в русском языке являются достаточно регулярными пословицы, связанные с семьей, ремеслом, охотой, одеждой и т.д., то пословицы, например, китайского языка обнаруживают в этом смысле свои предпочтения. Их компонентный

состав формируется из таких областей, как *быт, земледелие, садоводство, нравственные ценности* и т.д. [1. С.184]

В семантике пословиц разных народов представлены различные знания о мире и структуры их репрезентации. Последние напрямую связаны с особенностями предметно-образного состава пословиц того или иного языка. Знания об объективном мире в пословицах как особом типе языковых единиц имеют обобщенную форму, хотя и представлены в пословицах в логической форме суждений. Иначе говоря, они тоже входят как составные элементы в коллективное национальное сознание того или иного народа как созданные, готовые для использования ментальные единицы или единицы системы пословичных знаний. Они тем самым также являются концептами как в содержательном, так и репрезентативном смысле. В своей конкретности это, с одной стороны, особый вид обобщенного знания о мире или понятий о мире, а именно обобщенные суждения, а с другой стороны, они также есть концепты, т.е. структуры репрезентаций знаний. Пословицы разных языков репрезентируют практически аналогичные концепты типа мыслительных картинок, фреймов, сценариев, схем.

Заключение

Таким образом, становится ясно, что в практику обучения русскому языку как иностранному теоретически и практически обоснованно стали включать не только профессионально необходимые в содержательном плане языковые элементы, но и формы речевого этикета, речевые интенции, а также единицы, отражающие национально-культурную специфику языка. Коммуникативная компетенция обеспечивает свободное владение иностранными студентами русским языком, которое будет неполным без освоения паремиологических единиц, поскольку устная и письменная речь не обходится без иносказаний, употребления слов в переносном значении. Использование в речи пословиц и фразеологизмов делает речь естественной, яркой и богатой, помогает всестороннему пониманию художественного текста, и способствует установлению эмоционального контакта между собеседниками. Однако эта важная часть работы по формированию образностей русской речи иностранных студентов-филологов остается малоизученным аспектом исследований в области методики РКИ.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Русско- китайский словарь пословиц и поговорок / 叶芳来. 俄汉读语俗语词典商务印书馆, 北京. – Пекин, 2005. – 262 с.
- [2] Воробьев В. В. Лингвокультурологическая парадигма личности. – М., 1996.
- [3] Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию: Пер. с нем./

Общ. ред. Г.В. Рамишвили; Послесл. А.В. Гулыги и В.А. Звегинцева. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. –

400 с.

[4] Даль В.И. Толковый словарь русского языка. М.: Эксмо, 2010. – 688 с.

[5] Кубрякова Е.С. Концепт // Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М.: Изд-во Московского университета, 1996. – С. 90-93.

[6].Ақбембетова А.Е.,Кабатай Б.Т. О национально- культурной специфике коннотативной семантики образных средств // Международный журнал экспериментального образования. – 2013. –№ 7. – С.10-13

REFERENCES

[1] Russko- kitajskij slovar' poslovic i pogovorok / 叶芳来. 俄汉读语俗语词典商务印书馆, 北京. – Pekin, 2005. – 262 s. [In Rus.]

[2] Vorob'ev V. V. Lingvokul'turologicheskaya paradigma lichnosti. – М., 1996. [In Rus.]

[3] Gumbol'dt V. Izbrannye trudy po yazykoznaniyu: Per. s nem./ Obshch. red. G.V. Ramishvili; Poslesl. A.V. Gulygi i V.A. Zveginceva. – М.: ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 s. [In Rus.]

[4] Dal' V.I. Tolkovyj slovar' russkogo yazyka. М.: Eksmo, 2010. – 688 s. [In Rus.]

[5] Kubryakova E.S. Konzept // Kubryakova E.S., Dem'yankov V.Z., Pankrac YU.G., Luzina L.G. Kratkij slovar' kognitivnyh terminov. – М.: Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1996. – S. 90-93. [In Rus.]

[6]. Akbembetova A.E., Kabataj B.T. O nacional'no- kul'turnoj specifikе konnotativnoj semantiki obraznyh sredstv // Mezhdunarodnyj zhurnal eksperimental'nogo obrazovaniya. – 2013. –№ 7. – S.10-13 [In Rus.]

ШЕТ ТІЛІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІ ҮЙРЕТУ

*Ақбембетова А.Е.¹, Елеусизова Г.²

¹ п.ғ.к., теориялық және қолданбалы тіл білімі кафедрасының доценті,

Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӘТУ

Алматы, Қазақстан,

²педагогика ғылымдарының магистрі, Абылай хан атындағы
ҚазХҚжәне ӘТУ білім беруді кәсіби цифрландыру кафедрасының
аға оқытушысы

*¹aysha724@mail.ru

Аңдатпа. Мақалада жалпы адамдық (әмбебап) қасиеттерімен де, ұлттық-мәдени ерекшеліктерімен де ерекшеленетін, паремиялогиялық клишенің бір түрі – мақал- мәтелдер- қарастырылады. Олар тек тіл

теориясында ғана емес, сонымен бірге салыстырмалы лингвистика мен лингводидактикада өзекті мәселе болып табылады. Орыс, қазақ және қытай тілдеріндегі мақал-мәтелдер бір логикалық құрылымға ие болғанымен, олардың инварианттық мағынасы сөйлеу жағдайына сәйкес басқа тілге әр түрлі беріледі. Осыны орыс тілін шет тіл ретінде оқытуда және оның тиімділігін айтарлықтай арттыру мақсатымен ескеру тиіс.

Мақалада аталған мақал-мәтелдерді зерттеудегі мақсат – орыс және қытай мақал-мәтелдері негізінде халықтардың ұлттық-рухани байлығын берудің мүмкіндіктерін, тәсілдері мен әдістерін зерттеу.

Зерттеу материалы - «Адам және оның әлемі» тақырыбындағы мақал-мәтел бірліктері- әртүрлі типтегі сөздіктерден алынған: екі тілді орыс-қытай сөздіктері, орыс және қытай тілдерінің фразеологиялық сөздіктері, сонымен қатар орыс және қытай тілдерінің біртүрлі сөздіктері.

Бұл жұмыстың ғылыми маңыздылығы туысқан емес, гетерогенді (орыс және қытай) екі тілдерді де қолданатын мақал-мәтелдерді мысалға ала отырып, «адам және оның әлемі» ұғымдарына жан-жақты салыстырмалы-аудармалық және семантикалық талдау жасауға талпынуында жатыр.

Зерттеудің практикалық құндылығы мәдениетаралық, этносаралық қатынасты жүзеге асыруға және кеңейтуге ықпал ететін ұлттық-мәдени ерекшеліктерді білуде. Жұмыстың қорытындылары курстық және дипломдық жұмыстарының тақырыптарын пысықтауда және жазуда, сонымен қатар оқытуда оқу-дидактикалық материал ретінде пайдаланылуы мүмкін.

Көбінесе көркем мәтінді, соның ішінде фольклор немесе басня жанрларын оқығанда, шетелдік студенттер бейнелеу құралдарының мағынасын түсінбей, оларды бұрмалап түсіндіреді, өйткені онда басқа тілдің және басқа мәдениеттің ережелері жүзеге асырылады, оқу кезінде түрлі лингво-этномәдени бірлестіктер өкілдерінің жанама қарым-қатынасы жүзеге асырылады.

Бұл жағдайда тілдік кедергі өзара түсіністікке кедергі болған жалғыз себеп емес. Әртүрлі халықтардың мақал-мәтелдерінің семантикасында әлем және оны бейнелеу құрылымы туралы әртүрлі білімдер беріледі. Сондықтан мұғалімнің шет тілін оқытуда осы тілдік бірліктерді қолдануға назар аударуы қажет.

Тірек сөздер: паремиялогия, бейнелік, ұлттық ерекшелік, тіл, ана, ана емес, салыстыру, лингводидактика, әдістеме, концептуализация, мақал-мәтелдер, дүние суреті, тіл бірліктері, ұғымдар.

TEACHING PROVERBS IN A FOREIGN LANGUAGE

*Akbembetova A.E.¹, Eleusizova G.²

¹candidate of pedagogical sciences, Associate Professor, Department of
Theoretical and Applied Linguistics,
Abylai Khan Kazakh University of International Relations and World
Languages, Almaty, Kazakhstan,

²Senior Lecturer of the Department of Professional Digitalization of
Education,

Master of Science in Education, Abylai Khan Kazakh University of
International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan,

*aysha724@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the problem of studying proverbs as a kind of paremiological cliché, which is characterized by both common human (universal) properties and national-cultural specifics, which actualizes the study of paremias not only in the theory of language, but also in comparative linguistics and linguodidactics. Although proverbs in Russian, Kazakh and Chinese languages have a single logical structure, their invariant meaning, according to the speech situation, is differently transmitted to another language, and taking this into account can also significantly increase the effectiveness of teaching Russian as a foreign language.

The purpose of researching these proverbs in the article is to study the possibilities, techniques and methods of transferring the national and spiritual wealth of peoples on the basis of Russian and Chinese proverbs.

The material of the research was the proverbial units on the topic "Man and his world", extracted from dictionaries of different types: bilingual Russian-Chinese dictionaries, phraseological dictionaries of the Russian and Chinese languages, as well as monolingual dictionaries of Russian and Chinese proverbs in order to select national-specific proverbs from them ...

The scientific significance of this work lies in the attempt to carry out a comprehensive comparative-translation and semantic analysis of the concepts of "man and his world" using the example of proverbs using both unrelated languages, heterogeneous (Russian and Chinese).

The practical value of the study lies in the knowledge of the national and cultural specifics, contributing to the implementation and expansion of intercultural, interethnic communication. The conclusions of the work can be used as educational and didactic material in teaching in the development of topics and writing term papers and theses.

Often, when reading a literary text, including folklore or fable genres, foreign students, not understanding the meaning of figurative means, can interpret them distortedly, since the rules of another language and another culture are implemented in it, and when reading there is an indirect communication of representatives of various linguo-ethnocultural communities.

In this situation, the language barrier is not the only reason that stood in the way of mutual understanding. In the semantics of proverbs of different peoples, various knowledge about the world and the structure of their representation are presented, which should determine the teacher's attention to the use of these linguistic units in teaching a foreign language.

Key words: paremiology, figurativeness, national specificity, language, native, non-native, comparison, linguodidactics, methodology, conceptualization, proverbs, picture of the world, units of language, concepts.

Статья поступила 15.09.2021

УДК 372.881.111.1

МРПТИ 14.35.07

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.013

THE ROLE OF INTERACTIVE METHODS OF TEACHING ENGLISH

*Bekkozhanova G.K.¹, Pazilova B.², Agabekova B.N.³

¹Candidate of Philology, Docent of al-Farabi KazNU,

²Senior lecturer of Kazakh State Women Teacher Training University

³Senior lecturer of Kazakh State Women Teacher Training University

Almaty, Kazakhstan

e-mail: *¹almaty.gulnar@mail.ru, ²bakizapaz123@gmail.com,

³b.agabekova@mail.ru

Abstract. The article is devoted to the consideration of the role of interactive technologies in the organization and development of dialogue communication in English lessons. Interactive teaching methods are due to the peculiarities of modern education as an education aimed at forming a personality with formed competencies. This is the relevance of this study.

The article aims to describe the expansion of the use of situational tasks, discussions, role-playing games, elements of discussion in the classroom and conducting the lesson in a playful way, which allows students to increase the level of language competence.

The scientific significance of the work lies in the theoretical understanding of the methodological basis for teaching students to communicate in a foreign language, the formation of communicative competencies.

The practical significance of the work in a detailed description of the methodological possibilities of modern interactive forms of teaching students.

Particular attention in the article is paid to the characteristics of interactive teaching methods: round table, debates, forums, court session, role-playing games, cross-discussion, brainstorming, etc.

It is noted that the technology of using interactive forms of learning is a logical and gradual use of forms of active learning.

The use of interactive technologies in teaching contributes to: increasing the effectiveness of teaching; mastering more teaching concepts per unit of time; increasing the rate of assimilation of the material; active participation of each student in the educational process; awakening students' interest in learning a foreign language by exerting a multifaceted influence on them.

Thus, interactive forms of teaching intensify the educational process, develop the student's personal and discussion skills, expand and deepen individual language skills, and activate the creative component of the student's personality.

The article formulates the results of teaching students using interactive methods, which determines the practical value of the work.

Key words: interactive technologies, communication, teaching foreign languages, discussion, role plays

Basic Provisions

Interest and achievements in the use of interactive teaching methods has been increased every year. Interactive technologies in teaching the foreign language are motivational learning ways. They are mostly based on the organization and conducting the educational process in forms of educational and cognitive activities using some aspects of organizational, management and pedagogical means [1]. The notion "interactive" derived from English word "to interact" which is composed of two stems. "Inter" means "mutual", "act" means to activate. In the whole meaning 'interactive' has a meaning of an activity which is capable of interacting in discussion, conversation, dialogue with others. Therefore, the term 'interactive method' in pedagogy refers to the interactions or relationships between learners working together and influencing each other in the course of discussion.

Today modern system of education is focused on the interactive technologies use in foreign language education. This is due to objective factors, such as:

- the possibility of increasing the training effectiveness, the possibilities of assimilating a larger number of teaching concepts and an increase in the rate of material assimilation;
- active participation encouraging of each learner in educational process;
- awakening learners' interest in learning a foreign language by exerting a multifaceted impact on them.

Introduction

As we know, modern means education are not just training facilities, but the formation of an independent personality. This is a personality with proposed competencies. The learners are not only interested in activities and topics that they will never encounter in real life or at work. Training a person as an independent personality who knows ways of thinking critically, gives his assessment of the situations taking place in this world. What we offer our learners should be useful for them.

Description of material and methods

The wide-range use of interactive technologies as educational resources serves as an intellectual bases for training the the younger generation creativity. For this reason, methodical approaches of using the interactive technologies for the implementing the approaches to student-centered and interactive learning. They are important to develop the personality in training. However, in the development of the creative potential of an individual, his ability to predict his activities results, we need to formulate a strategy for finding techniques and methods for solving problems. They are in both educational and practical. Therefore, using interactive teaching technologies depends not only on the social structures, but also on the individual needs for self-determination and self-determination in modern intercultural development of relations.

Results

Particular attention is paid to the use of various Internet resources for online learning a foreign language -according to D.V. Dobrynina. They are:

- mobile devices for learning and teaching languages;
- training platform and training in a virtual environment;
- role playing games as a learning environment for language training;
- using new textbooks for language learning;
- virtual reality for language learning;
- preparation digital devices for language learning, digital panels, videos, and etc [2, p. 14].

This technologies contribute to the creation the intensification of the teaching process. It serves to the creation of methods aimed at personality development and student discussion skills.

The aim and objectives of training are substantiated by the training conditions of interactive technologies in teaching the foreign languages. In this regard, in the latest research on pedagogic and psychological research, we need strongly recommend to use interactive technologies. It involves with the provision of the formation of their subject position in determining their educational activities. It helps the learners with the increasing individual opportunities to expand and deepen their language skills. In this research, we tried to reveal the essence of the use of interactive technologies in teaching foreign languages. We also deal with the structural and meaningful units of this technology characteristics. Basically, the content and methods of interactive learning in collaborative learning and in general are focused on the introduction of interactive technologies into practice.

A model of methods of teaching a foreign language is proposed, taking into account the general system of goal-setting in teaching, as well as the specifics of the subject "Foreign language".

Discussion

The most important task of teaching is mastering the language as a means of communication (or mastering foreign language communication) and the formation of communicative skills. The communicative method was thoroughly developed by Shukurova I. V., Orekhova E. Yu., and his works had a huge impact on the development of modern linguodidactics, the main provisions of which were formulated in a number of works [3, p.14].

According to scientist F.U. Yakubov, using interactive methods allows learners to make knowledge more accessible. They help learners:

- to determine one's place in the team and to avoid conflicts, to build up constructive relationships in team, to find a compromise, resolve conflicts, to strive for dialogue;

- to learn listening to another person, respect an alternative view;

- to simulate different situations and solve them together in order to enrich your life experience;

- to analyze accounting information, be creative in the educational process;

- to learn to formulate your own opinion, correctly express your thoughts, prove your point of view, be able to argue your point of view, conduct a discussion;

- to educate the skills of project activities, independent work, creativity [4].

When teaching future education specialists, we can use the following interactive teaching methods: creative assignments, brainstorming, discussion, role playing games.

There are some interactive methods in developing students' discussion skills in teaching the foreign languages. For example, one of the interactive methods is creative (problematic) assignments.

For instance, a round table is a form of educational discussion. Round tables are characterized by simple conversation among the team members. The aim of the round table is discussion of all questions posed, expressing team members own opinions, to listen to the opinions of others.

Let's consider types or forms, of educational discussions:

- Debates;

- Round tables;

- Forums;

- Role-playing games;

- Cross discussions, etc.

A *forum* is also a form of educational discussion, here one group exchanges views with another.

Discussion is one of the most forms of educational discussion. This is a discussion of various topics in the lessons. Discussions on professionally oriented topics are useful for the future communication of learners in the workplace, in the enrichment of their vocabulary in some particular areas. The teacher need to engage his learners after reading an article or text in

the discussion. The topics are related to the problems and issues of their future work. The teacher needs to formulating questions, organize, facilitate discussion. He also needs to pointing out original ideas, interesting, conflicting questions that help to resolve differences.

A creative task is the content based interactive method. A creative task gives stimuli to learning and motivates learners. It creates an atmosphere of learning. It helps to find “correct” solution to the question based on personal experiences and the experience of colleagues, friends,. It allows us to create a basis for learning in cooperation and joint learning. The intercultural communication involves all participants in the educational process, including the teacher [5, 28].

The choice of a creative task is up to the teacher. It is necessary to find such tasks that would meet the following criteria:

- practical and useful for learners;
- do not have a clear and unambiguous answer or solution;
- interest the learners;
- serve for training purposes [6, 52].

The next well-known interactive method is brainstorming.

The brainstorming method was founded by an American scientist Alex Osborne in late 1930s. *Brainstorming* is one of the effective forms of discussion that engage all learners in class. Alex Osborne believes that the fear of critical perception of others can be initial decisions in human brain. They will develop a “fear of looking stupid” syndrome. A person, especially in business environment, is afraid to seem ridiculous because of his non-standard solution. This brainstorming method assists learners with thinking abilities and original ideas. Therefore, one of the main conditions for “brainstorming method” is the avoidance of criticism [7, 62].

The instructor announces the topic, the purpose of the discussion, rules for participants and criteria for evaluating ideas. The main rule for both teacher and student is that criticism is prohibited. Experts and secretaries are then selected or appointed. For instance, a teacher says to his learners: “*Dear ladies and gentlemen! Our company’s sales figures are not as good as last year. What could we do to attract customers?*” Every student generates ideas that are recorded by secretaries. The teacher encourages student participation. All ideas must be accepted at this stage. Learners can improve their own ideas with their group mates. They can even give up their ideas and stick to another. Every student briefly speaks several times, but very quickly within one minute. Next stage of work is concluding stage where all ideas are grouped evaluated, and the most acceptable are selected.

Role-playing games are one of the popular techniques among foreign language teachers and learners. Role-playing games are of a great motivating factor and help energize the class as whole. They are suitable for learners of any age or a group and any language level. Every student has a role to play. They are involved in a situation that requires communication. If a student is

usually shy or unwilling to speak, pretending to be someone else, he / she willingly participates [8, 41].

A business game is a type of role playing game that has simple rules and procedures. Learners have business functions, relationships as they really are. The difference is that learners are involved in activities related to their future professional life. A business game is a very effective means for both learning the language and preparing for future work [9, 75].

Usage of role-playing games in particular increase the learners motivation for cognitive activities. Creates a positive psychological atmosphere in the classroom. By creating problematic situations, the teacher makes sure that the material corresponds to the level of language knowledge and intellectual capabilities of the team. It is reflected in real situations of professional activity. It is also associated with the topic of future work. The acquisition of knowledge and communication skills in a foreign language is initiative aim.

By completing these tasks, learners can understand the information presented in the text, activate lexical and grammatical material.

In this regard, the following forms of organization methods and techniques in the course of learning English and usage of interactive technologies can be distinguished:

- multimedia lecture - search for information on the Internet or in multimedia catalogs; work with an interactive whiteboard;

- working with concepts as a self-study method. The learners work individually and in pairs. In a team they interact with information, where the teacher takes minimal participation;

- interactive communication (active interaction among the participants). It becomes as an important knowledge source and experience in the active and interactive teaching methods implementation (brainstorming, role-playing games, group discussion, situation analysis and etc.);

- using the interactive whiteboard. This is a touch screen connected to a computer. here the image on the board is passed through a projector.

Conclusion

In conclusion, foreign learners need knowledge from the history of language, culture and tradition, since there is a cultural enrichment of conceptual knowledge in the development of communicative speech. The main ideas about different aspects of life of different eras are formed through interactive technologies. Its appliance helps to develop logical thinking, moral sense and the ability to think critically, compare, defend their own opinions in intercultural communication. It is important to master accurate learning, expressive oral and written speech. The teacher's aim is to organize a qualified system of working with discussion, aimed at the formation of a thinking, communicatively competent personality.

REFERENCES

- [1] Konysheva A. V. Modern methods of teaching English. - М.: Tetra Systems, 2004.- 276 p. 2 [In Rus.]
- [2] Dobrynina D.V. Innovative methods of teaching university students as a means of implementing an interactive learning model. - Ulan-Ude, 2010. –No. 5. – P. 172-176. [In Rus.]
- [3] Shukurova I. V., Orekhova E. Yu. Effectiveness of using interactive methods in the development of communicative competence of students of technical specialties // Tomsk.-2015. – No. 8 (161). –P. 94-98. [In Rus.]
- [4] Yakubov F.U. The role of interactive methods and the Internet in the educational process in the study of foreign languages / Scientist of the XXI century.- 2016. –No. 4-1 (17) . –P. 26-28. [In Rus.]
- [5] Udartseva T.S., Zhaksybaeva G.D. Interactive methods in the development of professional and communicative competence // Tomsk-2014. –Issue 6 (147). -WITH. 76-78. [In Rus.]
- [6] Oskolskaya I. A. Some aspects of interactive methods of teaching a foreign language at the university // Moscow-2017. –№ 3 (84). -WITH. 64-71. [In Rus.]
- [7]. Dzhumatayeva A.D. Using of interactive teaching methods for the development of self-dependence of students . – 2006. – P. 9-13. [In Rus.]
- [8]. Gushchin Yu. V. Interactive teaching methods in higher education // Moscow. – 2012. – P. 1-18. [In Rus.]

АҒЫЛШЫН ТІЛІН ОҚЫТУДА ИНТЕРАКТИВТІ ӘДІСТЕРДІҢ РӨЛІ

*Бекқожанова Г.Қ.¹, Пазилова Б.², Ағабекова Б.Н.³

¹филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы
ҚазҰУ доценті,

²Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің
аға оқытушысы

³Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің
аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан

*¹e-mail: almaty.gulnar@mail.ru,

²bakizapaz123@gmail.com,

³b.agabekova@mail.ru

Андатпа. Мақала ағылшын тілі сабағында диалогтық қарым-қатынасты ұйымдастырумен дамытудағы интерактивті технологиялардың рөлін қарастыруға арналған. Интерактивті оқыту әдістері қалыптасқан құзыреттіліктері бар жеке тұлғаны қалыптастыруға бағытталған білім беру ретінде қазіргі білім берудің ерекшеліктеріне байланысты. Бұл зерттеудің өзектілігі.

Мақалада студенттердің тілдік құзыреттілік деңгейін арттыруға мүмкіндік беретін жағдаяттық тапсырмаларды, пікірталастарды, рөлдік ойындарды, пікірталас элементтерін сабақта қолдану аясын кеңейту

және сабақты ойын түрінде өткізуді сипаттау мақсаты қойылған.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығы студенттерді шет тілінде қарым-қатынас жасауға үйретудің, коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастырудың әдістемелік негіздерін теориялық тұрғыдан түсінуде.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы студенттерді оқытудың қазіргі интерактивті формаларының әдістемелік мүмкіндіктерін толық сипаттауда болып табылады.

Мақалада оқытудың интерактивті әдістерінің ерекшеліктеріне ерекше назар аударылады: дөңгелек үстел, пікірсайыс, форумдар, сот отырысы, рөлдік ойындар, өзара пікірталас, ойға шабуыл және т.б.

Оқытудың интерактивті түрлерін қолдану технологиясы белсенді оқыту формаларын логикалық және кезең-кезеңмен қолдану болып табылатыны атап өтілген.

Оқытуда интерактивті технологияларды қолдану мыналарға ықпал етеді: оқытудың тиімділігін арттыру; уақыт бірлігінде көбірек оқыту тұжырымдамаларын меңгеру; материалды игеру жылдамдығын арттыру; әр оқушының оқу процесіне белсенді қатысуы; оқушыларға жан-жақты әсер ету арқылы олардың шет тілін үйренуге деген қызығушылығын ояту.

Олай болса, оқытудың интерактивті түрлері оқу-тәрбие процесін белсендіреді, оқушының жеке тұлғалық және пікірталас қабілеттерін дамытады, жеке тілдік дағдыларын кеңейтеді және тереңдетеді, оқушы тұлғасының шығармашылық компонентін белсендіреді.

Мақалада интерактивті әдістерді қолдану арқылы студенттерді оқытудың нәтижелері тұжырымдалған, бұл жұмыстың практикалық мәнін анықтайды.

Тірек сөздер: интерактивті технологиялар, қарым-қатынас, шет тілін оқыту, пікірталас, рөлдік ойындар.

РОЛЬ ИНТЕРАКТИВНЫХ МЕТОДОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

*Беккожанова Г.К.¹, Пазилова Б.², Агабекова Б.Н.³

¹Кандидат филологических наук, доцент КазНУ им. Аль-Фараби,

²Старший преподаватель Казахского государственного женского педагогического университета.

³Старший преподаватель Казахского государственного женского педагогического университета, Алматы, Казахстан

*¹e-mail: almaty.gulnar@mail.ru,

²bakizapaz123@gmail.com,

³b.agabekova@mail.ru

Аннотация. Статья посвящена рассмотрению роли интерактивных технологий в организации и развитии диалогового общения на уроках английского языка. Интерактивные методы обучения обусловлены

особенностями современного образования как образования, направленного на формирование личности со сформированными компетенциями. В этом заключается актуальность данного исследования.

В статье ставится цель описать расширение использования ситуационных задач, дискуссий, ролевых игр, элементов обсуждения в классе и проведения урока в игровой форме, что позволяет учащимся повысить уровень языковой компетенции.

Научная значимость работы заключается в теоретическом осмыслении методологической базы обучения студентов диалоговому общению на иностранном языке, формированию коммуникативных компетенций.

Практическая значимость работы в подробном описании методических возможностей современных интерактивных форм обучения студентов.

Особое внимание в статье уделяется характеристике интерактивных методов обучения: круглый стол, дебаты, форумы, судебное заседание, ролевые игры, перекрестное обсуждение, мозговой штурм и др.

Отмечается, что технология использования интерактивных форм обучения - это логическое и постепенное использование форм активного обучения.

Использование интерактивных технологий в обучении способствует: повышению эффективности обучения; усвоению большего количества обучающих концепций за единицу времени; увеличению скорости усвоения материала; активному участию каждого студента в учебном процессе; пробуждению интереса студентов к изучению иностранного языка путем оказания на них разностороннего воздействия.

Таким образом, интерактивные формы обучения интенсифицируют учебный процесс, развивают личностные и дискуссионные навыки учащегося, расширяют и углубляют индивидуальные языковые навыки, активизируют творческую составляющую личности учащегося.

В статье формулируются результаты обучения студентов с применением интерактивных методов, что обуславливает практическую ценность работы.

Ключевые слова: интерактивные технологии, общение, обучение иностранным языкам, дискуссия, ролевые игры.

Статья поступила 02.12. 2021

УДК 811.161.1:378:008

МРНТИ 14.35.09

DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.014

ЖАҢАРТЫЛҒАН БІЛІМ МАЗМҰНЫ АЯСЫНДА ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫС ОРНАТУ

*Жумабаева З.Е.¹, Амирханова Б.О.²

¹П.ғ.к., профессор, КЕАҚ «Ш.Уалиханов ат. Көкшетау университеті»,
Көкшетау, Қазақстан, e-mail: zezh@m2il.ru

²«Бастауыш оқытудың педагогикасы мен әдістемесі» мамандығының 2
курс магистранты, КЕАҚ «Ш.Уалиханов ат. Көкшетау университеті»,
Көкшетау, Қазақстан, e-mail: balnur.amirhanova@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада жаңартылған білім мазмұны аясында бастауыш мектепте пәнаралық байланысты жүзеге асырудың педагогикалық шарттары қарастырылады. Оқушының білімін дамытатын пәндерді кіріктіру мәселесі жалпылама түрде көрсетіледі. Бастауыш мектептегі пәнаралық байланыс білім мазмұнында оқушыны жан-жақты дамытуда маңызды орын алғандықтан, мақаланың негізгі нысаны ретінде пәндерді кіріктіру жаңартылған тұрғыдан қарастырылған.

Авторлардың пікіріңше, білімдендіру мен білімдену, тілді оқыту мен оқу сынды үдерістер жан-жақты талқыланып қана қоймай, бірден шешіліп те жатыр. Көптеген «институттардың» оқыту бағдарламаларының жаңартылуы, мектептердегі жаңартылған білім мазмұны бағдарламаларының негізгі қағидалары Білім және ғылым министрлігінің нұсқаулықтарымен білім беру мекемелерінде үш тілдің (қазақ тілі – екінші тіл – үшінші тіл; қазақ - ағылшын тілдері) оқытлуы және т.б. іс-шаралар.

Бүгінгі жаңартылған білім беру мазмұнының ерекшелігі – ғылымның, мәдениеттің, дүниені ақиқаттықпен шындық тұрғысынан танудағы ғылыми танымдық үдерісінің жаңа сапалық деңгейімен қатар, ғылыми техниканың қарқынды даму деңгейіне сәйкес келуін талап ететіні.

Пәнаралық байланыс – түрлі пәндердің оқу материалдары арасындағы өзара байланыстылығында, оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес берілетін білім мазмұнының жүйесін анықтау шарты және білім беру мен оқыту әрі оқу іс-әрекетін ұйымдастыру мен жүзеге асырудың талабы болып табылады.

Пәнаралық байланыс негізінде бастауыштағы берілетін білімдер бір салаға енетін пәндер жиынтығын және бір пәннің артықшылығы негізінде құрылған.

Білім беру кеңістігінде оқушы қазіргі ғылымның әртүрлі салаларының даму деңгейінде алған білімін игеретіні анықталды. Білім

берудің бастапқы кезеңінде қарастырылатын оқу материалдарының мазмұны болашақта жалпыға міндетті орта білім берудің негізі және болашақта кез келген мамандықты меңгеру мүмкіндігінің өзегі болып табылады. Бастауыш білім берудің жаңартылған мазмұны басқа ұрпақтармен қарым-қатынас жасаудың ғана емес, ең алдымен оқушы тұлғасын қалыптастырудың құнды негізі екені анықталды.

Зерттеу нәтижелерін бастауыш білім беруді оқыту әдістемесінде пайдалануға болады.

Тірек сөздер: жаңартылған білім мазмұны, пәнаралық байланыс, үдеріс, бастауыш сынып, оқу материалдары.

Негізгі ережелер

Білімдендіру кеңістігінде ауқымды істер кезек күткіздіртпей шешіліп те жатқаны елімізде байқалып жатыр. Білімдендіру мен білімдену, тілді оқыту мен оқу сынды үдерістер жан-жақты талқыланып қана қоймай, бірден шешіліп те жатыр. Ол дегеніміз көптеген «институттардың» оқыту бағдарламаларының жаңартылуы, мектептердегі жаңартылған білім мазмұны бағдарламаларының негізгі қағидалары Білім және ғылым министрлігінің нұсқаулықтарымен білім беру мекемелерінде үш тілдің (қазақ тілі – екінші тіл – үшінші тіл; қазақ - ағылшын тілдері) оқытылуы және т.б. іс-шаралар.

Кіріспе

Жаңартылған білім берудің қазіргі мақсаты: кең ауқымды дағдылардың негіздерін меңгерген тұлғаның үйлесімді қалыптасып дамуына қолайлы білім беру ортасын құру. Ол дегеніміз қазіргі білімдендіру үдерісіне қатысты қағидаттарға төмендегідей талаптар қойылуы арқылы беріліп отыр:

- Біліми өнімді функционалдықымен, шығармашылықпен қолдануға бейімдеу;
- білімді сыни тұрғысынан ойлауға бағыттау;
- біліми өнімді зерттеу жұмысын жүргізу арқылы қабылдауға үйрету;
- ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдануға нақты жағдай туғызу;
- қарым-қатынас коммуникативті тәсілдерін, оның ішінде тілдік дағдыларды (айтылым, оқылым, жазылым, тыңдалым) ұтымды пайдаға алудың жолын ашу;
- коллаборациялық ортада топпен және жеке жұмыс жасай білуге үйрету.

Даму үдірісін нақты жеке тұлғалық модельге айналдыру да жаңартылған білім мазмұнымен байланысты бастауыш мектептегі пәнаралық байланыс: білім алушылардың шығармашылық үдерісі

шынайы қарым-қатынас көрінісіндегі компоненттерімен (айтылым, жазылым, оқылым, тыңдалым) тығыз байланысы; белсенді білім алмасу жолдарындағы үш тілді білудің көрінісі; даму үрдісінде белсенді пікір алмасу ресурстарының жаңаланған көрінісі; іс-әрекет барысында таным әдістерінің белсенді алмасу форматы.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Елімізде жеке дамудың негізгі құндылықтары, яғни жеке тұлғаның мінез-құлқы мен күнделікті қызметін ынталандыратын, мектептегі пәнаралық байланыс бірнеше тілдік әлеуетті қолданудан толыққандылықты танытатын тұрақты жеке даму бағдарлары мен даму кеңістіктері да аз емес: «қазақстандық патриотизм»; «азаматтық жауапкершілік»; «құрмет пен ілтипаттылық»; «ынтымақтастық пен толеранттылық»; «еңбексүйгіштік және шығармашылық»; «тұлғалық ашықтық»; «білімдену мен өзіндік білімдену»; «өмір бойы білімдену».

Бастауыш сынып оқушыларын оқыту – қазіргі оқушы тұлғасының болмыс бітімі мен санасының дамуындағы ғылыми танымды дамытудың қарқынды жүзеге асатын ерекше құнды, қайталанбас кезеңі. Бастауыш сыныптардағы пәнаралық байланыс негізіндегі үдерісті жүргізу – жаңа білім мазмұнын оқытуды теориялық жағынан негіздеп, мазмұны мен шарттарын анықтап, дидактикалық ресурстармен қамтамасыз ету болып табылады. Осының нәтижесінде еліміздің білім беру жүйесіне өзгерістер енгізіліп, білім мазмұны жаңа бағдарламалар аясында жүзеге асырылуда.

Нәтижелер

Бүгінгі қазақстандық қоғам дамуында жаңартылған білім мазмұнының мектеп тәжірибесіндегі педагогикалық үдеріске енуі – қазіргі кездегі ел экономикасының дамуымен тікелей байланысты. Қазақстан Республикасында білім беру мен ғылымды дамытудың 2016-2019 жылдарға арналған мемлекеттік жаңартылған бағдарламасы бекітілген болатын. Бағдарлама бойынша 2016 жылдан бастап 1-сыныптар жаңартылған білім беру бағдарламасымен оқытыла бастады [1]. Осыған орай бастауыш сыныпқа арналған оқу бағдарламаларындағы оқу мақсаттары оқушылардан өзекті мәселелерді анықтап, зерттей білуді талап етеді. Мұнда бастауыш білім беру кезеңінде пәнаралық байланыс сабақтарын жеке пәндердің оқу материалдары арқылы өзара байланыстырып, кіріктіру арқылы ұйымдастырылатын үдерістің мүмкіндіктері қарастырылды. Оны оқу-тәрбиеде пайдаланудың қазіргі жағдайының арасында, мәселен, бүгінгі ұрпақтың білім-таным сұранысындағы талап-тілектер мен оқушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастырудың ғылыми-педагогикалық негіздерін айқындаудың өзектілігі, бұған қоса, жаңартылған білім мазмұндағы оқу

бағдарламасын педагогикалық тәжірибеге ендірудің ғылыми-әдістемелік тұрғыдан жеткіліксіздігі арасында қарама-қайшылықтар туындап отыр. Сол себепті, осындай қайшылықтардың шешімін табудағы өзекті мәселе – жаңартылған бастауыш білім мазмұны аясында пәнаралық байланысты жүзеге асыру арқылы бастауыш сынып оқушыларының ғылыми дүниетанымын қалыптастыру мен дамытуда педагогикалық шарттарын анықтаудың ғылыми теориялық және әдістемелік жолдарын қарастыру болып табылады. Жаңартылған білім жүйесі – бастауыш сынып оқушыларына білім, білік дағдыны қалыптастыру мен дамыту арқылы құзыреттілікке және сапаға бағытталған бағдарлама

Бастауыш сыныптарда пәнаралық байланыс негізінде оқытудың мақсаты мен міндетін анықтауда жаңартылған оқу бағдарламасында жаңа әдіс-тәсілдерді пайдалану, сол арқылы оқу бағдарламаларының бөліктері мен оқулықтағы ортақ тақырыптар мазмұны арқылы танымдық және тілдік қарым-қатынасты меңгерту, іс-әрекетпен өздігінен білім алуға және еңбекке бейімдеу, бастауыш сынып оқушысын тұлға ретінде қалыптастыру және жеке болмыстық бітімін өмірде болып жатқан нақты құбылыстарды жалпылауға және қоршаған ортаны ғылыми таным тұрғысынан танып-білуге дайындап, дамыту қажеттігі айтылған [2].

Қазақтың ғалым-педагогі, психолог Ж.Аймауытов бастауыш сынып оқушыларына білім беру мен оқытудың жолдарын қарастыру барысында ғылымының негізгі бөліктерінің бірі – дидактика мәселесіне ерекше көңіл бөліп, қарастырған болатын. Мәселен, «Баланы оқытудың ережелерін, заңдарын баяндайтын, оқытудың дұрыс жүйесін таңдап, білімді тез меңгеру жолдарын көрсететін педагогиканың саласы – дидактика», – деп, қазақ тілінде алғашқы болып анықтама берген ғалым болды [3]. Ж.Аймауытов білім беру мен оқытуда пәнаралық байланысты басшылыққа алу қажет екендігін айтады. Бірақ, жеке пәндердің оқу материалдарындағы білім мазмұндарын қалай болса, солай араластыра беру болмайтындығына да мән беру керектігін ескертеді. пәнаралық байланысты жүзеге асыруда ортақ тақырыптардың болуын және осы негізде іске асыру мен білім беру тиімді нәтиже беретіндігіне баса назар аударған. Ғалым-психологтің негіздеуі бойынша, пәнаралық байланыстағы білім берудің негізгі пәні ретінде ана тілі басшылыққа алынады, себебі оқушының ғылыми дүниетанымын дамытуға ұсынылатын немесе оқылатын оқу материалдары бала-оқушының өмір табиғатына жақын болуы маңызды болатынын түсіндіре келе, «Мектеп бітіріп шыққан соң бала бүкіл дүниеге, өзгенің және өзінің өміріне саналы көзімен қарай білсе, міне, білім берудің көздейтін түпкі мақсаты осы. Мектеп осы бағытта баланың келешекте жетіліп, толысуына берік негіз салуы керек. Адамның тәрбие әлемінде тілдің орны ерекше: адам ойы тіл арқылы бейнеленеді, демек, тілді үйрену, терең меңгеру арқылы кемелдендіреді, әр халықтың дүниетануы тілінен көрінеді. Жат жұрттың тілін үйренумен бірге адам сол жұрттың рухани дүниесімен

таныс болады. Бөгде жұрттың дүниеге көзқарасын, өзге сыр-сипаттарын білу ақылды байытады. Жат пікірді білу – жат пікір, жат сезім, жат ым-дариясына жүзумен тең... . Оқылатын пәндердің бәрін бірдей керекті, бәрін қаусырып орап алатын пән – ана тілі екендігі даусыз... » – деуі, ана тілі арқылы білімдері меңгеруде оқушы жеке ғылымдарда кездесетін ұғымдардың мәнін түсінеді, сырын ашады, түрлі ғылымнан білім беретін оқу пәндерінің материалдарына терең бойлай отырып ойланады, дамиды, өздігінен логикалық құрылым жасай алады, оларды толық меңгеруде ана тілі пәнінің өзек болатындығын дәлелдейді.

Қазақстандық білім берудің жаңартылған бағдарламасындағы әсіресе, бастауыш сыныптардағы оқыту және оқу іс-әрекетін ұйымдастырудағы негізгі басымдықтардың бірі – ол пәнаралық байланысты «ортақ тақырыптар» негізінде жүзеге асыру болып табылады. Бастауыш сыныптарда «ортақ тақырыптар» негізінде түрлі пәндерді байланыстырудың басты мақсат-міндеттері – оқушылардың қоршаған орта жөніндегі дүниетанымын ғылыми тұрғыдан дамытуда берілетін білімдер жүйесін жеке-жеке, шашыраңқылықта емес, жүйелеп береді, яғни, оқушылардың танымдық дамуына кешендік білімдер жүйесі арқылы ықпал жасау болып табылады.

Бүгінгі жаңартылған білім беру мазмұнының ерекшелігі – ғылымның, мәдениеттің, дүниені ақиқаттықпен шындық тұрғысынан танудағы ғылыми танымдық үдерісінің жаңа сапалық деңгейімен қатар, ғылыми техниканың қарқынды даму деңгейіне сәйкес келуін талап ететіні. Білім беру мазмұнының бағыты ғылымдардың өзара байланысқан жүйесін басшылыққа ала отырып, қоғамдық өндіріспен әлеуметтік сана дамуының жаңаруына тікелей ықпал жасайды, ал бұндай құбылыстың бастау өзегі болатын саты – пәнаралық байланыспен білім беру жүйесі. Осы негізде қоғамдағы мәдени және әлеуметтік сана мен экономикалық дамудың негізінде білім беру жүйесінің жаңару сипатының орын алуы бастауыш білім беру кезеңіндегі оқыту үдерістерінде пәнаралық байланыстың ерекше сипатпен мәнге ие болуына алып келді.

Пәнаралық байланыс – түрлі пәндердің оқу материалдары арасындағы өзара байланыстылығында, оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес берілетін білім мазмұнының жүйесін анықтау шарты және білім беру мен оқыту әрі оқу іс-әрекетін ұйымдастыру мен жүзеге асырудың талабы болып табылады. Оқыту үдерісінде бұндай құбылыстың орын алуы – оқушы үшін қоршаған ортаның немесе әлемнің біртұтастық бейнесі мен бірлігін бейнелейтін ғылыми білімдер арқылы дүниетанымдық жүйесінің қалыптасуының жолдары мен міндеттерін жүзеге асыру болып табылады.

Оқу пәндерінің құрылымдық жүйесіне енетін оқу материалдарының топтамалық жүйесі табиғат, қоғам және адамдар арасындағы өзара қарым-қатынас жөніндегі білімдер мазмұнының біртұтастығы. Яғни, пәнаралық байланыс оқушылардың танымдық үдерісінде әлемге,

қоршаған ортаға деген өзіндік көзқарастық қызметінің қалыптасу мен дамуында маңызды және шешуші орынға ие болады.

Пәнаралық байланыстың үдерістегі негізі – ғылыми мазмұн деп пәнаралық байланыстың дидактикалық негізіне оқу пәндері алынған. Ғылымдардың жаратылыстану - математикалық, қоғамдық гуманитарлық, эстетикалық тәрбие мен білім беретін және инженерлік-техникалық болып топтастырылуы, олардың зерттейтін объектілерінің ортақтылығында, пәндік қатынастардың бірлігіне негізделген. Олар қоғам, табиғат, еңбек салалары бойынша біріктіріледі де, әр пән ішінде білім мен іскерліктеріне арналған материал және оқушылардың жалпы таным объектілері бір жүйеге келтіріледі.

М. Жұмабаев «Бала тұрмыспен көзбе-көз таныссын оның есінде, жанында көп білім болсын, жан-жануардың тұрмысын бақыласын, жаратылыстың тұрмысымен таныс болсын. Міне, сонда баланың қиялы өткір һәм бала болмақ», – деп, ой топшылауында оқушы дүниетанымының дамуына негізделген білімдер жүйесі әр пәннен байланыса отырып, кешенді түрде жүзеге асырылу қажеттілігін айтқан болатын.

Білімдердің ықпалдасуы білім берудің жаңа оқу жоспарындағы ғылыми пәндердің орналасу тәртібіне, материалдардың блоктарға немесе бөлімдер мен бөлімшелерге нығыздалуына және оқуды ұйымдастырудағы сабақкестесінің құрылуына тәуелді болып, блоктардың немесе бөлімдер мен бөлімшелердің тізбектесіп берілу тәртіптері өз кезегінде оқу апталықтары мен оқу барысын ұйымдастырудың өзіндік ерекшелігін сипаттайды. Бұл бастауыш сыныпта оқылатын түрлі ғылыми саладағы пәндердің және жеке пәндердің ішкі білімдік бөліктерінің ықпалдастығын көп деңгейлікке бағыттайды. Мәселен, 1, 2, 3 сыныпқа дейінгі оқылатын пәндердің оқу мазмұнында орын алатын ортақ тақырыптар оқушылардың игеретін білімдер жүйесін логикалық ілгерілік тізбектестігімен уақыттар арасындағы өзара қатынастық үйлесімділіктің сәйкестікте берілуін құрайды.

Талқылау

Бүгінгі күндегі ғылымның дамуы мен оның салалануында оқылатын пәндердің өзара әрекеттесіп, бірін-біріне жақындаса түсуімен бірге, білімдердің де ықпалдасу ұйытқысын жасап отырғандықтан, оқуды ұйымдастыру формалары мен пәндерді оқыту тізбегі де жаңа сипатқа ие болуда. Сондықтан да бастауыштағы блоктардың немесе бөлімдер мен бөлімшелердің тізбектесуі негізінде білім берудің жүзеге асырылуы және ондағы пәнаралық байланыстағы білімдердің ықпалдасуын:

- тіл және әдебиет: әліппе, қазақ тілі, ана тілі, қазақ тілі (Т2), орыс тілі (Я2), ағылшын тілі пәндері;

- математика және АКТ: математика мен ақпараттық-коммуникациялық технологиялар;

- жаратылыстану: жаратылыстану пәні;
- адам және қоғам: дүниетану мен өзін-өзі тану пәндері;
- өнер: музыка, бейнелеу өнері, еңбекке баулу пәндері;
- дене шынықтыру: дене шынықтыру – білім беру салалары бойынша пәндерді ұштастыру негізінде құрылу керектігі басшылыққа алынған жіне талап етіледі [5].

Пәнаралық байланыс негізінде бастауыштағы берілетін білімдер бір салаға енетін пәндер жиынтығын және бір пәннің артықшылығы негізінде құрылған. Білімді ықпалдастыру бағытында пәнаралық байланысты жүзеге асыруда әр түрлі білім беретін пәндердің бір-бірімен тең дәрежеде жүруі және оқу материалдарының мазмұнының мағынасы жағынан қамту мәселесінде құру жағы қамтылған. Берілетін білім жағынан бір-біріне жақын туыс келетін пәндерді қамту қарастырылған және олардың біреуі өзіндік ерекшелігін жөнінен жетекші орынға ие болып, ол екіншісі оған көмекші ретінде кірістіріп оқыту орын алған. Білім беру салалары бойынша пәндердегі блоктардың немесе бөлімдер мен бөлімшелердің тізбектесіп енгізілуі жеке пәндеріндегі оқу материалдары мен білімдерді өзара бір-бірімен ықпалдастыруда яғни, пәнаралық байланыстылықты жүзеге асыруға бағытталғандығында.

Жаңартылған білім беру бағдарламасында пәнаралық жүйедегі тәртібі олардың ерекшелігіне сай жүргізілуі көзделген. Пәнаралық байланыс негізінде білімдерді ықпалдастыру бағытымен танымдық тапсырмаларды орындау, шешімін табу басшылыққа алынған [6].

Бастауыш сынып оқушыларының танымдық даму деңгейі мен саналы тәрбиелік болмысын қалыптастыру мен жетілдірудегі оларға білім берудегі тек пәнаралық байланысқа қатысты мәселені бір жақты қарап, ықпалдастыру тәсіл ретінде мүмкіндігінше кеңінен орын алғандығы білім берудің жаңа бағдарламасында көрініс тапқан деуге болады. Бүгінгі өмір талабына сай қажеттілікті өтеудегі құзырлы оқушының тұлғалық болмысын сомдап, заман талаптарына сай, әрі үйлесімді дамыту қажеттілігін басшылыққа алсақ, онда білім берудің жаңа бағыттылығы түрлі ғылым негіздерінен ауқымды, әрі топтастырылған білім беруде ұйымдастыру барысында түрлі оқу пәндерінің өзара байланысын айқындау шарт және ол білім беру мен оқыту талаптарының бірі болып отыр. Яғни, пәнаралық байланыстың бүгінгі күннің өзекті мәселесі ретінде жаңа түрде орын алуы – дүниенің бірлігін бейнелейтін ғылыми білімдер мен сенімдер жүйесін қалыптастыру міндеттерінің шартынан туындайды. Бұндағы пәнаралық байланысты негізге алу ұстанымдық қағидасының басты себептерінің бірі – жеке пәндерден берілетін білімдерді біртұтастық жүйеге келтіру болып саналады. Сондай-ақ пәнаралық байланыс негізінде оқу пәніне ортақ қағидалар, ұғымдар, деректер жиынтығы түзіліп, оқу материалдарының қайталанбауын, тиімді орналасуын басшылыққа алып, білімдерді тәртіпке, жүйеге келтіріп, ғылыми танымды жан-жақты қалыптастыруға қызмет етеді

және оны іске асыратын әдістер арасында өзара байланыстар орнатуға берік ықпал жасайды.

Білімденушінің жеке тұлғалық болмысын тәрбиелеуде – әлемді немесе қоршаған ортаның бейнесін тұтастықта қабылдауы, олардың білімін жүйелеу, пәнаралық байланыстар тұрғысынан білім беру арқылы ең маңыздысы – ой бағытын сатылық құрылымда байланыстыру заңдылық. Бастауыш сынып оқушыларына дүниенің біртұтастық ғылыми ұғымын бейнелік тұрғыдан қалыптастыра отырып, жүзеге асыру қажет. Себебі, оқушылардың әлемге, қоршаған ортаға деген дүниетанымдық көзқарасын қалыптастыру мен дамытуда орын алатын қиындықтар мен қарама-қайшылықтарды оңтайлы шешуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Білімдену кеңістігінде оқушы қазіргі ғылымның түрлі салаларының дамуының деңгейінде берілетін білімдерді игереді. Білім берудің алғашқы кезеңіндегі қамтылған оқу материалдарының мазмұны – келешекте міндетті түрде жалғастыратын орта білімнің негізі болып, болашақ үміт дүниесінде кез келген мамандықты меңгеруге мүмкіндік берудің өзегі болып табылады. Бастауыштағы жаңартылған білім мазмұны басқа буындармен тек сабақтас болумен ғана емес, ең алдымен оқушы тұлғасын қалыптастырудың құнды негізі екендігі анықталған. Осы бағытта пәнаралық байланыс бастауыш сатыда жекелеген пәндер ең алдымен оқушыда мәдениеттің базистік қырларын қалыптастыруда, оның жеке тұлғалық болмысын дамытуға және тәрбиелеуге қызмет еткендіктен жаңартылған білім мазмұнында пәнаралық негізінде кіріктіре (жеке пәндік оқу материалдары, жеке бөлімдер мен ортақ тақырыптар аясында) қарастырылуының біртұтастығын қамтамасыз етудің маңызы зор.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Қазақстан Республикасы «Білім туралы» Заңы. Астана-2007. 17- шілде. 2016 жылға толықтырулар.
- [2] Қазақстан Республикасы президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсан №1118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдардағы арналған мемлекеттік бағдарламасы.
- [3] Аймауытов Ж. Бес томдық шығармалар жинағы. 3 том: повесть, әңгіме, аудармалары / Жүсіпбек Аймауытов. – Алматы: Алаш, 2005. – 304б.
- [4] Аймауытов Ж. Тәрбиеге жетекші. – Орынбор, 1924. – 186 б.
- [5] Мұханбетжанова Ә. Білімді интеграциялау негізінде оқушыларда дүниенің ғылыми бейнесін қалыптастыру. – Алматы: ЖАК-тың редакциялық баспа бөлімі. 2000. – 248б.
- [6] Сабыров Т. Оқушылардың оқу белсенділігін арттыру жолдары. – Алматы: Мектеп, 1978. – 110 б.

REFERENCES

- [1] Қазақстан Республикасы «Bilim turaly» Заңы. Astana-2007. 17-shilde. 2016 zhylға толықтырлар. [In Kaz.]
- [2] Қазақстан Республикасы президентінің 2010 zhylғы 7 zheltoksan №1118 ZHarlyғymen bekitilgen Қазақстан Республикасында bilim berudi damytudyң 2011-2020 zhyldardaғы арналған мемлекеттік бағдарламасы. [In Kaz.]
- [3] Ajmauytov ZH. Bes tomдық shyғарmalap zhinaғы. 3 tom:povest', әngime, audapmalapy / ZHysipbek Ajmauytov. –Almaty: Alash, 2005. – 304b. [In Kaz.]
- [4] Ajmauytov ZH. Tәrbiege zhetekshi.– Orynbor, 1924. –186 b.[In Kaz.]
- [5] Mұhanbetzhanova Ә. Bilimdi integraciyalau negizinde oқushylarda dүnienің ғыlymi bejnesin қалыptastyru.– Almaty: ZHAK-tyң redakciyalықbaspa bēlimi. 2000. –248b. [In Kaz.]
- [6] Sabyrov T. Oқushylardyң oқu belsendiligin arttyru zholdary. – Almaty: Mektep, 1978. –110 b. [In Kaz.]

РЕАЛИЗАЦИИ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ СВЯЗИ В КОНТЕКСТЕ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

*Жумабаева З.Е.¹, Амирханова Б.О.²

¹Кандидат педагогических наук, профессор, НАО
«Кокшетауский университет Ш. Уалиханова», г. Кокшетау, Казахстан

²Магистрант 2 курса по специальности «Педагогика и методика
начального образования» НАО «Кокшетауский университет
Ш. Уалиханова», г. Кокшетау, Казахстан

¹e-mail: balnur.amirhanova@mail.ru,

²e-mail: zezh@m2il.ru

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы реализации междисциплинарной связи в начальной школе в контексте обновленного содержания образования. В общих чертах представлена проблема интеграции дисциплин, развивающих компетенции обучающихся. В связи с тем, что междисциплинарная связь в начальной школе играет важную роль в развитии учащихся в условиях модернизации образования, реализация междисциплинарной связи в начальной школе в контексте обновленного содержания образования является основным объектом статьи.

Авторы считают, что такие процессы, как образование и обучение, преподавание и изучение языков, не только подробно обсуждаются, но и претворяются в жизнь. По поручению Министерства образования и наук РК принимаются меры по обновлению учебных программ многих «институтов», основные принципы обновленной учебной программы в

школах, преподавание трех языков (казахский - второй язык - третий язык; казахский - английский) в учебных заведениях и т.д.

Отмечено, что особенность сегодняшнего обновленного образовательного контента состоит в том, что научно-познавательный процесс познания науки, культуры, мира с точки зрения реальности, наряду с новым качественным уровнем, требует соответствия уровню стремительного развития научных технологий.

Междисциплинарное общение является условием определения системы содержания обучения, обеспечиваемой в соответствии с возрастными особенностями обучающихся во взаимосвязи учебных материалов по различным дисциплинам, и является обязательным условием организации и осуществления учебно-методической и учебной деятельности.

Начальное образование основано на междисциплинарном общении, основанном на наборе дисциплин, относящихся к одной области, и преимуществах одной дисциплины.

Выявлено, что в образовательном пространстве учащийся приобретает знания, полученные на уровне развития различных отраслей современной науки. Содержание учебных материалов, охватываемых на начальном этапе обучения, является основой обязательного среднего образования в будущем и стержнем возможности освоить любую профессию в будущем. Выяснено, что обновленное содержание начального образования является ценной основой не только для связи с другими поколениями, но прежде всего для формирования личности учащегося.

Результаты исследования могут быть использованы в методике преподавания начального образования.

Ключевые слова: актуальное содержание образования, междисциплинарное общение, педагогический процесс, начальная школа, учебные материалы.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARY COMMUNICATION IN PRIMARY SCHOOL IN THE CONTEXT OF THE UPDATED CONTENT OF EDUCATION

*Zhumabaeva Z.E.¹, Amirkhanova B.O.²

¹Candidate of pedagogical sciences, professor, NAC

“University Sh. Ualikhanova», Kokshetau, Kazakhstan.

²2nd year master’s degree in “Pedagogy and methods of primary education” NAC “University Sh. Ualikhanova »

¹e-mail: balnur.amirxanova@mail.ru,

²e-mail: zezh@m2il.ru

Abstract. The article considers the pedagogical conditions for the implementation of interdisciplinary communication in the primary school

in the context of the updated content of education. In general, the problem of integration of discipline, developing students' knowledge is presented. In connection with the fact that interdisciplinary communication in primary school plays an important role in the overall development of students in the content of modernized education, the main object of the article are the pedagogical conditions of integration.

The authors believe that processes such as education and training, teaching and learning of languages are not only discussed in detail, but also addressed.

It is noted that the peculiarity of today's updated educational content is that the scientific and cognitive process of learning science, culture, the world from the point of view of reality, along with a new qualitative level, requires compliance with the level of rapid development of scientific technologies.

Interdisciplinary communication is a condition for determining the system of educational content, provided in accordance with the age characteristics of students in the relationship of educational materials in various disciplines, and is a prerequisite for the organization and implementation of educational, methodological and educational activities.

Elementary education is based on interdisciplinary communication based on a set of disciplines related to one area and the advantages of one discipline.

It was revealed that in the educational space a student acquires knowledge acquired at the level of development of various branches of modern science. The content of the educational materials covered at the initial stage of education is the basis of compulsory secondary education in the future and the core of the opportunity to master any profession in the future. It was found that the updated content of primary education is a valuable basis not only for communication with other generations, but above all for the formation of the student's personality.

The research results can be used in the teaching methodology of primary education.

Key words: actual content of education, interdisciplinary communication, pedagogical process, primary school, teaching materials.

Статья поступила 07.12.2021

4 бөлім.
ӘДЕБИЕТТАНУ: ДӘСТҮР МЕН ЖАҢАШЫЛДЫҚ
Раздел 4.
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ: ТРАДИЦИЯ И СОВРЕМЕННОСТЬ
Part 4.
LITERARY STUDIES: TRADITION AND MODERNITY

УДК 82-1
МРНТИ 17.71
DOI 10.48371/PHILS.2021.63.4.015

ҚАЗАҚ ҚАҺАРМАНДЫҚ ЭПОСЫ СЮЖЕТТЕРІНІҢ ГЕНЕЗИСІ

***Мамыт А.А.¹**

¹Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті
Қазақ тілі мен әдебиеті кафедрасының доценті,
филология ғылымдарының кандидаты,
Шымкент, Қазақстан

^{*1}e-mail: amangeldi_65@bk.ru

Аңдатпа. Мақалада «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр», «Ер Тарғын», «Қамбар батыр» сияқты қазақ батырлық эпосының ең атақты шығармаларының ерекшеліктері қарастырылып, ондағы оқиғалар ең алдымен тарихи тұрғыдан, бүкіл ел үшін маңыздылығы жағынан сипатталған. Мақала мақсаты – батырлық эпосқа тән үлгілерді, сюжеттік желілердің ерекшеліктерін, шығармалардың жазылу, таралу тарихын сипаттау. Жұмыстың идеясы батырлық эпос жанрына тән жалпы заңдылықтарды көрсетіп қана қоймай, сонымен бірге әрбір батырлық жырдың қазақтың ауызша халық шығармашылығындағы орнын көрсету болып табылады.

Ғылыми зерттеудің ғылыми және практикалық маңызы бар. Ғылыми мәні бір жанрдағы шығармаларды тұтас теориялық қабылдауда, әрбір шығарманың қазақ халқының ауызша шығармасындағы орнын көрсетуде. Жұмыстың тәжірибелік маңызы қорытындыларын мектептегі және университеттегі әдебиетті оқыту тәжірибесінде, халық тарихын оқытуда, мәтінтану пәнін оқытуда пайдалануда.

Мақала әр уақытта әр халықтан, әр түрлі дереккөздерден жазылып алынған, сондай-ақ кейінірек жарияланған батырлар жырының мәтіндерін әдеби, тарихи, хронологиялық, текстологиялық талдауға арналған. Батырлық эпостың қазақ халқының ғана емес, Орта Азияның, Ресей және басқа да халықтардың шығармаларын талдау негізінде сюжеттік

желісінің ортақтығы, сол бір тарихи-мәдени оқиғалардың бейнеленуі туралы тұжырымдар жасалады. Жұмыстың кейбір ережелерін растау үшін автор статистикалық деректерді ұсынады.

Әр батырлық жыр мақалада жан-жақты қарастырылады. Мысалы, Қобыланды туралы эпосқа сілтеме жасай отырып, автор мынадай мәселелерге тоқталады: «Қобыландының» көптеген нұсқалары болуы, Қобыланды туралы жырдың 29 нұсқасы туралы; аңызға айналған сюжеттің басы оғыз-қыпшақ дәуірінен бастау алатыны. Сюжеттің негізі қыпшақтар мен қызылбастардың ежелден келе жатқан қарым-қатынасы, қызылбастардың қыпшақтарға жасаған қатыгездігі деген пікір бар. Негізгі баяндау желісі осындай ерлік шайқастарға құрылған.

Қобыланды батыр тарихи тұлға ма, әлде ойдан шығарылған кейіпкер ме деген мәселе де шешімін табуда. «Қобыланды батыр» жыры рулық эпос ретінде туып, бірте-бірте халық жырына айналған деген тұжырым жасалады.

Басқа да «Алпамыс батыр», «Ер Тарғын», «Қамбар батыр» шығармаларына қатысты да дәл осындай толық мәлімет берілген.

Тірек сөздер: батырлық эпос, тарихи жыр, сюжет, әңгіме, нұсқа, әңгімеші, қазақ ауыз әдебиеті.

Негізгі ережелер

Эпос өмірде болған оқиғалардың желісін, яки хронологиясын сол қалпында қайталайтын деректі шығарма емес. Қаһармандық эпос сюжеттерінің желісіне тарихи оқиғаның халық армандаған тұстары негіз етіп алынады.

Кіріспе

Қазақ батырлық эпостарынан көпшілікке кеңінен таныс «Ер тарғын», «Қобыланды батыр», «Алпамыс батыр», «Қамбар батыр» нұсқаларының көркемдік бітімі мен сюжеттік құрылымынан классикалық батырлық жырларға ортақ өрнектердің толығырақ байқалатынын зерттеушілер айрықша мән беріп келеді. Аталған жырларға негіз болған сюжеттік желілердің шығу тегі ғылыми зерделенеді.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Жұмыста батырлық эпостың әр уақытта әр адамнан, әр түрлі дереккөздерден жазылып алынған, сонымен қатар кейінгі кезеңде жарияланған нұсқаларына әдеби, тарихи-хронологиялық, текстологиялық талдаулар жасалған. Зерттеу материалы ретінде Қобыланды, Алпамыс, Ер Тарғын, Қамбар батыр жырларының алуан нұсқалары қарастырылады.

Нәтижелер мен талқылау

«Қобыланды батыр» ел арасына кеңінен тараған және сүйсініп тыңдайтын жырының бірі. Халық ақындары Қобыланды батырдың атымен байланысты аңыздарды кейде қысқа түрде, кейде ұзақ көлемде жыр етіп, ұрпақтан ұрпаққа қалдырып келген. «Қобыландының» әлденеше нұсқасы, версиялары бар. Солардың ішінде ең көлемді, көркемділері: Марабай, Мергенбей, Айса, Нүрпейіс варианттары. Сонымен қатар, Қобыланды туралы өлең-аңыздар Қырым татарлары мен Қарақалпақ елдерінде бар. Бірақ, ең толық үлгілері «батырлық эпос» деп ауыз толтырып айтуға жарарлық, қазақ тіліндегі нұсқаларда эпостың ертегілік сарынмен қатар нақты тарихи арқау кездеседі.

Сюжеттегі басты аңыздық жекпі оғыз-қыпшақ дәуірінде туған. Қобыланды батыр эпосының көпке мәлім 29 түрлі нұсқасы бар десек, солардың ұйытқысы Марабай нұсқасындағы сюжет болып табылады. Мұнда Қобыланды батырдың қияттармен бірге, Қызылбастың ханы Қазан саларды, онан кейін Көбіктіні ажал құштыруы, Қарлыға сұлуды олжа етуі, ақыр соңында өзі елден жырақта жүргенде халқына шабуыл жасаған Алшағырмен шайқасып, жұртына азаттық алып беру оқиғалары бейнеленеді.

«Қобыланды батыр» жырында рулық дәуірге тән түсініктер көптеп ұшырасады. Жыр ислам діні қазақ даласына келмей тұрған кезеңде туғандықтан, онда шамандық ұғым іздері айқын. «Қобыланды батыр» жырының бір нұсқасын Ыбырай Алтынсарин өзінің хрестоматиясына енгізген. Оны Марабайдың айтуы бойынша хатқа түсіріп, «Тайбурылдың шабысы» деп атау қойған. Жырдың мұнан басқа көркем үзінділері Кеңес үкіметіне дейінгі кезеңде «Дала уалаяты», «Туркестанские ведомости», «Тургайская газета», «Труды Оренбургской научной комиссии» мерзімдік басылымдарда жарық көрді.

1914 ж. Қазан қаласында Тұяқбайдың нұсқасы, ал 1922 ж. Ташкентте белгілі фольклор жинаушы Ә.Диваевтың хавтқа түсірген нұсқалары басылды. Ә.Диваев жинаған варианты осы уақытқа дейін оқулықтар мен көптомдықтарға енгізіліп келді. Ұлы Отан соғысынан кейінгі жылдарда М.Ғабдуллин «Қобыланды батыр» жырына арнайы ғылыми талдау жасап, докторлық қорғады. Осы тақырыпта монография жариялады. Ғалым жырдың 15 нұсқасына жан-жақты талдау жүргізді [1,5].

«Қобыланды батыр» эпосына қатысты бірнеше ғылыми еңбек жазған ғалым М.Әуезов болды. Одан соң жырдың түрлі нұсқалары туралы С.Мұқанов, Б.Кенжебаев, Е.Исмаилов, Қ.Жұмалиев айналысты. Аталған ғалымдар «Қобыланды батыр» эпосын зерттеп, ғылыми журналдарда мақала, сондай-ақ оқулық немесе оқу құралдары түрінде жарыққа шығарды. Авторлар көбіне өз еңбектерінде жырдың

көркемдік бітіміне көңіл бөлді. Сондай-ақ жырда суреттелетін оқиғалар қай кезеңде болған деген түйінді мәселе төңірегінде ой қоғады. Осыған байланысты алғаш ғылыми пікір білдірген М. Әуезов: «Қобыланды батыр» жыры ХҮІ ғасырда туды, оған осы күнгі Татар республикасының астанасы Қазан қаласын орыс патшасы Иван Грозныйдың 1552 жылы өзіне бағындырып алуы себеп болды», - деп көрсетті [2, 92]. Тарихи негіз етіп жырдың түрлі нұсқаларында кездесетін Қазан қаласының аты аталуын алға тартты.

«Қобыланды батыр» эпосының қай дәуірдегі тарихи оқиғаға орай туғандығы туралы ұзақ уақыттан бері жалғасып келе жатқан пікірдің дені осыған ұқсас. «Қобыланды батыр» жырының түгел нұсқаларын мазмұнына байланысты зерттеп, жалпы мазмұнын тарихи оқиғалармен салыстырсақ, жыр сюжеті қыпшақтардың қызылбастармен бір кезеңдегі қарым-қатынасын, қызылбастар тарапынан қыпшақтарға жасалған қиянаттар мен жаулық әрекеттердің бейнеленгені анық. Жырдағы оқиғалардың басты желісі тарихи дәуірдегі ерлік жорықтарды суреттеуге құрылған.

Жырдың көптеген варианттарының сюжеттерінде Қобыланды Қызылбастармен соғысады. Бұған «Қобыланды батыр» жырының кез келген нұсқасынан мысал келтіруге болады. Дәлірек айтар болсақ, Мергенбай нұсқасында қаһарманмен шайқасатын Қызылбастың қас батыры Қазан деп баяндалады. Бұл жырда былайша бейнеленеді:

«Қызылбастың елінен,

Қазан деген ер шықты.

Жөн білмеген шер шықты...» [1, 76].

«Қобыланды батыр» жырының негізгі сюжеттік желісіне арқау болған Қызылбастардың қыпшақтарға қарсы жаугершілігі тарихи оқиғалардың ізімен туған деген тұжырымға діни әңгімелер дәлел. «Қобыланды батыр» жырының ХҮІ ғасырда тумағандығына дәлел жеткілікті. Оны айғақтайтын ХІҮ ғасыр орта шенінде құралған Алтын Орда дәуірін елестететін әңгімелер мен жырлар кездеседі. Бізге жеткен осы мазмұндағы әңгімелер мен жырларда: «Ертеде Қобыланды деген қарт болыпты», сондай-ақ осы кезде «Қобыланды өте қарт адам еді» делінеді. Бұған қарағанда, Қобыланды туралы аңыз-әңгіме, жырлардың шығуы Алтын орда кезінен бұрын болған. Дәл осы әңгімелерге сүйенсек, Қобыланды батыр тарихта болған адам ба, әлде қиялдан туған көркем образ ба деген сауал көлденең тұрады.

Батырлық эпосты зерттеушілер Қобыланды өмірде болған тарихи тұлға деп көрсетеді. Оның дәлелі ретінде «Қарақыпшақ Қобыландыда нең бар еді, құлыным» деп келетін аңыз-әңгімені алға тартады. Сонымен қатар Елек елдімекенінен 40 шақырымдай жердегі Қобыланды бейіті, Орынбор жақтан Маңғыстау бағытына жүретін жол бойында Қобыланды атындағы бекеттің кездесетінін куәлік етеді.

Айтылғандарға сүйене келіп, Қобыландыны тарихта болған адам деп дәлелдейді. «Қобыланды батыр» жыры тайпалық эпос түрінде туып, бірте-бірте жалпыхалықтық жырға айналған. Жырда көптеген кезеңдердің оқиғалары бір-бірімен араласып кеткен. Жырда кездесетін жер-су атаулары мен адамның аттарын зерделеп, замандарын ажыратуға болады. Жырда кездесетін ертегі сарыны Басин қатон, Көктім аймақ оқиғалары сюжет әуелде Алтай мен Ордос жерінде пайда болғанын, оқиға желісі Түрік қағанаты заманынан бастау алатынын көрсетеді. Бұл жайлардан байқайтынымыз, «Қобыланды батыр» жырында бір ғана дәуір оқиғасы емес, түрлі тарихи кезеңдердің қосындысы бар. Бұл жыр қазақ халқының көне тарихын барынша толығырақ қамтиды [3,139].

«Көрұғлы», «Алпамыс» жырларының ерте заманда селжүктер жазбасын түсіп, «Қобыланды батыр» жырының түспейтін себебі – ол көбінесе көшпелі тайпалар арасында айтылған. Өйтпесе, жоғарыда атап өткеніміздей, бұл жырлардың шыққан заманы бір. Аты мен заты бөлек болса да, бұл сюжеттер бірі өзбек («Алпамыш»), бірі Таяу Шығыс, Кавказ («Көрұғлы»), бірі қыпшақ сюжеті болып қалыптасқан. Барлығы да оғыз дәуірінің ұлы сюжеттері. Сол үшін сюжет бүкіл Орта Азия, Кавказ халықтарына ортақ.

Сюжеті көне дәуірде пайда болған, нұсқалары көп, көркем эпостардың бірі және бірегейі – «Алпамыс батыр». Аталған эпос Орталық Азия елдеріне ортақ рухани мұра. Оны кезінде зерттеуші-ғалымдар В.М. Жирмунский, Х.Т. Зарифов жазған [4].

«Алпамыс батыр» жырына арқау болған сюжеттік желі «Қорқыт ата кітабында» кездесетін оқиғалармен сарындас. Мысалы келтіретін болсақ, Бәмсі – Алпамыс, Бәну Шешек болса, ол – Гүлбаршын. «Алпамыс батыр» жырындағы сюжеттік желі ертеректе туғанын дәлелдейтін белгілердің бірі – жырда жиі кездесетін шамандық ұғым-түсініктер. Бұл жыр – халқымыздың тамыры терең рухани мұрасының бірі.

Қазақ батырлық жырларын зерттеуші ғалымдар «Ер Тарғын» эпосының сюжеті ноғайлы заманында пайда болды деп көрсетеді. Өйткені жыр сол тарихтан белгілі дәуірдің қоғамдық қатынастарын бейнеленетінін айғақ етеді. Жырда суреттелетін кейіпкерлер шынайы өмірде болғандығын дәлелдейтін тарихи мәліметтер жоқтығынан образдарды көркем бейне деп қарайды.

Бұл жырдың ең көркем нұсқасы болатын. Оған проза көбірек қосылған. Жыр оқиғасында адам аттарында біршама өзгешеліктер бар. Ә.Диваев нұсқасында Тарғын Қаратау қазақтарынан шыққан батыр, ол ханның бір биін өлтіріп, Қырымға қашып барады. Қарқаралы уезінің тұрғыны Н.Нұрғалиев нұсқасында (1836) Тарғын – Астрахан ханы Ғұмардың қол астындағы батыры. Ғұмардың баласы – Шорман.

Тарғынға һаман (Куман) байдың Ғайнижамал атты қызы ғашық болады. Оған Шорман таласады. Шорманды Тарғын өлтіріп, қызды алады. Гурьев облысынан жазылып алынған Зердебай Бекарыстанов нұсқасында Тарғын – Қосы деген кедей баласы. Малтақан Бекетұлының вариантында Тарғын Созақ жеріндегі Айырқалпақтан бата алып, Қырым ханына барады. Арғы жағы Марабай жырының ізімен дамиды. Тарғын торғауыт Домбауыл батырды жеңеді. Осы Домбауыл образы «Қорқыт ата кітабында» да кездеседі.

Марабай жыры толық әрі көркем. Көпшілікке мәлімі де осы нұсқа. Мұнда Тарғын қырым ханы Ақшаханның қызын алады, ханзадаға қалмақтан Шаған бойын алып береді. Мұрат Құсниев нұсқасында Тарғын – Арғынбектің баласы. Асылы, ол Естеректен тараса керек. Сонда Тарғын Алшағырға жақын болмақ. Едіге, Мұса тұқымдары өзара қырқысады. Ұсақталу, азғындау – сол дәуірлердің басты бір суреті.

Сюжеті ертеде туып, қазақ арасына көп тараған жырдың бірі – «Қамбар батыр». Қазақ фольклорында эпостың шамамен 15-тен аса нұсқасы кездеседі. Оның басты нұсқаларының бірі – Бектемір жырау нұсқасы. Эпос тұңғыш 1888 ж. Қазанда жарық көрді. 1876 жылы «Киргизская хрестоматия» атты жинақ бастырған И.Н. Березин қолжазбаларынан жырдың прозамен айтылған қысқа бір нұсқасы табылды. Бұл – ертегілік вариант. 1903 ж. осы нұсқа «Тоқсан үйлі тобыр» атауымен Қазан қаласындағы ағайынды Каримовтар баспаханасында қайтадан жарыққа шықты. Ол кейінгі көптеген жыраулардың аузына ілінген. Соның бірі – Р. Мәзқожаев жырлайтын «Кедей Қамбар» дастаны. 1922 ж. Әбубәкір Диваев Ташкент қаласында «Қамбар батыр» жырының тілі көркем, идеясы тартымды әрі толығырақ нұсқасын бастырады. Ол 1933, 1937, 1938 жылдары С. Сейфуллин, С. Мұқанов, М. Әуезов бастырған көптеген батырлық жыры жинақтарына еніп жүрді. 1957 жылы жеке жинақ басылып шықты. Бұдан басқа жырдың Б.Нұрымжанов, Ш. Қошқарбаев, Н. Баяндин, Мақамбайұлы Бармақ, Қалқай ақындар жырлаған варианттары бар. «Кедей Қамбар» жыры, оның музыкалық мақамдары 1959 жылы Қазақ ССР Ғылым академиясының баспасы шығарған «Қамбар батыр» жинағына орыс-қазақ тілдерінде енгізілген. Мұны баспаға әзірлеген Н.С. Смирнова мен М. Ғұмарова. Ә. Диваев нұсқасы, «Кедей Қамбар» жыры Сыр бойынан жазылып алынған. Дастанның Омбы, Қарағанды, Павлодар, Жетісу жерлерінде айтылған варианттары да көп. Мысалы, Мұқамбайұлы Жетісу ақыны. Жырдың тұңғыш рет баспа көруі ХІХ ғасырдың аяғы, ХХ ғасырдың бас кезі. Алайда, тек Кеңес дәуірінде ғана дастан көпшілікке кең тарап, танымал болады. «Қамбар батыр» жыры ең алғаш аңыз түрінде айтылған. Сондай аңыздың бірін Сыр бойынан Л. Мейер жазып алып,

1865 жылы «Киргизская степь Оренбургского ведомства» деген журналда бастырған. Осы жыр сюжетінде Сыр бойындағы Алтыасар қызы Назымды Қамбар қалмақ ханынан құтқарады. Назымды зорлап алмақ болған тойға Қамбар келіп, хан маған қызмет істесін дейді. Бірақ хан үш күн кешігіп келеді. «Неге кешіктің?» деген ханға ол: «Жолай құладың ілген үйрекке қаршығаның, төбет алған киікке тазының зорлық жасап, төрелік сұрағаның, олжаны құладың мен төбетке алып бергенін айтады. Қамбар ханды өлтіріп, Назымға үйленеді. Алтыасар біздің дәуірімізге дейінгі ІҮ-ІІ ғасырларда Сыр бойына келген хұн, кидарит (кердері) тайпаларынан қалған қала делінеді. Олай болғанда аңыз хұндар дәуірінен бері өмір сүрген болады.

Жыр сюжетіндегі аңшылықтың суреттелуі шығу тегі әріде жатқандығын білдіретін дерек екені айқын.

Қорытынды

Белгілі эпостанушы Ш.Ыбыраев: «Батырлық жыр айнала қоршаған дүниенің тылсым күштерін білуді, қалыңдық үшін күресуді дәріптемейді, ел қорғау, жерін жаулардан азат ету идеясын алға ұсынады... Әсіресе, көркемдік жинақтаушылық сипаты бар «қалмақтар», «қызылбастар» дейтін ұғымдар маңызды қызмет атқарады» [5,77], - деп жазады. Шынында да қаһармандық эпос халық санасында өшпес із қалдырған кезеңдердің оқиғаларын эпикалық дәстүр аясында жинақтап ұрпаққа жеткізуші көркем шежіре қызметін атқарған. Сондықтан белгілі бір сюжеттердің генезисі туралы сөз қозғағанда осы ерекшелік басты назарда болуы шарт.

ӘДЕБИЕТТЕР

- [1] Батырлар жыры. I том. – Алматы, 1986.
- [2] Таң // Семей . – 1925. – №1; Литература и искусство Казахстана// – Алма-Ата. – 1939. – № 8-9; Литературный критик// Москва. –1939. – №1.
- [3] Қоңыратбаев Ә. Қазақ эпосы және түркология. – Алматы, 1987.
- [4] Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский героический эпос. –Ташкент, 1949
- [5] Ыбыраев Ш. Эпос әлемі. Қазақ батырлық жырларының поэтикасы. –Алматы, 1993.

REFERENCES

- [1] Batyrlar zhyry. I tom. – Almaty, 1986. [In kaz.]
- [2] Таң // Semej . – 1925. – №1; Literatura i iskusstvo Kazahstana// – Alma-Ata. – 1939. – № 8-9; Literaturnyj kritik// Moskva. –1939. – №1.

[3] Қоңыратбаев Ә. Қазақ еposы zhәне tyrkologiya. – Almaty, 1987. [In kaz.]

[4] ZHirmunskij V.M., Zarifov H.T. Uzbekskij geroicheskij epos. – Tashkent, 1949 [In Rus.]

[5] Ybyraev SH. Epos әlemi. Қазақ batyrlyқ zhyrlarynyң poetikasy. – Almaty, 1993. [In kaz.]

ГЕНЕЗИС СЮЖЕТОВ КАЗАХСКОГО ГЕРОИЧЕСКОГО ЭПОСА

*Мамыт А.А.¹

¹ Кандидат филологических наук, доцент кафедры казахского языка и литературы, Южно-Казахстанский государственный педагогический университет, Шымкент, Казахстан

*¹e-mail: amangeldi_65@bk.ru

Аннотация. В статье рассматриваются особенности таких наиболее известных произведений казахского героического эпоса, как «Алпамыс батыр», «Кобыланды батыр», «Ер Таргын», «Камбар батыр», события в которых описываются прежде всего с точки зрения исторической значимости, значимости для всей страны. Ставится цель описать закономерности, характерные для героического эпоса, особенности сюжетных линий, историю записи и распространения произведений. Идея работы в показе не только общих закономерностей, присущих жанру героического эпоса, но и указании места каждой из героических песен в устном народном творчестве казахов.

Научное исследование имеет научную и практическую значимость. Научная значимость заключается в целостном теоретическом восприятии произведений одного жанра, в указании места каждого произведения в устном творчестве казахского народа. Практическая значимость в возможности использования выводов работы в преподавании литературы, истории народа, текстологии в школе и вузе.

В работе проводится литературоведческий, историко-хронологический, текстологический анализы текстов героических песен, записанных в разное время от разных людей, из разных источников, а также опубликованных в позднее время. На материале анализа произведений героического эпоса не только казахского народа, но и других народов Средней Азии, России и других народов делаются выводы об общности сюжетных линий, отражении одних и тех же историко-культурных событий. Для подтверждения определенных положений работы автор приводит статистические данные.

В статье подробно рассматривается каждая героическая песня. Например, обращаясь к эпосу о Кобыланды, автор останавливается на таких проблемах, как: существование множества разновидностей «Кобыланды», говорится о 29 версиях песни о Кобыланды; начало легендарного сюжета, который относят ко временам династии Огуз-Кипчак. Считается, что в основе сюжета лежат давние отношения между кипчаками и Кызылбасом, жестокость Кызылбаса к кипчакам. На таких героических битвах построена основная линия повествования.

Решается также вопрос, является ли Кобыланды батыр исторической фигурой или вымышленным персонажем. Делается вывод, что песня «Кобыланды батыр» родилась как родовой эпос и постепенно превратилась в народную песню.

Такие же подробные сведения даются относительно и других произведений: «Алпамыс батыр», «Ер Таргын», «Камбар батыр».

Ключевые слова: героический эпос, историческая песня, сюжет, повествование, версия, сказитель, казахский фольклор.

GENESIS OF PLOTS OF THE KAZAKH HEROIC EPOS

* Mamyt A.A.¹

¹Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Kazakh Language and Literature, South Kazakhstan State Pedagogical University, Shymkent, Kazakhstan

*¹e-mail: amangeldi_65@bk.ru

Abstract. The article examines the features of such most famous works of the Kazakh heroic epic as “Alpamys Batyr”, “Kobylandy Batyr”, “Er Targyn”, “Kambar Batyr”, the events in which are described primarily from the point of view of historical significance, significance for the whole country. The goal is to describe the patterns characteristic of the heroic epic, the peculiarities of the plot lines, the history of the recording and distribution of works. The idea of work is to show not only the general patterns inherent in the genre of heroic epic, but also indicating the place of each of the heroic songs in the oral folk art of Kazakhs.

Scientific research has scientific and practical significance. The scientific significance lies in the integral theoretical perception of works of one genre, in indicating the place of each work in the oral work of the Kazakh people. Practical significance in the possibility of using the conclusions of the work in the practice of teaching literature at school and university, in teaching the history of the people, in teaching textual criticism.

The work is devoted to literary, historical, chronological, textological analyzes of the texts of heroic songs, recorded at different times from different people, from different sources, as well as published at a later time. Based on the

analysis of the works of the heroic epic not only of the Kazakh people, but also of other peoples of Central Asia, Russia and other peoples, conclusions are drawn about the commonality of storylines, the reflection of the same historical and cultural events. To confirm certain provisions of the work, the author provides statistical data.

Each heroic song is examined in detail in the article. For example, referring to the epic about Koblandy, the author dwells on such problems as: the existence of many varieties of "Koblandy", it says about 29 versions of the song about Koblandy; the beginning of the legendary plot, which dates back to the times of the Oguz-Kipchak dynasty. It is believed that the plot is based on the long-standing relationship between the Kipchaks and Kyzylbas, the cruelty of Kyzylbas towards the Kipchaks. The main narrative line is built on such heroic battles.

The question is also being resolved whether Kobylandy batyr is a historical figure or a fictional character. It is concluded that the song "Kobylandy Batyr" was born as a clan epic and gradually turned into a folk song.

The same detailed information is given regarding other works "Alpamys batyr", "Er Targyn", "Kambar batyr".

Key words: heroic epic, historical song, plot, narration, version, storyteller, Kazakh folklore.

Статья поступила 24.11.2021

**Абылай хан атындағы ҚазХҚ және ӨТУ
ХАБАРШЫСЫ
“ФИЛОЛОГИЯ ҒЫЛЫМДАРЫ” сериясы**

**ИЗВЕСТИЯ
КазУМОиМЯ имени Абылай хана
серия “ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ”**

**BULLETIN
of Ablai Khan KazUIRandWL
Series “PHILOLOGICAL SCIENCES”**

**4 (63) 2021
ISSN 2411-8745 (Print)
ISSN 2709-9245 (Online)**

«Издательство не несет ответственности за содержание авторских материалов
и не предоставляет гарантий в связи с публикацией фактов,
данных результатов и другой информации»

Директор издательства:
Есенгалиева Б.А.

Компьютерная верстка:
Ахметова Р.С.

Подписано в печать 27.12.2021 г.
Формат 70х90 1/8. Объем 22,00 п.л. Заказ № 3051. Тираж 300 экз.
Отпечатано в издательстве «Полилингва»
КазУМОиМЯ имени Абылай хана

Издательство «Полилингва» КазУМОиМЯ имени Абылай хана
050022, г. Алматы, ул. Муратбаева, 200
Тел.: +7 (727) 292-03-84, 292-03-85, вн. 21-19
E-mail: kazumo@ablaikhan.kz, ablaikhan@list.ru